

TOPLU ESERLERİ 7

ANA HATLARIYLA
İSLÂM TASAVVUFU
TARİHİ

Prof. Dr. Cavit SUNAR

وہو

ANA HATLARIYLA İSLÂM TASAVVUFU TARİHİ

Prof. Dr. Cavit SUNAR

Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları 20
İrfan Dizisi: 7
ISBN 975-8586-20-3
ISBN 975-8586-15-7 (Tk. No.)

1. Basım 1978, Ankara
2. Basım Mayıs 2006, İstanbul

© 2006 Anadolu Aydınlanma Vakfı İktisadi İşletmesi
Tüm yayın hakları saklıdır.

Anadolu Aydınlanma Vakfı İktisadi İşletmesi'nin yazılı izni
olmaksızın tamamen veya kısmen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.
Tercüme hakkı yazara aittir.

Dizgi

Betül Yıldız

Baskı Hazırlık

Ahmet Y. Özbilen

Kapak Tasarım

Murat Efe

Montaj/İç ve Kapak Baskı/Cilt

Kurtiş Matbaacılık

(0212) 613 68 94

ANADOLU AYDINLANMA VAKFI YAYINLARI

Cağaloğlu Yokuşu No: 40 Kat: 2

Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 513 80 19 Faks: (0212) 513 81 09

e-posta: info@anadoluaydinlanma.org

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	9
Hasan Basrî	15
Râbia Adeviyye	17
Zünnûn Mısri	21
Hâris Muhasibî	25
İbrahim Edhem	29
Yahya Râzî	33
Bâyezîd Bistâmî	35
Cüneyd Bağdâdî	39
Mansûr Hallâc	47
Gazâlî	51
Şehabeddîn Sühreverdi (Maktûl)	55
Muhyiddin Arabî	59
Bedreddîn Sîmâvî	73
Celâleddîn Rûmî	79
Sonuç	85
İslâm Tasavvufu Tarihi Ek Notları	93
Bibliyografya	123

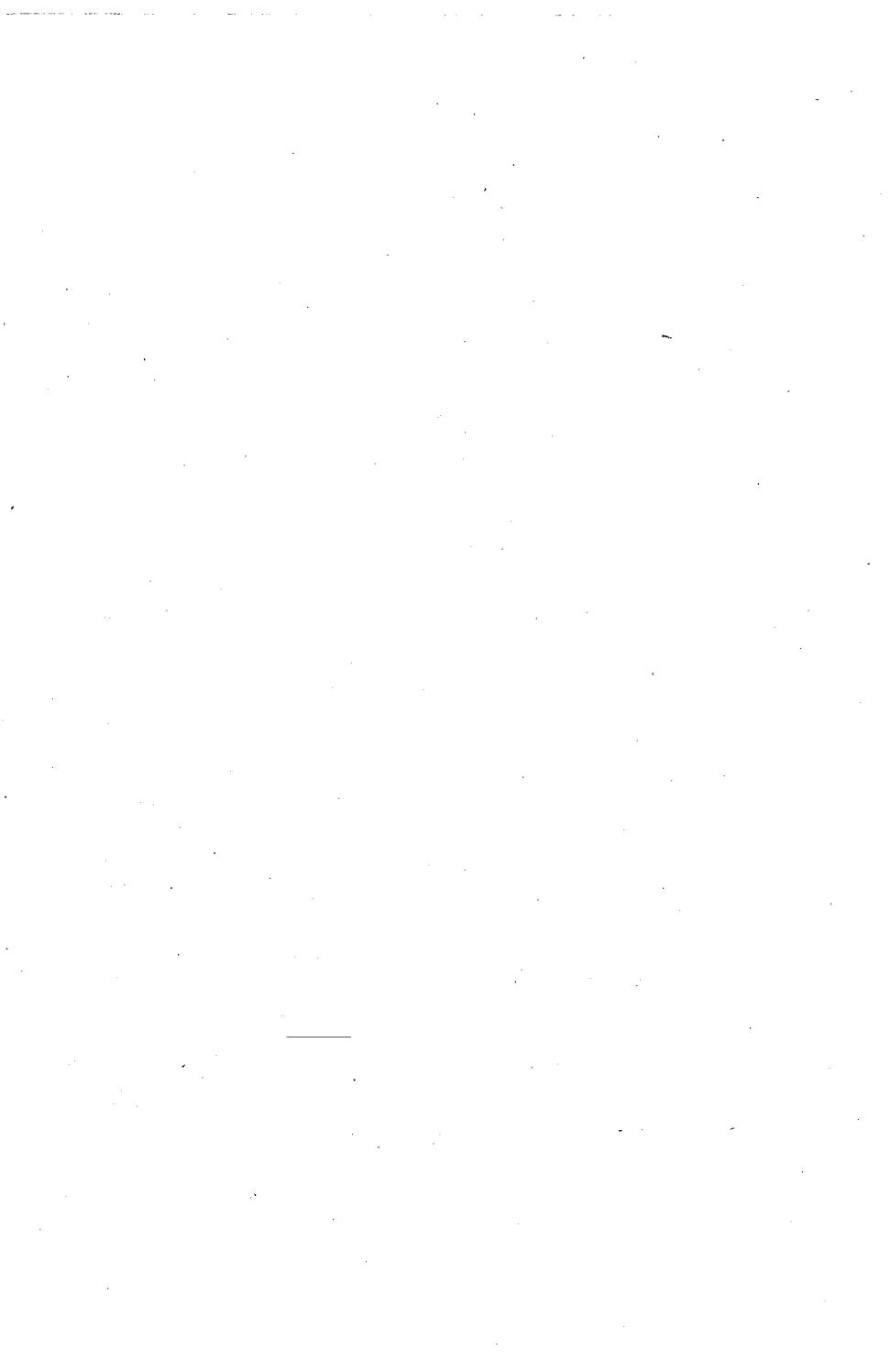

ÖNSÖZ

Bu kitabımız, konu bakımından, 1975 yılında yayınlanan (Tasavvuf Tarihi) adlı Ders kitabımızın bir devamı gibidir. Ancak, İslâmî öneminden ötürü, bu konuyu, özet mahiyette de olsa, ayrıca işlemeyi ve kitap olarak sunmayı daha uygun gördük.

Allah, faydalı kılsın.

Cavit Sunar

GİRİŞ

Tasavvuf, ulu Tanrımızın ve sevgili Peygamberimizin çeşitli âyetler ve hadislerle işaret buyurdıkları, bir çok azizlerimizin de çeşitli deyimlerle dile getirmeğe çalıştıkları aklî düşünce ile birlikte riyâzât ve mücahededen geçen ruhsal bir tasfiyeye, zevk ve vicdana, keşf ve şuhuda ait bir bâtın ilmi, bir ledün ilmi, bir sır ilmidir; hakikatların hakikatıdır; hikmettir¹.

Tasavvufun ne olduğu hakkında binlerce tanım yapılmışsa da² Tasavvufu felsefi bir sistem hâline koyan büyük mutasavvıf Muhyiddin Arabî, Peygamberimizin işaretlerine uyarak: “Tasavvuf, Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmaktır” demiş, ve dolayısıyla, Allah’ın sıfatları ile vasıflanmak olduğuna dokunarak, Tasavvuf hakkında yapılan bütün tanımları en veciz bir şekilde özetlemiştir.

Tasavvuf, Hakk’ın zâtından, dolayısıyla, isimlerinden ve sınıflarından ve bunların tecellilerinden söz eden, bundan ötürü de ilmin hakikatlarını açıklayan ve bu hakikatların da tek bir hakikata dayandığını bildiren bir ilimdir ki bu ilim, Şeriat’ın zübdesidir; ve Şeriat’ın zübdesi olmakla da bir taraftan tamamiyle Şeriat’a uygunluktan, diğer taraftan da Nefs’î tezkiye ve Ahlâk’ı tasfiyeden ibarettir. Esasta, Peygamberlerden ve onların getirdikleri Kutsal Kitap’lardan maksat da bundan başka değildir. Şu hâlde, Tasavvuf, baştanbaşa Hikmet ve Ahlâktır. Mutasavvıf olmak da Hikmet ve Ahlâk sahibi olmak demektir. Bu yolda Kur’an şöyle demektedir: “Kitap ve hikmet ile iki cihanda kurtuluşun yolu, ancak, ahlâk tezkiyesidir”, (Cum’a. 2); “Nefsini habisliklerden arındıran noksanlıktan sıyrılıp kurtuldu; arındırmayıp onlara uyan ise noksanlıktan sıyrılıp kurtulmadı”, (Şems. 10-11); “Allah Hikmet’i dilediğine verir. Kendisine ilim ve hikmet bahş olunan büyük hayra

10 İslâm Tasavvufu Tarihi

ulaşmıştır. Bunu ancak Tam akıllılar anlayabilirler”, (Bakara. 269). Peygamberimiz de şöyle demiştir: “Ben, ancak, ahlâkınızı tamamlayıp mükemmelleştirmek için gönderildim”; “Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanınız”.

Başka bir deyişle, Tasavvuf, en son varlığın ilmidir; konusu da insanın kendi nefsini bilmesi, dolayısıyla, Rabb’ını bilmesidir. Nitekim, Peygamberimiz: “Nefsini bilen Rabbını bilir”³ buyurmuştur. Zira, bu ilmin gâyesi Allah’a kavuşmaktır. Bu gâye bakımından da Tasavvuf, diğer bütün ilimlerin en üstünü ve en şerefli-sidir. Gerçek mutasavvıf da, sâdece, Allah’tan, Mutlak Varlık’tan söz eden değil, Allah’a, Mutlak Varlığa kavuşandır; kavuşmanın delili de, sâdece, “Bilmek” değil, fakat bilerek “Olmak”tır.

En nihayet, Tasavvuf, İslâm Dininin temeli olan (Vahdet-i Vücut) fikrine⁴ dayanan bir ilim yoludur. Bunun için de Tasavvuf’un kaynağı yalnız ve yalnız Kur’an ve Sünnet’tir. Nitekim, mutasavvıflar Vahdet-i Vücut meselesinde, özellikle, aşağıdaki âyetlere ve hadislere dayanırlar.

Âyetler:

O (yani Allah’ı) evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır (Hadid 3).

Maşrik ve Mağrib, Allah’ındır. Yüzünüzü ne tarafa çevirirseniz Allah’ın yüzü oradadır (Bakara. 115).

O’nun yüzünden başka her şey yok olucudur (Kasas. 88).

İşlerin hepsi O’na döner (Hadid. 5).

Ben insana onun şah damarından daha yakînim (Kaaf. 16).

Siz nerede iseniz O sizinle beraberdir (Hadid 4).

Ben sizinle (Mûsa ve Hârun) beraber iştir ve görürüm (Tâhâ 46).

Onları siz öldürmediniz ve lâkin Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmamıştın ve lâkin Allah atmıştı⁵ (Enfâl. 17).

Hadisler :

Allah vardı ve O’nunla birlikte hiçbir şey yoktu.

(Bu hadîsi duyan Hz. Ali: “Şimdi de öyledir” demiş).

Benim, Allah ile olduğum vakitler vardır.

Beni gören Allah ü Teâlâ'yı gördü.

Nefsini bilen Rabb'ını bilir.

En doğru söz, Şair Lübeyd'in şu sözüdür:

"Bilinsin ki Allah'tan başka hiçbir şey gerçek değildir, gelip geçicidir, nefsinde yok olucudur".⁶

İslâm dinine dayanan ve ahlâkın aslî düsturunu korku ve mükâfat üzerine değil de aşk, muhabbet ve vahdet fikri üzerine kuran ve bu sebeple, yüz yıllar boyunca, İslâm'da, yüksek felsefî fikir- lere olduğu kadar Şiir ve San'at hayatına da ışık tutan Tasavvuf, kalbî sezgisi ve pek derin ve renkli ilâhî hayat görüşü ve yaşayışı ile İslâm düşüncesinin San'at hâlini aldığı yönüdür. İnsanı Allah'a ulaştıran, dolayısıyla, kendi ilâhî hüviyetine ve hürriyetine kavuşturan yol odur.⁷ Bu yol, Peygamberle başlar ve Muhyiddin Arabî ile hem zirvesine ulaşır hem de inkıraz devresine girer.

Peygamberimiz, Peygamberliğinden önce, sık sık Hira dağına gi- derek orada İbrahim dini üzerine ibadet eder ve bazen bir hafta bazen da bir aya yakın bir müddet orada kalarak halvet ve riya- zette bulunurdu. Peygamberimiz, zâhiri bakımından kulluk, bâtın- nı bakımından da ferdî velâyet üzre idi. Kendisine bağlananlar- dan çoğuna Şeriatın zâhirî hükümlerinden, fakat, yakînlerine de Kur'an'ın bâtın hükümlerinden söz ederdi. Kur'an'ın iç manası ise Allah'ı birlemek ve Allah'ı bilmekten ibârettir. Bu sebeple Peygamberimiz, yakınlerini hem eşyanın hakikatlarını hem de Allah'ı yakinen bilmeye ve her şeyde yalnız Allah'ın varlığını, vü- cudunu görmeğe çağırırdı. Bununla beraber, Peygamberimizi tam bir mutasavvıf saymamız doğru olamaz. Zira, O, her şeyden önce, bir Kanun kurucusu, bir Din kurucusudur.⁸

Sahâbe ve Tâbiîn devrinde de Tasavvuftan bir ilim olarak söz edilemez. Zira, onlar da her şeyde Kur'an'a ve Peygambere uy- dular. Sahâbe ve Tâbiîn'in yaşadıkları birinci ve ikinci hicrî yüz yıllarda Tasavvuf, zâhitlik, Nâsiklik, Fakiîhlik, Fakirlik... gibi adlar altında sadece dışa ait, yani Allah'ın rızasını kazanıp Cennete gir-

12 İslâm Tasavvufu Tarihi

mek ve Allah'ın cemâlini müşahede gayesi ile idi. Yüz altmış hicrî yılında ölen Kûfe'li Ebu Hâşim, ilk defa, resmen (Sûfi) lakabı ile lakablandı.⁹ Üçüncü ve dördüncü yüz yıllarda ise dışa ait olan bu ibâdet şekli içe yönelmiş, kalbe ait bir bâtun ilmi olmuş, dolayısıyla de Şerîat'ın dış yüzünden ayrılınarak ruh tasfiyesi, Allah'a aşk ve Allah ile birleşme (İttihad) gâye edinilmmişti. Bu tasfiyeden, zamanla, yavaş yavaş illüminasyona çıkıldı ve ilk olarak Hâris Muhâsibî tasfiye ile hürriyete kavuşan kimsenin illüminasyon derecesini elde edebileceğini, dolayısıyla, Allah ile de birleşebileceğini söyledi. Tasavvuf, hicrî beşinci yüz yılda kalbe ait bir iman ve zevka ait bir bilgi olarak gerçek mutluluk yolu sayıldı. Bu yolda ilerleyen Tasavvuf, Endülüs'te, İbn Masarra' ve Şahabüddîn-i Sühveverdi-i Maktûl'un İşrakî fikirlerinden geçerek Muhyiddîn-i Arabî'de (Vahdet-i Vücûd) felsefesi oldu.

Kısaca, Tasavvuf, İbn Arabî'ye kadar, pratik durumunu korumuş, yani Kitap ve Sünnete uymağı, emirlere ve nehiylere itaatı, taat ve ibâdeti, kalbi mâsivaya muhabbetten ayırmağı, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiyeyi hedef edinmiş iken İbn Arabî ile teorik duruma geçip Felsefeleşmiş ve özellikle, İbn Arabî'nin, (Fusûs) u, Fahrüddîn-i Irâkî'nin¹⁰ (Lemeât'ı ve Câmî'nin¹¹ (Levâiyh)i ile de dört bir tarafa yayılmış ve en nihayet Muhyiddin'den sonra bir Teozofi (Bir takım gizli ilimlerle karışık Tasavvuf) hâlini almış, ilerleme ve orijinaliteden kesilerek sırf taklitten ve tekrardan ibaret kalmıştır.

Peygamberimizden Muhyiddin Arabî'ye kadar uzanan Tasavvufu, gösterdiği esaslı gelişmeler açısından, üç büyük devreye ayırabiliriz:

1. Peygamberimizden Cüneyd-i Bağdâdî'ye kadar olan devre.

Bu devre, İmam Ali ile başlar ve Cüneyd'te son bulur. Peygamber zamanında mutasavvıfâne kelimeler, özellikle, İmam Ali'den sudur etmiştir. Meselâ: "İlim bir noktadır"; "Ben, bânın altındaki noktayım"; "Gördüm, bildim, taptım. Ben, görmediğim Allah'a

tapmam" gibi sözler hep onundur.¹² Sûfiyye tarikatlarının hepsinin başı İmam Ali'dir. Bu yolda gece gündüz Peygamberimizin etrafında bulunan Ashâb-ı Suffa'nın da bedenleri yokluk ve fakirlik timsâli, elbiseleri sabır ve tevekkül, gıdaları da aşk ve muhabbet idi.

2. Cüneyd'ten Muhyiddin'e kadar olan devre.

Bu devrede İmam Ali'den çeşitli yollarla gelen Tasavvufi bilgi Cüneyd zamanında bir araya toplanmış ve Tasavvuf, artık, muntazam bir usûle ve açıklanmış terimlere malik bir mezheb olmuştur.

Cüneyd, tenzih fikri ile tevhid fikrini bağdaştırmış bundan ötürü de kendisine (Seyyid'üt-Tâife) adı verilmiştir.

Bu devrin sonlarında ezkâr, riyâzât ve mücahedenin yerini hakikatların hakikatının aranması ve Allah'ta fâni olma arzusu aldı ve büyük bir şahsiyet de ortaya çıktı: İmam Gazâlî. Gazâlî, (İhyâu Ulum'id-Dîn) adlı kitabında Kuşeyrî'nin sûfiyye yolunun edeblerine ve sûfiyyenin zevk ve vicdan hallerine ait olan (Risale)si ile Hâris Muhasibî'nin özellikle vera' ve takvâya ait (Râiye)sini birleştirmiş ve sûfiler arasında kullanılan usûl ve terimleri de açıklamıştır. Gazâlî'den sonra da bu yolda pek çok kıymetli eserler verilmiştir.

Gazâlî de zâhir ile bâtını uyuşturmağa çok gayret etmiş ise de zâhire fazla ta'viz verdiğiinden kendi gayretini kendi baltalamıştır.

3. Muhyiddin Arabî devri.

Tasavvuf, Muhyiddin'in (Vahdet-i Vücûd) felsefesi ile tamamen felsefleşti. Muhyiddin, her türlü Tasavvufi meseleyi incelemiş, her fikri mantikî sınırına kadar götürmüş, her düşüncüyü büyük bir cesaretle ve tam bir açıklıkla ortaya atmıştır. Bu devirde, özellikle, nefsin yaratılışının hakikatı ve mahiyeti, vahdetten kesretin

14 İslâm Tasavvufu Tarihi

nasıl çıktığı, Hazerât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Site gibi meseleler ön plânda yer almış ve artık Tasavvuf, İslâm Dininin en kuvvetli temel direği olmuştur. Fakat, Muhyiddin'den sonra Tasavvuf, ancak, onu taklid ve tekrardan ibaret kalmış ve gittikçe safsatalaşmış ve yozlaşmıştır.

Şimdi, birinci hicrî yüz yıldan başlayarak tarih sırasınca bu yolun ulularını ele alalım ve onların belli başlı Tasavvufî görüşlerini kısaca gözden geçirelim.

HASAN BASRÎ

(H. 20 – 110)

İslâmda sūfiyye, ilk olarak Basra'da zuhur etmiştir. Bu fikranın ilk başkanı da Hasan Al-Basrî'dir.¹³

Hasan Basrî, Tabiînden ve İmam Ali'nin ashabından ve öğrencilerindedir ve tarikatta da halifesidir. Birçok tarikatlar onun vasıtasıyla İmam Ali'ye dayanır. Hasan Basrî, İmam Hasan'dan da ders görmüş ve özellikle hayır ve şer, kaza ve kader konularını İmam Hasan'ın icihad ettiği gibi kabul etmiştir.

Hasan Basrî, Peygamberimizin ve ashâbının i'tikadları ve İmam Mansur Al-Mâturidî ve Ebu Hasan Al-Aş'arî Hz.lerinin ictheadları üzere bulunan Ehl-i Sünnet'in de ilk ve meşhur İmamı ve Mu'tezile'nin başı Vâsıl b. Atâ'nın da hocasıdır.

Hasan Basrî'nin hareket noktası, geçici olan bu dünya hayatından yüz çevirip yalnız Allah'a yönelmek ve dayanmak ve O'ndan korkmak idi. Çünkü, bu dünya hayatından Peygamberler de yüz çevirmiş, hatta, Allah bile bu dünyayı kendisinden ayrı olmak üzere yaratmıştır.

Hasan Basrî, daima korku ve kaygı içinde idi ve sürekli korku ve kaygının da iyi işler işlemekte büyük rolü olduğuna inanırdı. Çünkü, bu dünya geçicidir, en sonunda, bu dünyadan hesap sorulacak bir âhret gelecektir.

Hasan, "Hâl" kavramı üzerinde de durmuş ve onun nefis muhasebesine ait tanımları Muhasibî'nin tanımlarına esas olmuştur. O, şöyle diyor: "Bu dünyada kendini muhakeme etmiş olanlar için

16 İslâm Tasavvufu Tarihi

Kıyamet günündeki muhakeme de hafif geçecektir”.

Hasan Basrî, cehennem ateşinden çok korkardı ve daima cenneti ve cennetin ni'metlerini arzuları ve şöyle derdi: “Ey Âdemoğlu! Senin dinî hayatın!. İşte ekmeğin ve işte kanın! Ey Âdemoğlu! Yalnız başına öleceksin, yalnız başına mezara gireceksin, yalnız başına tekrar diriltileceksin ve yalnız başına muhakeme olunaksın! Ey Âdemoğlu! Nefsinden sakın, nefsinden sakın! Nefs-i emmârelerinizi daima tahkir ediniz, zira, şahlanmaya meyâldırlar... Cennetin gerisinde olan her ni'met hürdür ve Cehennemden başka her imtihan kolaydır!...”.

Hasan Basrî'ye göre insan, dünya ile istemeye istemeye aradaşlık etmelidir ki sonunda mutlu olabilsin. O, bu hususta da şöyle der: “Dünya senin bineğindir. Eğer ona hâkim olup binersen seni yüklenip taşır. Eğer hâkim olamazsan o sana biner ve seni ezer, öldürür”.

Hasan Basrî, yalnız zühd ve riyazete değil, tefekküre de büyük önem vermiştir. Zira, onca tefekkür, insana iyinin ve kötünün ne olduğunu gösteren bir aynadır ve insanı her zaman kötülük yapmaktan korur.

Kısaca, Hasan Basrî'nin, yolu korkuya ve kaygıya dayanma ve bu suretle Cennet ni'metlerine kavuşmağı umma yolu idi.

RÂBİA ADEVİYYE (ÖL. H. 185)

Basra mektebinde İmam Hasan Basrî'den sonra ikinci önemli ulu kişi Rabia Adeviyye'dir.¹⁴ Bu kadın, devrinin en bilgili, en faziletli, en yüksek ruhlı ve derin duygulu ve yalnız ilâhî aşk içinde yüzen ve ilâhî aşk şiirleri terennüm eden Şair kadını idi.

Râbia'nın yolu Hasan Basrî'den ayırır. Zira, onun hareket noktası korku ve kaygı ve cehennemden kaçıp cenneti arzulamak değil, Allah'a aşk ve muhabbet; cehennem korkusu ve cennet arzusu olmaksızın sâdece ve sâdece Allah'ı Allah olduğu için sevmek ve varlığını Allah'ın varlığında eritmektir. İnsanın en büyük gâyesi, cennet ni'metlerine ulaşmak değil, Allah'ın cemâline kavuşmak olmalıdır. Râbia da Hasan Basrî gibi sürekli kaygı içinde yaşardı ve durmadan ağlardı. Fakat onun kaygısının sebebi sebebi cehennem korkusu değil, Allah sevgisi idi,

Râbia, ilk defa (Aşk) kelimesini kullanmış olandır. O, bu hususta Kur'an'ın Mâide sûresinin 56. ıncı âyeti (kim Allah'ı, Peygamberini ve inananları dost edinirse...) ne dayanmış ve bu âyeti şöyle şerh etmiştir:

Seni iki muhabbet ile severim: birisi, sana karşı aşk ile bağlanışımın ifadesi olan muhabbet ile;

Diğeri de Senin sevilmeğe lâyık oluşunun içinde yarattığı muhabbet ile.

Sana aşk ile bağlanışım yüzünden yalnız Seni düşünüyorum.

18 İslâm Tasavvufu Tarihi

Senin sevgiye lâyık oluşuna gelince, bu da yüzündeki örtüyü kaldırman hususundaki arzumdur ki Seni göreyim.

Benim için ne beriki ne öteki muhabbet hususunda hiçbir hamd yoktur,

Fakat, Sana hamd olsun!

Râbia, iki çeşit sevgiye işaret ediyor ve birini diğerine üstün tutuyor. Sevginin biri, insanı Allah'tan başka bir şeyle meşgûl olmaktan alıkoyan sevgi; diğeri de Allah'ın zâtına ait sevgi, yani Allah'ı sırf Allah olduğu için sevmek. İşte, esas sevgi, sırf Allah'ın cemâline olan sevgi, bu ikinci sevgidir. Onun için de Râbia şöyle mü-nâcatta bulunurdu:

“İlâhi! Sana cehennemden korkarak ibâdet ediyorsam beni cehennem ateşinde yak. Eğer, cennetini özliyerek ibâdet ediyorsam cennetini bana harem et! Eğer, yalnız Seni sevdiğimden ötürü Sana ibâdet ediyorsam beni ezeli cemâlinden yoksun bırakma ya rabbî!”

Kısaca, Râbia, Allah'a aşk ve dostluk, tecellî, tafdil'ül-Velî gibi kavramlar üzerinde durmuş ve bunları işlemiştir. Ona göre insan, kendi içine kapanmakla Tanrı sırrına ulaşabilir. Her çeşit varlık, Tanrı'da birleşir; zira, yalnız Tanrı vardır; kâinat, O'nun sıfatlarının tecellîlerinden ibârettir. Tanrı'ya varmanın tek yolu da sevgidir. Yine Râbia şöyle diyor: “Başkaları benim ancak dış yüzümle konuşurlar; gönlümün içinde ise ben yalnız Seninle konuşurum. Dış yüzüm yanımdakilerle beraber ise de gönlümün içindeki Yâr, ancak, Sensin!”

Râbia'nın bu yolu, kendinden sonra da taraftarlarınca peşlendi.

Hicrî üçüncü ve dördüncü yüz yılda büyük mutasavvıfların Basra ve Kûfe'de değil de özellikle Bağdat'ta yetiştiğini görmekteyiz. Bağdat'ta Tevhitten ve ahvâl ve makamlardan ilk defa söz eden

Seriyy-as-Sakatî (öl. H. 257) idi ki bu zât Ma'ruf Al-Kerhî'nin gözde öğrencisi ve suhbet arkadaşı, Hâris Muhasibî ve Bişr Hâfî'nin akranı, Cüneyd'in de hem dayısı hem üstadıdır. Cüneyd, bu zattan daha ziyade ibâdet eden bir kimse görmediğini söyler. Sakatî, hayatında daima âh ü figan eder ve daima "Bu benim Allah'a muhabbetten kurumuştur" dermiş.

Sakatî'ye göre bilginin başı sırf Allah'a ibâdet ve nefsi mâsivâdan paklamaktır. Ona göre mutasavvıf odur ki:

- a- Bilgi nuru ibâdet nurunu söndürmeye.
- b- Kitab ve Sünnete aykırı düşecek bâtunî dille konuşmaya.
- c- Kerâmetleri ilâhî mahremiyet astarını yırtmaya.¹⁵

Ma'ruf Al-Kerhî (ölüm. H. 200) de daima Allah sevgisi ve iştiyakı içinde yüzen ve: "Tasavvuf, hakikatları almak ve halkın elindekinden ümidi kesmektir" diye Tasavvufu ilk defa tanımlayandır. Bu zat ölürken: "Gömleğimi sadaka olarak veriniz ki dünyaya çıplak geldiğim gibi yine çıplak olarak gideyim" demiş.¹⁶

Fakat, bu yüz yılların en büyük mutasavvıfları Zünnûn Al-Mısırî, Hâris Al-Muhasibî, Bâyezîd Al-Bistâmî, Cüneyd al-Bağdâdî ve özellikle Hallâc Al-Mansûr'dur.

ZÜNNÜN MISRÎ (ÖL. H. 245)

Adı, Eb'ul-Feyz Sevban Zünnûn Al-Misrî b. İbrahimdir'dir. Babası bir Habeş'tir. İlim, vera', hâl ve edeb bakımından zamanının bir danesi idi. Tasavvuf üzerine en evvel kitkap yazan ve Mısır'da en evvel Tasavvufî hâller ve makamlardan söz eden odur.¹⁷

Zünnûn şöyle der: Söz, dört şey etrafında dönüp dolaşır:

1. Tanrı sevgisi.
2. Dünya işlerinden nefret.
3. Kur'an'a iman
4. Doğrulduktan sonra değişmekten korkmak.

Zünnûn'da Allah'a aşk meselesi başta gelmektedir. Ona göre Allah'ı sevmek demek de Peygamberin yolundan gitmek ve ahlâkında, işlerinde ve sünnetlerinde ona uymaktır. Bunun için de daima uyanık bulunmak lâzımdır. Bu sebepten de asıl tevbe, gafletten ötürü yapılan tevbedir ki bu çeşit tevbe aydınlara mahsus tevbedir; suçlardan ötürü yapılan tevbe de halka mahsus tevbedir.

Zünnûn'a göre Allah ile kul arasında karşılıklı ilâhî bir sevgi vardır ve bundan ötürü insan bu sevgi ile Allah'a kavuşabilir, O'nunla birleşebilir. İnsan Allah ile birleşimi de kendi zâtının ilâhî müstağrak olduğunu hisseder. Bu ilâhî sevgiden de yalnız ehline söz edilmelidir. Zünnûn bu hususta şöyle demektedir: "Seni aralıktan görmek istedim, ancak, gördüğüm vakit kalbimi doldurup taşan sevinç bana hâkim oldu. Artık, gözyaşlarımı tutamadım". Ve yine: "Vâsil olanların hiç birisi geri gelmez. Yolu tamamlamayanlar ise müstesna".

22 İslâm Tasavvufu Tarihi

Zünnûn'un Allah sevgisi meselesinden sonra ikinci derecede önem verdiği şey bilgi meselesidir, Ona göre bilgi üç türdür:

1- Mü'minlerin bilgisi.

2- Kelâmcuların ve Hakîmlerin bilgisi.

3- Allah'ı kalbleriyle tanıyan Allah'a yakîn velîlerin bilgisi ki bu bilgi yakîn derecesinde olan bilgidir. Çünkü, bu bilgi, Allah'ı, birlik sıfatlarıyla doğrudan doğruya tanımaktan ibarettir ve bu bilgi akıl ve istidlâl yolu ile değil ancak, Allah tarafından insanın kalbine doldurulan ilham ile elde edilen bir bilgidir. Akıl ve istidlâl ile elde edilen bilgi ile insan Allah'ın zâtını, ancak, selbî sıfatlarıyla tanıyabilir. Zira, Allah, insanın Allah hakkındaki hayalî tasavvurundan tamamıyla başkadır. Zünnûn, Allah tarafından insanın kalbine doldurulan bu yâkin bilgi iledir ki: "Rabbımı Rabbım ile tanıdım; Rabbım olmasaydı O'nu asla tanıyamazdım" demiştir. Yine, Zünnûn şöyle der: "İnsanların Allah'ı en çok bileni hayreti en çok olanıdır."

Zünnûn, Âllah'a ulaşma yolunu şöyle anlatır: "Allah'ın sâdıkları vardır ki günahlarının ağaçlarını kendi gözleri önüne dikmişler ve onları kendi nedâmet göz yaşları ile sulamışlar, ve onları keder ve esef şeklinde meyvelendirmişlerdir. O sâdıklar, cinnetsiz mecnun olmuşlardır. Allah ve Resulü yolunda hakîm olan bu ma'nevî ni'met sahipleri ve belâgat sahipleri dilleri tutulmaksızın dalgın olmuşlardır. Ondandır safâ ve taharet kâsesinden içmişlerdir... İztırabın uzunluğu da onlara sabrı mîras bırakmış, ondan sonra kalbleri Melekût için yanmış ve düşünceleri perdeler ve heybetler altında saraylar arasında dolaşmış, gölgede teessüf alanı üzerinde durmuşlar ve orada kendi günahlarının kitabını okumuşlar. Nihayet, zâhitlik zirvesine tam bir ver'a sayesinde ulaşmışlar, bu vechile dünyayı terkteki acılık onlara tatlı ve katı kalbleri yumuşak olmuş, o derece ki en sonra selâmete götüren yolu bulmuşlar. Onlar da ruhları semânın yüksek tabakalarında cennet bahçelerinde istirahat etmek ve hayat nehrine dalmak için dağılmışlardır. Onlar kalblerinin ıztırap sedlerini kapamışlar ve emel köprülerini geçmişlerdir. Onlar, nazarî ilmi yok edip hik-

met gölünden susuzlarını gidermişlerdir. İlâhî hidayet gemisine binmişler, selâmet denizinde ilâhî hidayet rüzgârı ile yelken açmışlar ve en nihayet sükûn ve huzûr cennetine ve şeref ve merhamet kaynağına vâsil olmuşlardır”.

Zünnûn'a göre insanların en aşağılığı Allah yolunu bilmiyenler ve bilmek de istemeyenlerdir.

Zünnûn şöyle dua ederdi: “Ya Rabbî! Bizi, ruhları melekût'a uçmuş olanlar sırasına, şevket ve azametinin örtüleri kendileri için kaldırılmış olanlar sırasına koy! Onlar ki yakîn nehri içine dalmışlardır; Takvâ ehline tahsis edilen cennetin çiçekleri içinde dolmuşlardır; Tevekkül gemisi üzerinde şefaât dileyen yelkeni açmışlardır. Muhabbet rüzgârı o gemiyi ilâhî izzet yönüne doğru sevk etmiş ve nihayet ihlâs sahiline yanaşmış ve o gemidekiler de artık günahlarını arkalarında bırakmışlardır ve kendileriyle beraber yalnız kulluk amellerini getirmişlerdir. Bütün bunlar, hep senin lütufların sayesinde olmuştur, Ey Erhamürrâhimim!”

Zünnûn, insanlar hakkında şöyle der: “İnsanlar, ya sâdık ya hâin olur. Sâdık, hakikatı söyler. Hâin, sâdıkın aksinedir. Sıdk, Allah'ın kılıncıdır ki nereye vurursa onu parçalar”.

O, ibâdet hakkında da şöyle der: “İbâdetin anahtarı düşüncedir, nişanı da emare nefse karşı koymaktır. Fakat çok kimse aklının ihtarlarına bakmaz da nefsinin aldatışlarına kapılır”.

O, Kanaat hakkında da der ki: “Kanaat ehli zamanı insanların daha rahat ve akranlarından yüksek ve ulu olur”.

O, fakr hakkında der ki “Allah'ın kulu üzerine sertlik ve gazabının alâmeti onun fakrdan korkmasıdır”.

Ve yine der ki: “Mi'desi yemekle dolu olan insanda hikmet barınmaz”.

24 İslâm Tasavvufu Tarihi

Zünnûn'un bu fikirleri diğer bir çok mutasavvıf üzerinde ve meselâ: "Rubûbiyetin bir sırrı vardır ki eğer meydana çıkarılsa Şeriât'lar bâtıl olur" diyen abu Muhammed Sehl b. Abdullah Tusterî (öl. H. 273 veya 283); ve bir müridine: "Bâyezîd'i bir kere görsen senin için yetmiş kere Cenâb-ı Hakkı görmekten daha faydalı olur" diyen Trab al-Nahsebî (öl. H. 245); Şam'ın büyük mutasavvıflarından ve Zünnûn'un sohbetine erişenlerden Abu Abdullah b. Alâ; ve özellikle öğrencisi olan ve (Fenâ) ve (Baka) hakkında en evvel söz söyleyen ve Tasavvufun dili diye anılan Abu Said Ahmed b. Îsâ Al-Harrâz (öl. H. 284) üzerinde büyük etki yapmıştır.

HÂRİS MUHASİBÎ (ÖL. H. 243)

Tasavvuf yolunda üçüncü hicrî yüz yılın en söze değer şahsiyeti aslen Basra'lı olan Abu Abdullah Al Hâris b. Esed Al-Muhasibî¹⁸ dir. Onun, zâhir ilimlerde olduğu kadar usûle, muamelâta ve işârâta ait ilimlerde de zamanında bir eşi daha yoktu.

Hâris Muhasibî, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, nefis muhasebesine, vera' ve takvâya dair (Vesâyâ) ve özellikle Gazâlî'ye de başlıca kaynak olan (Râiye) adlı eserleriyle namlıdır.

Hâris Muhasibî, dini psikolojik hallerin incelenmesi işini son derecesine götürmüştür. Onun eserleri bu gün bile sırf din psikolojisi bakımından pek kıymetlidir. Sonradan yazılan Kuşeyrî'nin (Risâle)si, Hucvîrî'nin (Keşf Al-Mahcûb)u, Şahabeddin Sühreverdî'nin (Avârif Al-Maârif)i, Seyyid Şerif Cürcânî'nin (Ta'rifât)ı gibi eserler de artık psikolojik lugatlar mahiyetindedir.

Kuşeyrî, Muhasibî'den: "O, ilimde, takvâda, muamelede ve hâlde bir dane idi" diye söz etmektedir.

Muhasibî'ye göre, insan içini murakaba ile doğrulamalı ve ihlâs ile kaplamalı; böyle olan kimsenin dış yüzünü de Allah, mücadele ve sünnete uymakla süsler. Hayatımızda, her şeyden önce, Allah'a riâyet, ibâdet ve hizmet etmelidir; her şeyden önce Allah'ın haklarına riayet etmelidir.

Muhasibi şöyle demektedir: "Allah'ın Kitab'ından ve ümmetinden icmândan anladım ki insanı doğru yoldan saptıran ve hakikattan uzaklaştıran şey mevki hırsı ve tama'dır. Ondan sonra ümmetin

icmâ ile ve Bârî Taâlâ'nın emîn olan Resûlüne vahy ettiği Kitap sayesinde keşf ettim ki selâmet yolu, Hakk'a karşı takvâda sâbit olmak, Şer'î vazîfeleri yerine getirmek, helâlî gözetmek, her şeyde hâlisâne Allah için hareket etmek, Peygamberi örnek olarak almak ile bulunur. Bunun üzerine Şer'î müeyyedeler ve Sünen-i Seniyye-i Muhammediyye nelerdir ve bunlara tam riâyet nasıl olur? Büyük üstaplara ve kitaplara nazaran öğrenmeğe çalıştım. Fakat, iş buraya gelince dikkat ettim ki bazı noktalarda uygunluk ve diğer bazılarında uygunsuzluk vardır. Allah'ın Resûlü şöyle buyurmuştur: "İnnel İslâme bedede garîben ve seyeûdu garîban fetûbâ lilgurabâ (Biz bu hadisi şöyle tercüme edeceğiz: İslâmiyet, mâsivâdan uzlet ve gurbet ve Allah'ı tefekkür üzre başladı ve ileride de bu aslı durumuna dönüşecektir. Ne mutlu daima uzlet ve gurbet üzre Allah'ı düşünenlere!)". Zira onlar, uzlet içinde kendi ibâdetleriyle yaşarlar. Benim, bu mübarek uzlete ulaştırmağa yetkili rehberlerin yokluğu sebebi ile ıztırabım arttı. Ümmetin ihtilâlî sebebi ile içine düştüğüm teşviş hâlinde âniden ölürsem diye korkmağa başladım. Bizzat kendi vâsıtalarımla bulmağa muvaffak olamadığım şeyler hususunda kendilerinden zühd ü takvâ ve perhizkârlık, tam bir riâyet, âhîret hayatını tercih alâmetleri gördüğüm kavmin büyüklerine intisab etmeği düşündüm ve gördüm ki onların hareketleri ve tavsiyeleri Hak yolu İmamlarının reylerine uygundur. Onlar, ümmete nasihatte sözbirliği hâlinde dirler. Günah işlemek için hiç kimseye ruhsat vermezler ve hiçbir günah için insanı ilâhî mağfiretten ümitsiz kılmazlar. Belâlalara ve müsibetlere karşı sabır, ilâhî kazâyâ karşı rızâ, ilâhî lütuflar için de şükût tavsiye ederler. Allah'ı kullarına sevdirmeye çalışırlar. Onlara, O'nun lütuflarını hatırlatırlar. Allah'ın huzurunda tevbe etmek için mü'minleri toplarlar. Zira, onlar ilâhî azamet ve kudreti bilirler; O'nun Kitab'ını ve ilâhî sünnetlerini bilirler. Allah'ın buyruklarına ve yasaklarına vâkîf, bidattan kaçınmış, âhîret hallerinden, tekrar dirilmenin hallerinden, mükâfatın bolluğundan, cezaların şiddetinden haberdardırlar. Allah, onlara, sürekli bir hüznün ve kaygı nasib etmiştir. Bu sebeple onlar, bu dünyanın meserretlerinden bir şey anlamazlar. Onların hareket düsturlarına meftûn ve faydalarından faydalanmış olarak hüküm ettim ki delil,

onu idrâk eden için, reddi imkânsızdır. Gördüm ki bu hareket düsturunu kabul etmek, onların emirlerine göre hareket eylemek benim için mecbûri olmaktadır. Bunun üzerine vicdânen O'na bağlandım, basîret gözümü O'nun üzerine çevirip topladım, vicdânî hâletlerimi o alanda dolaştırdım. Bana bu ni'meti ihsan etmiş olduğu için beni kendisine teşekküre muvaffak etmesini, emirlerini icra hususunda bana kuvvet ihsan eylesini, kusurumu bilmek için verdiği ilimde beni te'yîd etmesini Allah'tan niyaz eyledim. Filhakika, Allah'ın bana bildirdiği şeyden ötürü şükrânımı takdîme kaadır değilim. Yalnız, fazl ve keremi ile beni ihyâ ettiği için Ona ibâdet ediyorum”.

Basra ve Bağdat okullarından sonra üçüncü Tasavvuf okulu İbn Kerrâm'ın¹⁹ (Horasan) okuludur ki bunun asıl kurucuları Süriye'de gurbette ölen İbrahim Edhem ve onun öğrencilerinden Şakik-i Belhî ile İbn Harb'tır. Bu öğrenciler Belh şehrine dönüp onun fikirlerini orada yaydılar.

İBRAHİM EDHEM (ÖL. H. 660)

Ebu İshak İbrahim b. Edhem b. Mansûr, Belh prenslerindedir. Beklenmedik bir olay onu Allah yoluna düşürmüştür.²⁰ Bu zât, söden ziyade tavr ve hareketi ile özel bir mezhep ortaya attı ki o da dünyadan yüz çevirip uzaklaşmak ve daima Allah'a muhabbet üzere olmaktan ibârettir.

İbrahim Edhem Allah'a ulaşma yolunda şöyle der: Allah'ın dostu olmağı ve Allah'ın seni sevmesini istiyorsan hem bu dünyadan hem de âhiretten vaz geç; onları artık arzulama. İcini bu iki dünyadan boşalt. Yüzünü Allah'a çevirsen Allah da sana yüzünü çevirir ve seni inayete boğar. Zira, Allah'ın Zekeriyya'nın oğlu Yahya'ya şunu ilham ettiğini öğrendim: "Ey Yahya! Kendi zâtıma ikrar ettim ki kullarımın beni duymalarına yarayacak kulağı, görmelerine yarayacak gözü, söylemelerine yarayacak dili, anlamlarına yarayacak kalbi olmayınca beni sevmeyecektir (İbrahim Edhem'in bu sözü daha sonra şu hadis şekline girmiştir: kulum bana nâfilelerle yaklaşırsa ben onun gören gözü, işiten kulağı... olurum). Bu yapılırca da ona benden başka şeylerle uğraşmağı nefret ettiririm, onun düşüncesini sınırlarım. Gecesinde hâzır ve gündüzünde enîs olurum. Ey Yahya! Ben onun kalbinin misafiri ve onun arzu ve ümidinin gâyesi olurum. Her gün ve her saat, ona benden bir hediyedir. Sesimi işitmek için o bana yaklaşır, ben ona yaklaşıyorum. İzzet ve celâlim hakkı için ona bir "Me'muriyet" tevcih ederim ki Rûsûl ve Enbiya ona gıpta ederler. Sonra bir çağırıcıya şöyle çağırmasını emr ederim: "İşte, falan ibn-i filân Allah'ın makbûlü ve mergûbu; Allah onu kendi ziyaretine çağırıyor tâ ki ilâhî cemâli temâşa ile kalbi şifâyâb olsun!". O kul bana geldiği vakit benim ile onun arasındaki perdeleri kaldırım, bana

rahat bakar. İzzet ve celâlim hakkı için, onun “Müfarakaat Esnasında” beni görmek hususundaki iştiyakı sebebi ile kalbini âb-ı hayata kandırırım. Onun kerâmetini her gün, her gece, her saat yenilerim”.

İbrahim Edhem’in başlıca öğrencisi Abu Ali Şakîk İbrahim Al-Belhî (öl. H. 174) dir.²¹ Şakîk, Horasan şeyhlerinden ve çok zengin bir ailedendir. Bu zât, sûfi halleri ve tarikat hakkında ilk söz söyleyendir. Allah’a daimi teslimiyeti tasavvufî bir hâl olarak ilk defa tanımlayan odur. O, bu hususta şöyle diyor: “Sen nasıl ki fitratına ve hayatına bir şey ilâve etmekten âcizsin. Bunun için onu arayacağım diye yorulmaktan vaz geç. Kisb’ler, bu gün, lekeli ve fâsit emteadan başka bir şey değildir. Ticaret sermayeleri ve sanatlar şüpheli şeylerden başka bir şey değildir. Hâkim olan hiyle sebebi ile onları arttırmak ta muhafaza etmek te doğruluk olmadığı için helâl değildir”.

Şakîk, takvâ hakkında şöyle der: İnsanın takvası üç şeyde belli olur:

- a- Bir şeyi alışında.
- b- Bu şeyden kendini alıkoyuşunda.
- c- Sözünde.

O, halka da şöyle nasihat ederci: “Dünyadan oruçlu olup ölüm ile iftar edin ve yırtıcı ve vahşi hayvanlardan kaçtığımız gibi câhil halktan kaçın”.

Bir gün İbrahim Edhem Şakîk’e sormuş: “Geçim hususunda düstûrunuz nedir?” Şakîk cevap vermiş: “Bulursak şükr ederiz bulmazsak sabr ederiz”. İbrahim Edhem bunun üzerine: “Belh’in köpekleri de sizin yaptığınızı yaparlar” deyince Şakîk: “Ya siz ne yaparsınız?” demiş. İbrahim Edhem de şöyle cevap vermiş: “Biz, bulduğumuzda bezl ederiz, bulmadığımızda şükr ederiz”.

Bazı kitaplarda bu hikâyenin şahısları yer değiştirmiştir.

İbn Harp (öl. H. 234) ta Şakîk’in kisb hakkındaki görüşünü yay-

maktan başka bir şey yapmamıştır. Horasan okulunun karakteristiği işte bu (Kisbin İnkârı)dır. Yani, bir insanın bir şeyi arzu ve elde edebileceğini inkârdır.

İbn Harb'ın asıl önemi, Ebû Abdullah Muhammede b. Kerrâm (öl. H. 255) ı yetiştirmesidir. Sırtında dikişsiz bir keçi postekisi ve başında uzun beyaz bir külah taşıya Kerrâm, âbid ve mütekellim bir kimse idi. Kerrâm'ın asıl önemi de "Allah cisimdir, fakat, diğer cisimler gibi değildir" diyerek (Kerrâmiyye) mezhebini kurması ve Kelâm ilmindeki terimleri genel bir incelemeden geçirmesidir. O, bu işte Mu'tezile ile Hâşeviyye'nin tam ortasında bulunur.

İymânı, sâdece, dil ile ikrardan ibâret sayan Kerrâm, varlık silsilesinde, daha başlangıçtan i'tibâren, aklın üstünlüğünü ve aklın tabii vazifesini teslim etmekle beraber Mu'tezilece mübalağa edilmiş olan sıfatlarını bu mübalağadan kurtarmıştır. O, akli kullanarak fâilin sorumluluğu ile fiilin isnad kabiliyetini ayırd ediyor. O, kelâm ilminde Mu'tezile akîdelerine aykırı, fakat, Ehl-i Sünnet'inkine uygun hareket etmiştir.

YAHYA RÂZİ (ÖL H. 258)

İbn Kerrâm'ın öğrencilerinden Tasavvuf alanında şöhret yapan, özellikle, Yahya b. Muâz AlRâzîdir.²² Câmîlerde ilk defa alenen Tasavvuf dersi veren ve Tasavvuf'a ilmî bir renk vermek isteyen odur. Allah'a olan aşkınlık ilk defa şiirle ifade eden de odur. Bu zât, tamamiyle hocasının yolundan gitmiş ve kalbin kuvvetini beş şeye bağlamıştır:

- 1- Kur'anı tefekkür ile okumak.
- 2- İbâdet için gece kalkmak.
- 3- Fecirde Allah'ın huzurunda kendini hor ve hakir görmek.
- 4- İyi kimselerin meclisine devam etmek.
- 5- Karnı boş bırakmak.

Ve yine, İbn Muâz, zenginlik ve fakirlik meselesinde de üstadı gibi zengini fakire üstün tutmuştur. Yani, onca da Allah'a şükr eden zengin, dilenen fakirden üstündür.

Yahya, Râibia'dan sonra Allah'a muhabbet hakkında bir görüş sahibidir. Ona göre Allah'a muhasbbet, Allah'a huşu' ve teslimiyete ve mahrumiyete dayanır. Onun münacatlarındaki huşu' ve taravete başka hiçbir yerde rastlanamaz. O şöyle diyor: "Ya Rabbî! Senden yardım dilemekliğim sana olan ihtiyacımın delilidir; müracaat ettiğim hazırlığım yoksunluğumdandır; Senin yanında şefaftım da Senin, hakkımdaki lûtf ve keremindir..." "Ey Allah'ım! Ben nasıl sevinebilirim, zira, sana haddimi aştım Fakat, nasıl sevinmeyecektim, zira, sen kimsin biliyorum. Ben günâhkâr, seni nasıl çağırabilirim?, Sen rahîm ve kerîmsin. Eğer Allah'tan razı değilsen, Allah'ın senden razı olmasını nasıl isteyebilirsin? Gece

uzundur, eğer sen rü'ya görüyorsan daha kısıtılmayacaktır. Gündüz, saftır, onu günahlarla kirletme. Nice insanları Allah af eder ki onlar O'nun gayzı altındadır ve nice insanlar da ses çıkarmazlar ki onlar da O'nun affına mazhadırlar. Ya Rabbî! Af et! Diyen kimselerin kalbi yine günahlıdır; o susan kimse ise Allah'a hatırlatmış olur. İnsan öldüğü vakit ona iki hâl ârız olur: ondan her şeyi alırlar ve ondan her şeyi isterler. Nefsini bilen Rabbini de bilir. Döğüne döğüne hayatı için gitmekle orada ma'suku ile beraber bulunmak için gitmek arasında ne büyük fark vardır...”

“Ev olarak uzleti, gıda olarak açlığı, suhbet olarak münacâtı seç. O hâlde ya hastalığından ölürsün yahut onun devasını bulursun. Ey Allah'ım! Unutma ki sana ulaşan yol üzerinde rehberlik ettim ve hâkimiyetin sana ait olduğuna şahit oldum. İşte, günahlar ile kirlenmiş eller, ümid ile sürmelenmiş sana kalkmıştır; beni kabul et! Sen ki bir kerîm Padişahsın, beni af et ki ben o kadar âciz bir kulum!”

“Eğer insanları ceza günü muhâkeme etmeğe yetkili olsaydım, âşıkları mahkûm etmezdim. Zira, onların günahları kendi rizalarıyla değil, zorunluluk altında olmuştur”.

Fakat, Yahya, tavsiye ettiği mahrumiyet düstûruna kendi de riayet etmemiş ve Bâyezîd Bistâmî onun hakkında şöyle demiştir: “Zavallı Yahya, günlük acı ve ızdırablara dayanmasını ve karşı koymasını bilmiyor. O hâlde, mihnete karşı koymağı ve dayanmağı nasıl bilecektir?”

Kısaca, Kerrâmî'lere göre Tasavvuf, dinî hayatın bir safhasından ibârettir.

BÂYEZİD BİSTÂMÎ (ÖL. H. 261)

Bâyezîd'in asıl adı Tayfur'dur; Bâyezîd, künyesidir.²³ O, önce, Hanefî fıkı ile uğraştı. Sonra Ebu Ali Al-Sindî'den Varlık Birliği (Vahdet-i Vücûd) ilmini öğrendi. Peygamberin Mi'racı gibi bir Mi'ac iddiasında bulunduğu için Sünnet Ehlinin düşmanlığını kazandı. Onun vecd hâlindeki sözlerini öğrencileri toplayıp bir mecmua hâline koydular ve ölümünden yüz yıl kadar sonra da (Tayfûriyye) tarikatını resmen kurdular.

Bâyezîd, Tasavvufu, aşk ve vahdet dili ile ifade etti. Onun sözlerinde Vahdet-i Vücud fikri, Tenzih fikrini yok edecek derecede kuvvetlidir. O: "Ben, dibsiz, başsız, sonsuz denizim", "İnsanlar, Allah'a taptıkları zannında buldukları vakit Allah'tır ki kendi kendine tapar" sözleriyle insanın Samedâniyetini açıkça dile getirdi.

Bâyezîd sûfiyye yolunun yerleşmesine ve yayılmasına büyük hizmette bulunmuştur.

Bâyezîd, fenâfillâh mertebesine ulaşmış Allah'ın zâtına kavuşma yolunda yaşadığı hâlleri pek açık bir şekilde dile getirmiştir ki onun bu sözleri (Şatahât) sayılmıştır. Zira, bu sözler, dış yüzünden Şeriat esaslarına tamamen aykırı mahiyettedir.

Bistâmî, Tasavvufî terimlere (Sikr-Sarhoşluk) terimini de katmış ve bu terim İslâm Tasavvufunda (Muhabbet) ve (Aşk) terimleriyle birlikte önemli bir rol oynamıştır.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Bâyezîd, önce, Hanefî fıkı üzerine

rinde çalışmış, Tasavvuf yoluna sonradan girmiştir. O, Tasavvuf yolundaki mücahedelerini şöyle açıklar: “On iki yıl kendimin demircisi idim. Beş yıl kalbimin aynası oldum. Bir yıl müddetle nefsimle kalbim arasında gözcülük ettim. O vakit beni dıştan saran bir Şirk zünnârı keşf ettim ve bunu kesmek için de on iki yıl çalıştım. Sonra da içimde bir zünnar keşf ettim ve onu da kesmek için beş yıl çalıştım. Nihayet bir ilhama mahzar oldum ki yaratıklara baktığımda onların benim için birer cansız ceset olduklarını gördüm ve cansız cesetler üzerine dört tekbir aldım ve bütün yaratıklar âlemini gömdüm: artık, o, benim için yoktur”.

Bistâmî'ye ruhunu ulûhiyetin zâtına nasıl yükselttiğini sormuşlar, o da şöyle demiş: “Yılan, derisinden soyulduğu gibi ben de nefsimden soyuldum, sonra zâtıma nazar ettim, birden ne göreyim, ben O'yum”.

Bistâmî yine şöyle der: “Allah kâinata bütün insanlara nazar etti. Onların kendinden hâli olduklarını gördü. Benim kalbim müstesna; çünkü, orada kendisini tastamam gördü. Onun üzerine beni şöyle medh ederek bana dedi: “Bütün âlem benim hükmüme münkaddır, sen müstesna”.

Bir kere de müezzin Allah ü Ekber dediğinde Bâyezid: “Ben daha büyüğüm” demiş.

Bistâmî, Mi'racta bulunduğunu iddia edermiş. Bu yüzden de yedi defa vatanından kovulmuş. Ancak, şu muhakkak ki, o, Kur'anı derinden derine tefekkür ile Mi'racı kendi kendine elde etmeğe ve uygulamaya çalışan ilk Sûfî'dir.

Bistâmî, Mi'racını şöyle anlatır: “O, beni bir defa cezbe etti ve önüne koyarak şöyle dedi: “Ya Bâyezid! Yarattıklarım seni görmek istiyor”. Ben de O'na şöyle dedim: “Vahdâniyetinle beni süsle, benliğinle beni giydir, ahadiyetine yücelt. Şunun için ki yaratıkların beni gördükleri vakit, biz seni gördük desinler ve o zaman Sen bu olasın ve ben artık orada olmayayım”.

Bu yolculukta bir defa öyle bir meydana eriştim ki orada “Lâ” dan “İllâ”ya kadar hiç durmadan on yıl uçtum. Sonra öyle bir yokluğa eriştim ki burası Tevhid meydanıdır. Yine yokluk vasıyasıyla yokluk içinde hiç durmaksızın uçtum tâ yokluk içinde yokluğu da yok ettim ve yoksunluktan yoksun oldum ve nihayet ârif ile beraber yaratıkların gaybubeti ve yaratıklar ile beraber ârîfin gaybubeti içinde Tevhid’e eriştim.

O’nun ahadiyetine gider gitmez bir kuş oldum. Bu kuşun bedeni Vahdet, kanatları Ezeliyettir. Ve on yıl hiç durmadan müşâbehet havası içinde uçtum. Aynı havalar içinde yüz milyonlar defa buldum ve Ezeliyet meydanına yetişince nihayet uçmaktan da kesildim. O meydana Vahdet ağacını gördüm (Bâyezîd burada bu ağacın gövdesini, dallarını, yapraklarını, meyvasını, toprağını ta’rif ettikten sonra der ki) ve ona nazar ettim ve bildim ki bunların hepsi bir aldatmadır”. Yani, Bistâmî büyük bir esefle görüyor ki sırf bedahet olan bu Tevhid kavramı bile bir aldatmadan ibarettir.

İşte bu vecd bu hayret zirvesinde iken Bistâmî, önce, “Kehf as-hâbı benim; Rahmânın Aşr’ı benim; Benden başka tapacak yok” ve sonra da “Benim şânım ne kadar yücedir, şânımı yüceltin!” demiş. Fakat, ayrıldıktan sonra irâdesi dışında olan bu sözlerinden ötürü de pek ürkümüş. “Cübbemin altında Allah’tan başkası yoktur” sözü de Bâyezîd’e atf edilen bir sözdür.

Bistâmî, Peygamberin yalnız kendi ümmetinin günahları için istediği merhameti bütün insanlar için istiyor ve şöyle diyor: “İlâhî! Bu yaratıkları yarattın. Onlar bilmeksizin ve istemeksizin emanet olan imanı onlar üzerine yükledin. Şimdi onlara sen yardım etmezsen kim yardım edecek?”. Bistâmî, yine öyle diyor: “Benim sancağım Livây-ı Muhammedî’den geniştir”. Bistâmî, cennet hakkında da büyük bir istiğna ve azamet içinde şöyle diyor: “Hûrilerin cenneti Ebrar’ın kalbini doyuramaz”.

Bistâmî, insanlığa olan sevgisini şöyle açıklıyor: “Eğer Allah bü-

tün insanları birincisinden sonuncusuna kadar affetmek yetkisini bana vermiş olsaydı bunu çok bir şey bulmayacaktım. Fakat en ziyade hayret veren şey bana bir avuç toprağı affetmek yetkisini ihsan etmiş olmamasıdır". "Ya Rab! Eğer ilâhî ilimde yarattıklarından birinci cehennemde acıya uğratmak mukarrer ise beni oraya uzat ki orada benden başka duracak kimse kalmasın!". "O cehennem dedikleri şey nedir? Şüphesiz Kıyamet gününde mahkûmlara yaklaşacağım ve sana şöyle diyeceğim: onlara bedel beni al! Yoksa onlara öğreteceğim ki senin cennetin ancak bir çocuk oyuncağıdır". "Eğer cennette ona tesadüf etmekten mahrum bırakılmış olsaydım bu mahrumiyet bir sâniyelik olurdu. Cenneteki Ebrara yaşamağı tahammül edilmez bir hâle koyardım". "Arifler "ahiret neş'esinde Allah'ı görme bakımından iki sınıfa ayrılacaklardır: bir sınıf onu ne zaman ve ne kadar isterse görebilecektir, diğerleri ise yalnız bir defa görebileceklerdir. Allah bir defa olarak kendini âriflere göstereceği vakit onlara bir çarşı gösterecek ki orada satmak ve satın almak için yalnız erkek ve kadın suretleri bulunacak. Cennet ehlinde buraya girecek kimse bir daha Allah'ı görmeğe gelmeyecektir. Ah!... Allah seni bu dünyada sûretle aldattığı gibi öteki dünyada da yine çarşı içinde sûretlerle aldatıyor. Sen de her vakit bu pazarın esîri bulunuyorsun".

Kısaca, Bistâmi, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Tasavvufu, aşk ve vahdetle dile getirmiştir. Fakat, Bistâmî'nin dile getirdiği Vahdet-i Vücut, Muhyiddin'deki gibi tam bir Vahdet-i Vücut görüşü değildir. Ne de olsa arada bir keyfiyet farkı vardır. Bistâ'mî'de derin bir keşf ve kuvvetli bir irâdeye rağmen akıl aşktan daha geniştir. Onun nasıl aradığı şey ulûhiyetin zâtını gerçekten algılama imkânını elde edebilmektir. O, ulûhiyete has sırf ahadiyeti her şeyden soyup sıyırma işini ilk defa ele alan ve o sırf ahadiyet makamının bütün gerekliliği ile mest olan kişidir.

Hallâc da ileride Bistâmî'nin bu görüşlerini daha geliştirecek ve onları dile getirmedi daha da ileri gidecektir.

CÜNEYD BAĞDÂDÎ (ÖL. H. 297)

Eb'ul-Kasım b. Muhammed Al-Cüneyd Al-Bağdâdî²⁴, Irak'ta doğup büyüdü. İlk üstadı dünyası Seriyy-es-Sakatî'dir. O, İmam Şâfiî'nin öğrencilerinden Ebu Sevrîbrahim b. Hâlid'ten de fıkıh öğrenmiştir. Ayrıca, Hâris Muhasibî, Muhammed Kassâb gibi ululara da öğrencilik etmiş olan Cüneyd, sonradan, bütün bu uluları aşmıştır. Pek çok uluların da ona nisbeti vardır.

Cüneyd, yirmi yaşına kadar ticaretle uğraştı ve sonra kendini tamamiyle Tasavvufa verdi. O, Tasavvuf ilmini tertip eden, açan, yayın ve özellikle (Muhabbet), (Üns) ve (Fenâ) makamlarını işliyen ulu kişidir. O, Şeriat ile Tasavvufu, yani Vahdet-i Vücut fikrini mezc ettiği için de (Seyyid'üt-Tâife) ve (Tâc'ül-Ârifin) ünvanlarına mahzar oldu.

O, Tasavvuf hakkında şöyle diyor: "Tasavvuf, Allah'ın seni senden öldürmesi ve kendisiyle canlı kılmasıdır."

"Tasavvuf, hiçbir şeyle ilgili olmaksızın Allah ile olmaktır".

"Tasavvuf, bir kerim hulkur ki onu bir kerîm, kerîm bir zamanda, kerîm olan insanlar arasında, kerîm bir kişiden izhar eyler ve gerçekte bu hulkun nasıl bir hulk olduğunu ancak Allah bilir".

"Biz, Tasavvufa laf olsun diye değil, aç durmak, dünyayı terk etmek, alışılan ve hoşça giden şeyleri kesip atmak için sarıldık".

Cüneyd, Tasavvuf yolunda ayıklığı ma'nevî sarhoşluktan üstün tuttu ve nefsin, ancak, ayıklık hâlinde kontrol edilebileceğini ileri

sürdü. Cüneyd, nefis hakkında şöyle der: “Emâre nefis öyle kötü bir şeydir ki sahibini tehlikelere atar ve onun havasına uyanları bir sürü kötülüklerle itham ile rezil eder”.

“Ne zaman nefis kendi havasına karşı koyarsa, onun hastalıkları, ancak o vakit, onun ilâçları olur”.

Cüneyd'e göre, Tasavvuf mertebelerini aşabilmek ve en sonda ilâhî vahdete ulaşabilmek için zühd ve ibâdet esastır. Ancak, bunlara bilgi de eklenmelidir. O, zühd ve ibâdet hakkında der ki: “Halk için Peygamberi peşleşmekten başka bütün yollar kapalıdır”.

“Kim Kur'anı ezberlemezse, Hadîs'i yazmazsa, ona uyulmaz. Zira, bizim ilmimiz Kitab ve Sünnete bağlıdır. Kitabımız, nâzil olan Kitapların en üstünü; Şeriatımız, Semavî Şeriatların en mükemmelidir”.

“Tesbih, beni Rabbıma ulaştıran bir yoldur”.

O, bilgi hakkında da şöyle der: “Tanrı'yı bilen ârifler, amelleri Tanrıdan alıp onlarla birlikte Tanrı'ya dönerler”.

“Ârif de odur ki sen sustuğun hâlde senin sırrından haber verir”.

“Dervişin zâhir ile uğraşması bâtinca harab olduğuna alâmettir”.

Cüneyd, Tevhid hakkında da şöyle der: “Mutasavvıfların kendilerine mahsus olan Tevhid: Kadîm olanı Hâdis olandan ayırd etmek, Hâdis olana muhabbet göstermemek, bilinen ve bilinmeyen her türlü şeyi terk ile bütün bunların yerinde, yalnız, Allah'ı bilmektir.”

“Tevhide kelimenin en şereflişi Hz. Ebu Bekr'in: (Allah'ı bilmenin yolu, O'nu bilmeğe yol olmadığını bilmekten ibârettir) sözüdür”.

“Her ne vakit aklın Tevhidin sonuna ulaşırsa hayrete dayanır”.

Cüneyd'e göre (Fenâ), nefsinden geçmek, mevcudiyetin gerçek anlamında bir şahıs olarak mevcut olmaktan yoksun kalmak demek değildir. (Fenâ) insanın şahsiyetinin kemâle ermiş olması, yani başkalaşması ve Allah vasıtasıyla Allah'ta ezeli kılınmış olmasıdır. Cüneyd, bu görüşünü şöyle özetlemektedir:

“Bir tarz ile Biz
Birleştik ve Bir olduk.
Yoksa, başka türlü, Bizim durumumuz
Ezelî olarak ayrılık olurdu”.

Cüneyd, Hak'kı müşahede hakkında da şöyle diyor: “İnsanın kendini tamamiyle yok ettiğiindeki vücudu artık, Hak'kın vücududur.”

“Suyun rengi kabının rengidir”. Yani, Cüneyd, her şekil ve suretten münezzeh olan Mutlak Vücûd'un eşya suretlerinde zâhir olduğunu deyimliyor.

Cüneyd, muhabbet hakkında da şöyle diyor: “Her ne vakit muhabbet gerçek olsa edeb şartları ortadan kalkar”.

“Bir maksada dayanan muhabbet, o maksadın ortadan kalkmasıyla birlikte ortadan kalkar”.

Cüneyd, muhib hakkında da şöyle der:

“Muhib, o kimsedir ki nefsinden geçip daima dili Allah'ı zikir eder, kalbi ile Allah'a nâzır olur ve kalbinî ilâhî hüviyet nuru ile yakarak muhabbet kâsesinden saf şarab içer ve kendisine (Gayb)lar açıklanır. Bu kimse söz söylerse, artık, Allah ile söz söyler ve susarsa Allah ile susar. İşte, bu hâlde olan kul, Allah'ta ve Allah için ve Allah ile dir”.

42 İslâm Tasavvufu Tarihi

Cüneyd, kendi hakkında da şöyle der:

“Allah beni hâlden hâle geçirir. Ne olaydı ki beni benden Fâni kılarak veya gâib ederek beni tamamiyle râhata kavuştursa idi!”.

Cüneyd, Allah'tan razı olmak hususunda da şöyle der:

“Allah'tan razı olmak demek, ihtiyarı elden bırakmamak demektir”.

Ve en nihayet, Cüneyd'e göre Tasavvuftan maksad: insanın, Allah'ın takdirini bağlı olduğunu anlamak, bütün işlerin Allahtan geldiğini bilmek, nefsi ihtirasların pencesinden kurtarmak, alışkanlıklardan vaz geçmek, insanlık tabiatını elde etmek, duyulara hâkim olmak, aklın bütün meziyetlerini kazanmak ve hakikatı öğrenip ma'nen yükselmek ve iyi işler işlemektir.

Kısaca: Cüneyd, Şerîat ile Hakikat'ı Tasavvufta birleştirmiş, bundan ötürü de: “Tasavvufun sonu, başıdır” demiştir.

Hicrî üçüncü yüzyılın önemli şahsiyetlerinden biri de Ebu Sâlih Hamdûn Al-Kassâr (öl. H. 271)dir²⁵ ki Nisâbur'da ilk olarak (Melâmet) rengine bürünmüş bir Tasavvuf yolu kurmuştur. O, Melâmîlerin Şeyhi ve İmamıdır.

Hamdûn, pek âlim bir kişi idi ve fıkhıta Süfyan Servî mezhebi üzere idi. En gözde öğrencisi de Abdullah Menâzil'dir.

Hicrî üçüncü yüz yılda mutasavvıflar arasında (Muhabbet), (Fenâ), (Baka), (İttihad) gibi terimler yayılmakla beraber Râbia Adeviyye'nin İlâhî Aşk mezhebi de gelişmiştir. Özellikle Ali b. Al-Muvaffak Al-Bağdâdî (öl. H. 265), Râbia yolunda giderek Allah'ı sırf O'nun rızasını kazanmak ve cemâlini görmek için sevmeye yolunu tam bir açıklığa kavuşturmuştur. Muvaffak şöyle demiştir:

“Ey Tanrım! Eğer ben sana cehennemden korkusundan taparsam

beni cehenneme koy; eğer cennet ümidi ile taparsam bana onda hiç makam verme ve beni ona koyma; eğer senin dostluğun şevki için taparsam bana bir kere dîdârını göster de ondan sonra ne dilersem onu yap!"

Hicretin üçüncü yüz yılı sonlarında da Seriiyes-Sakatî'nin öğrencileri Bağdat okuluna mensub mutasavvıfların mezheplerini Horasan'a, Mısır'a, Arab yarım adasına, Nisâbûr'a ve İslâm âleminin diğer belli başlı yerlerine götürdüler.

Hicrî dördüncü yüz yılda da, özellikle, Bağdat'ta birçok büyük mutasavvıflarla karşılaşırız ki bunlar ruhsal mahiyette nazârî ve amelî görüş sahibi idiler. Cüneyd'in suhbet arkadaşı olup (Acâibi Bağdad) diye anılan ve Tasavvuf ilmini açıktan açığa vuran ve pek çok şathiyatta bulunan Ebu Bekr Al-Şiblî (öl. H. 334)²⁶ bunların başı idi.

Şiblî'ye göre, Tasavvuf, şirkidir. Çünkü, Tasavvuf, kalbi Allah'tan başkasından korumaktır. Hâlbuki, Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Ona göre hakikat budur ve bunu herkes bilmelidir.

Mutasavvıfların Tarihi ve Hikâyeleri hakkında ilk yazı yazan Ca'fer b. Muhammed B. Nasîr Al Huldî (öl. H.348)²⁷ de bu çağın meşhurlarındandır.

Hicrî dördüncü yüz yılın sonlarına doğru da Tasavvuf hayatı, özellikle, Şîraz'da parlamıştır.²⁸ Cüneyd'in ashâbından olan Ab'ul-Abbas Ahmed b. Umran b. Serîc (öl. H. 305) Şîraz'da sûfî hâllerini ve makam ve mertebelerini yayanların ve mutasavvıfların ululuğunu tanıtanların başında idi.

Hicrî üçüncü ve dördüncü yüz yıllar, sadece, Tasavvufun gelişmesi, mezheplerin kurulması, büyük önderlerin çoğalması yüz yılları olmakla kalmayıp bu yüz yıllar Tasavvuf Tarikatlarının zuhuru yıllarıdır da. Üçüncü yüz yıldan itibaren Tasavvufî tarikatlar ve onlara mahsus nizamlar kurulup düzenlendi ve her Tarikat, ku-

44 İslâm Tasavvufu Tarihi

rucusuna nisfetle adlandı ki bunlar başlıca onbir tane idi. Hâris Muhasibî, (Muhasibiyye) tarikatını; Humdûn Kasâr, (Kassâriyye) veya (Melâmetiyye) tarikatını; ebu Yezîd Tayfur Bistâmî, (Tayfûriyye) tarikatını; Cüneyd Bağdâdî, (Cüneydiyye) tarikatını; Ab'ul-Hasan Al-Nûrî, (Nuriye tarikatını; Hakîm Tirmizî, (Hakîmiyye) tarikatını; Abu Said Al-Harrâz, (Harrâziyye) tarikatını; Muhammed b. Hafif Al-Şîrâzî, (Hafifiyye) tarikatını; Ab'ul-Abbas Kasım b. Al-Mehdî Al-Seyyârî, (Seyyâriyye) tarikatını; hübeyre Al-Basrî (Hübeyriyye tarikatını kurdular. (Hulûliyye) ve (İbâhiyye) gibi merdud tarikatlar bu gerçek sûfî tarikatlarının dışındadır. Sonraları Şarkta zuhur eden Tarikatlar hep bu onbir Tarika mensubturlar. Garpta kurulan (Bedeviye) ile (Şâzeliyye) nin silsileleri bunlara dahil değildir. On iki İmam sayısına benzetmek gayreti ile Tarikatlar da daha sonra on iki olarak kabul edilmiştir. Bir çok Tarikatlar Cüneyd-i Bağdâdî'nin (Cüneydiyye) tarikatının kolları sayılır. Nakşîyye Tarikatı da (Tayfûriyye) ye dayanır. Bu sebeble Cüneyd ile Bistâmî bütün Tarikatların iki İmamıdır ki onlar de en sonra Hz. Ali'ye dayanırlar.²⁹

Tasavvuf, bütün İslâm ülkelerine yayılırken ve Tasavvufun yuvaları ve ilmî ve halî kaynakları sayılan Tarikatlar da birbirini peşlerken İslâm âleminde yavaş yavaş Tasavvuf ile Şerîat arasında bir çatışma da alevlenmekte idi. Hicrî üçüncü yüz yılın ikinci yarısından itibaren Şerîatın, zâhiri ilmüne mensub olanlar, yani Kur'anın zahirî hükümleriyle hükmeden Fahir'lerle Şeriatın Bâtın ilmüne mensub olanlar, yani Kur'anın bätününden Bâtınî ma'nalar istinbât eden ve kalb yolu ile hâsıl olan bilgi ile hareket ve hükm eden mutasavvıflar arasında kavga başlamış ve Zünnun-i Mısırî, Eb'ul-Hasman Al-Nûrî, Ebu Hazma gibiler Bağdat'ta kadılar tarafından sorguya çekilmişlerdir. Fakat, Hallâc-ı Mansûr'un (Enelhak-Ben Hakk'ım) deyişi Fakihlerle Mutasavvıflar arasındaki kavgayı ve nefreti son sınırına getirdi ve Hallâc Bağdat'ta insanlık dışı bir vahşet ile parça parça edilmek ve başı kesilip vücudu yakılmak suretiyle 'idam edildi. Daha sonra da Şehabettin Sühreverdî, Salâhaddin-i Eyyûbî'nin emri ile Haleb'te aç bırakılmak suretiyle öldürüldü. Yine Haleb'te Seyyid Nesîmî'nin de derisini yüzdüler. Bedrettin Sîmâvî'yi de Serez'de astılar.

Dinî mükellefiyetlerin ibtâli ve özellikle ibâdetin sükutu meselesi yüzünden gittikçe birbirinden ayrılan bu iki görüşü ve zümreyi Gazâlî uyuşturmağa gayret etti ise de o, dinsel ortodoksiye ta'viz verdiğinden ötürü bu işi başaramadı. Ondandır sonra bu yolda onu peşleyenler de, aynı ta'vizi verdiklerinden, bu uyuşmağı sağlayamadılar. Daha Gazâlî'nin çağında, Ebu Said, Kur'anın vahy'ini kabul etmekle beraber Batınî nuru, kendisinden gerçek hayat kânunlarının çıkageldiği en son otorite saydı ve öğrencilerini Mekke'ye Hac'ca gitmekten önledi. Onun bu hareketi birçok Tarikat pirleri tarafından da örnek tutuldu.

İslâm dinî otoritesi ile Tasavvuf arasındaki çatışma, özellikle, Tasavvufu Vahdet-i Vücûd görüşü ile Felsefeleştiren Muhyiddin Arabî'den sonra, onun eserlerinde kullandığı bazı sözlerinden ötürü pek artmış ve hele onun (Allah Vücûd-ı Mutlaktır) demesini Şeyh Rükneddin Alâüddeve Al-Semnânî hiç hazım edemeyerek (Fusûs)u şerh edenlerden biri olan Şeyh Abdurrazzak Kemalletin Kaşânî (öl. H. 739) ile bu konuda pek şiddetli bir tartışma yapmıştı. Özellikle onuncu hicrî yüz yılda Hindistan'da İmam Rabbânî de, Vahdet-i Vücûd görüşüne kendisinin icad ettiği Vahdet-i Şuhûd görüşü ile doktriner bir surette reaksiyonda bulundu. Bundan sonra da bu iki görüşü benimseyenler arasında devam eden şiddetli münakaşalara, zamanımızda, Rabbânî taraftarı Mehmet İhsan ile Muhyiddin taraftarı Ahmet Avni Konuk tarafından da bir yenisi eklendi.

Şimdi, sözümlü, Cüneyd ile Nuri ile sohbetinde bulunan ve (Ben Hak'ım) dediği için Bağdat'ta işkence ile öldürülen Hallâc'a getirelim.

MANSÛR HALLÂC

(H. 224 – 309)

Hüseyin b.Mansûr Al-Hallâc Al-Beyzâvi³⁰ Beyzâ civarında (Tûr) da doğdu ve hicrî 309 da, (Ben Hakk'ım) dediği için Bağdat'ta işkence ile öldürüldü.

Mansûr'un ilk hocaları Sehl b. Abdullah Al Tusterî ve Amr b. Osman Al-Mekkî'dir. Sonraları Cüneyd'in müridleri arasına girmiş ve birçok ünlü mutasavvıflarla da ilgi kurmuştur.

Hallâc, özellikle, üç mesele üzerinde durmuştur:

- 1- Hulûl, yani ilâhî zâtın beşerî zâta girmesi; başka bir deyişle. Lâhût'un Nâsût'a girmesi.
- 2- Hakikat-ı Muhammedî'nin veya Nur-ı Muhammedî'nin ezeli olduğu ve onun, âlemin yaratılışına vasita ve vesîle olduğu.
- 3- Bütün dinlerin bir tek İlâhî kaynaktan geldi.

Hulûl meselesi:

Hallâc'a göre, dünya zevklerinden yüz çevirip nefsini terbiye ve kalbini tasfiye eden, yavaş yavaş, Allah'a yaklaşır; daha sonra O'nun dostu olur ve en nihayet de nefsini yok ederek beşerî sıfatlardan sıyrılır; ve Hz. İsa'da olduğu gibi, Allah'ın ruhu ona hulûl eder. Bu takdirde, o artık, Allah olur ve her şey, artık, onun emrine boyun eğer. Hallâc, bu hususta aşağıdaki gibi çeşitli deyimlerde bulunmaktadır:

“Ben Hakk’ın sırrıyım Hak değilim ben,
Belki ben Hakk’ım da aramızda ayrılık oldu.
Ben eşyada Allah’ın ayn’ıyım,
Acaba kâinatta aynı’mızdan görülen bir şey var mı?”

“Nasil benim Nâsûtluğum senin Lâhûtluğunda erimiş ve onunla karışmışsa, Senin Lâhûtluğun da benim Nâsûtluğumu kaplamıştır; onunla karışmadan”.

“Ulûhiyetin Beşeriyetle, Beşriyetin Ulûhiyetle imtizac edeceğini sananlar küfr etmiş olurlar. Zira, Hak Taalâ zâti ile de sıfatları ile da tektir ve bütün yaratıklarından ve yaratıklarının sıfatlarından ayrıdır. Hiçbir hususta O, onlara benzemez, onlar da O’na benzemez”.

Fakat, Hallâc, sözlerine şöyle devam ediyor:

“Ben sevgiliyim ve sevgilim ben
Biz bir tek gövdeye hulûl etmiş iki ruhuz.
Beni görünce O’nu görmüş
O’nu görünce beni görmüş olursun”.
Ve en nihayet Hallâc, şöyle diyor:
“Hak, benim”.

Hakikat-ı Muhammediyye meselesi:

Hallâc (Kitab’ut-Tavâsîn) adlı eserinde bu hususta topluca şöyle der: “Peygamberimiz Hz. Muhammed’in birbirinden ayrı iki sûreti vardır. Bunun biri, bütün varlıkların var olmasından önceki ezeli sûretidir ki her ilmin ve irfanın kaynağıdır. Diğeri de Peygamber ve Resûl olarak dünyaya gelen fânî sûreti. Bütün Peygamberlerin ve Velîlerin nurları, işte, Muhammed Mustafa’nın bu ezeli nurundan gelmiştir. Ve yine, bu sebeple, bütün ilimler, Muhammed Mustafa’nın denizler gibi olan ilminden, ancak, bir katradır”. Hallâc’a göre, “Hak ve Hakikat Muhammed Mustafa iledir. Ve Hakikatta ilk o, Nübüveette son odur. Bâtında Hakikat o, zâhirde Ma’rifet odur”.

Dinleri Birleřtirme meselesi:

Hallâc'a göre bütün dinler Allah'a aittir. Dinlerin adları her ne kadar birbirinden ayrı ise de hepsi aynı hakikatı ifade etmektedirler. Onun için hiç kimsenin dinine bâtil dememelidir. İnsanların ayrı dinlere bağlanması kendi ihtiyarları sonucu değil, fakat, ihtiyarlarına yüklenen bir zorunluluk sonucudur. Çünkü, kullar üzerinde hüküm süren, Allah'ın irâdesidir.

Hallâc'ın, özellikle, Hakikat-ı Muhammadiyye ve Dinlerin birliği hakkındaki görüşleri kendinden sonraki mutasavvıflara da büyük etki yapmıştır.

Beşinci hicrî yüz yılda Tasavvuf, kalpte Allah'a ait sırf zevkî bir bilgi yolu ve sırf ruhsal bir metod hâlini almış ve bu sebepten ötürü de Mutasavvıflarla Fakihler ve Kelâmcılar arasındaki çarpışma daha da artmıştı.

Burada bu yüz yılın en önemli şahsiyeti olan Gazâlî'yi ele alalım.

GAZÂLÎ (H. 455 – 505)

Muhammed b. Muhammed Al-gazâlî Al-Tûsî³¹, önce, zâhirî ilimlerle uğraşmış fakat, akılla imanın çekişmesi karşısında en sonda Tasavvuf'a yönelmiş ve onu hem ilmî hem amelî yönleriyle almıştır. O, (İhyâ-i Ulûmiddin) adlı eserinde Fıkh ile Tasavvuf arasında denge kurmağa çalışmıştır.

Gerçek hakkında kesin yakîn-i akıl yüksekliğinde ve keskinliğinde değil de kalb saflığında arayan Gazâlî, "İnsanlar uykudadırlar, öldükten sonra uyanacaklardır" hadîsinin işaret ettiği uyanma işinin, ancak, böyle bir saf kalbin Allah tarafından uyandırılmış olmasıyla ve daha dünyada mümkün olduğunu ileri sürmüş ve bu kalb ölçüsü veya kalb gözü ile gerçek arayıcılarını dörde bölmüştür.

- 1- Kelâmcılar (ki bunlar rey ve nazar yolcularıdır).
- 2- Filozoflar (ki bunlar mantık ve bürhan yolcularıdır).
- 3- Bâtînîler (ki bunlar bir İmam'a bağlanan ve yalnız onun öğretileriyle hareket edenlerdir).
- 4- Mutasavvıflar (ki bunlar sırf keşf ve müşahede yolcularıdır).

Gazâlî'ye göre, Kelâmcıların, Filozofların ve Bâtînîlerin yolları, esasta, akla dayanmaktadır. Akıl ise, her meseleyi çözecek ve Allah'ı anlayıp bulacak güçte değildir. Dolayısıyla de metafizik, nazar ve istidlâl ile değil, ancak, vahy ile mümkündür ve vahy'e ait yakîn'in dayanağı da İstiğrak'tır.³² Peygamberlik müessesesi zorunludur.

Mutasavvıfların yoluna gelince: Bu yol, Gazâlî'ye göre, tasfiye yolu olup hem ilim hem de hâl bakımından kemâl yoludur ve diğer bütün yollardan üstündür. Ancak, nasıl Kelâmcılar, sadece, halkın akîdelerini savunduklarından; Filozoflar, akı vahy'in üstünde tuttuklarından; Bâtınîler de Peygambere değil de bir İman'a ve onun öğretilerine dayandıklarından dolayı gerçeğe ulaşamazlarsa, Mutasavvıfların Allah'lık iddiasında bulunanları, Hulûl ve İttihad da'vasında olanları da gerçeğe ulaşmaktan uzaktırlar.

Kısaca, Gazâlî'ye göre, Teoloji alanına giren bütün meselelerde bizi gerçeğe, yakîn'e götürecek olan şey soyut düşünce ve mantık değil, fakat, yaşanmış tecrübeden ibâret olan (Kalb Gözü) dür. Bu göze sâhib olma yolu da Tasavvuf yoludur.

Gazâlî, kalb gözüne, çeşitli eserlerinde çeşitli anlamlar vermiş ve onu özellikle:

- 1- Kalb gözü veya akıl için uzak ve yakın yoktur. Yerde ve göklerde bulunan her şeyi sebepleri ve gerçekleri ile kavrar ve onlara tasarruf eder.
- 2- Kalb gözü, ma'kûlleri, sonsuzluğu ve sonsuzluk olanı, Allah'ı da kavrar ve kendi özü ile bir olur. Allah'a ait bilgi lezzetleri kalbe aittir.
- 3- Kalb gözüne bazen nefis, bazen ruh, bazen da nur, bazen da akıl denir.
- 4- Kalb gözü, bir nurdur ki onunla görür. Kalbin anahatarları da bir takım nurlardır ki gizlilikleri onlarla açar. En yüksek ve gerçek nur ise Allah'tır. Çünkü, Allah, gerçek vücuttur, gerçeklerin gerçeğidir. Bu sebeple nur adı onda aslî, diğer varlıklarda mecazdır.
- 5- Kalb gözü, terim olarak, İlk Akıl'dır.
- 6- İşte, Gazâlî'ye göre bu kalb gözüne sâhib olan yalnız âriflerdir, mutasavvıflardır. Yakînî bilgiye, Allah'ın Ledün ilmüne sahib sevgili kulları da yalnız bunlardır.

Yalnız bunlardır ki Allah'ı olduğu gibi görürler ve onun zâtını da tam ma'nasiyle kavrarlar. Allah, bu yakınî bilgiyi, bu sevgiyi kullarının kalbine doğrudan doğruya kendi nuru ile verir. Kalbe bağlı olan bu bilgiden hâsıl olan zevk te zevklerin en büyüğüdür ve bu zevke dayanan mutluluk ta en kuvvetli ve en sürekli mutluluktur. Zira, kalb, ölümle ölmez ve ölüm, mutluluğu daha da artırır. Zira, ölümle, insan karanlıklardan aydınlığa çıkar, kalb gözü de asıl o zaman gerektiği gibi aydınlanır ve hak ve hakikatı olduğu gibi görür. Bunun için de insan kendi varlığını Allah'ın varlığında fânî kılmalıdır.

Gazâlî, hakikat ve Allah hakkında şöyle diyor:

“Ârifler, mecâzın alçak mevkiinden hakikatın zirvesine yükseldiler ve mi'raçlarını tamamladılar da vücutta Allah'tan başka bir şey olmadığını ve O'nun vech (Vücûd) inden başka her şeyin yok olucu olduğunu açıktan açığa gördüler”.

Gazâlî (Mişkât'ül-Envâr)ında şöyle der:

“Hakikat olan ancak O'nun nurudur. Her şey O'nun nurundandır. Belki O, her şeydir. Belki O, O'dur; yani O'nun gayrisinin hüviyeti yoktur, ancak, mecazen vardır”.

Ve yine: “Lâilâhe İllallah demek halkın Tevhididir; Lâ Hüve illâ Huu demek de okumuşların Tevhididir”.

Ve yine: “Ben, Allah ü Taalâ, zâtında, zâtiyle, zâtına mütecellîdir ve hicâb, zorunlu olarak, hicablanmış olana nisbetle olur derim”.

Ve yine: “Allah'ı ancak Allah bilir diyenin şüphesiz sâdık olduğunu ve ben ancak Allah'ı bilirim diyenin de sâdık olduğunu bildik. Zira, vücutta Allah'tan ve O'nun fiillerinden başkası yoktur”.

Ve yine: “Hakikî nur, hakikatların hakikatı olan Allah u Taalâ ol-

duğu gibi gerçekten mevcut olan da Allah u Taalâdır...”
Kısaca Gazâlî, Tasavvufi esaslardan bir çoğunu (Kelâm) ilmîne sokmuş ve Kelâm ilmi ile Tasavvufî zevki birbiriyle uyuşturmağa çalışmıştır. Fakat, onun en büyük gâyesi, dini her şeyin üstünde tutmak olduğundan o bu uyuşturma gayretini yine kendi baltalamıştır.

Gazâlî, hicrî beşinci yüz yılda aklın hakîkatı kavrayamayacağını ve hakikatın ancak Allah'ın nuru ile nurlanan kalbin zevkinin kavrayabileceğini ileri sürmüştü. Fakat, hicrî altınca yüz yılda mutasavvıfların belli başlıları Kelâm ve İlâhî Felsefe meselerini zevkî ve rubî hallerine karıştırmışlar dünya ve âhirete ait her çeşit konu üzerinde söz söylemişlerdir. Dolayısıyla, özellikle, Gazâlî'nin Tasavvufî Felsefe arasını açmağa çalışmasına karşılık, altınca ve yedinci hicrî yüz yıllarda, Tasavvufî Felsefe arasında bir yaklaşma görülmektedir ki Maktûl Şahabettin'in (Hikmet-i İştakiye)si ve özellikle Muhyiddin Arabî'nin (Vahdet-i Vücûd) Felsefesi böyle bir yaklaşmanın örnekleridir. Altınca ve yedinci yüzyıllarda mutasavvıfların dillerinde (Kutub) kelimesi de dolaşmağa başlamış ve bununla ya bütün varlıklardan önce var olan (Hakikat-ı Muhammediyye), ya da ilim ve amel yönünden kemâle gelmiş ve Tasavvufun en yüksek mertebesini elde etmiş olduğu kabul edilen (İnsan-ı Kâmil) kâsıl edilmeğe başlanmıştır. Fakat, bu yüz yıllarda Tasavvuf, Şîlîğin ve Bâtınîliğin birçok fikirleriyle de karışmağa başlamış ve mutasavvıfların birçok süflî varlıklar üzerinde iradeleriyle tasarruf sahibi oldukları da kabul edilmiştir.

Şimdi, sözü, Şehabettin Sühreverdî-i Maktûl'a getirelim.

ŞEHABEDDİN SÜHREVERDÎ (MAKTÛL) (H. 587 – 649)

Eb'ul-Futûh Al-Suhreverdi Al-Maktûl ünvanı ile arkadaşı diğ er mutasavvıf Şehabettin Sühreverdi'den ayrılan Şehabettin Sühreverdi,³³ Azerbaycanın Merâğa civarındaki Sühreverdi kasabasında doğdu ve dinsizlikle suçlanarak Haleb'te öldürüldü.

Sühreverdi, özellikle, İ r an ve Yunan hakâmlerinin fikirleriyle meşğûl olmuş. Meşşâi ve İ şrakî görüşlerini tamamiyle hazm etmiş, akli görüşle kalbî sezgi ve ruhî zevki birlikte yürütmüştür. Hıkmette, Edebiyatta, Fıkıhta ve diğ er ilimlerde zamanının üstadıdır. Hatta, bu yüzden Simya ilmini bile bildiğ i söylenmiştir.

Fakat, Sühreverdi'nin asıl önemi (İ şrak) adı verilen bir felsefenin kurucusu olmasıdır. Hak ve Hakikata ulaşma yolunda keşf ve zevk ile birlikte Şeriat hükümlerine de uyulduğ u takdirde o yola Tasavvuf yolu, uyulmadığ ı takdirde de o yola İ şrak yolu denir. İ llüminasyon denen İ şrak, hakikatlarının derece derece açılması veya Nur anlamına gelmektedir. Bunun için buna (Nur Felsefesi) de denir. Tasavvufla Meşşâi Felsefesinin tam ortasında bulunan bu felsefe, kısmen doğrudan doğruya, kısmet de İ bn Sînâ'nın son eserleri vasıtasıyla Yeni-Eflâtun'uluktan mülhemdir. Fakat, buna rağmen yine de ondan ayrıdır. Rönesans filozoflarından Bruno'nun sonsuz bir varlık ve perde perde açılan bir ruh felsefesi ile Heidegger'in fenomenolojisi İ ştirakîlikten bazı fikirleri uzaktan canlandırmaktadır.

Sühreverdi'nin hareket noktası, mükâşefe, zevk; ulaştığ ı nokta da Nur telâkkidir. Bu mükâşefe ve zevk de zihni bir hads'ten ibarettir. Fakat, bu hads, hem Eflâtun ve peşleyicilerinin akli hadsin-

den hem de mutasavvıfların cezbe ve istiğrakından büsbütün başkadır.

Sühreverdî'ye göre, akıl ve nazar yolundan hakikata ulaşamaz. Nitekim Aristo'dan beri akıl yolundan giden filozoflar birbirleriyle hep çatışmışlardır. Fakat, mükâşefe yolunu tutanlar, ifadelerindeki bazı ayrılıklara rağmen, esasta daima birleşmişlerdir. Zira, hakikat birdir. Nasıl ki Hermes'ten Eflâtun'a kadar olan filozoflar, hakikatı zevk ile bilmiş ve bulmuşlardır. Sühreverdî'nin (İlm'ül-Envâr) sözü ile kasd ettiği budur; İşrak Hikmet'i budur. O, bu işrakı elde edişi hususunda der ki: "Her şey bana ilk önce nazar ve fikir yolu ile değil, fakat, başka bir şey ile geldi. Sonra ben onu ispat edecek delil aradım. Fakat, bunu bulmasaydım da mesele değişmeyecekti. Zira, ondan şüphe etmeme imkân yoktu". Sühreverdî'nin bildirdiğine göre, bu İşrak, ilim ve aklı sûretler nevinden olmayıp bir kutsal şua'dır. Bu şua ile hâsıl olan bilgi ve kudret ise insan üstü bir bilgi ve kudrettir. Zira, bu şua Allah'tandır. Böyle olduğu için de bu şua'a sahib olan kimse bazı varlıklara ve olaylara da hüküm edebilir, mu'cizeler ve kerâmetler gösterebilir.

Sühreverdî'nin İşrak Felsefesine göre, varlık, aşağıdan yukarıya bir Zulmet ve Nur silsilesidir ve zulmetle nur arasındaki bir mahiyet farkı değil, bir derece farkı vardır. Her varlık mertebesi kendinden öncekine nazaran nur, ve kendinden sonrakine nazaran da zulmettir. Bu felsefede, önce, zulmet, yani madde incelemir ve maddenin mahiyeti hakkındaki incelemeden, sırasıyla, cisimler, felekler, mücerredler ve melekût âlemlerinden geçerek en sonra nurların Nuru denen nâmütenâhi varlık olan Allah'a varılır. Sühreverdî'de görülen bu Nur-Zulmet münasebeti, Aristo'nun Madde-Kuvvet nazariyesine benzer. Sühreverdî'ye göre nefsinin gerektiği şekilde terbiye eden, yani hayvanlığına mahsus olan tahayyül işlerinden kurtulan her insan, mükâşefe ile vasıtasızca Tabiat, Ruh ve Ma'na âlemlerine ve en nihayet te nurların Nuru olan Allah'a ulaşabilir ve bu takdirde de eşyanın sırtına nüfuz eder ve geçmişte ve gelecekte olmuş ve olacak bütün şeyler ona

açıklanır. Yoksa bu imtiyaz, sâdece, Peygamberlere mahsus değildir.

Sühreverdî, mükâşefe metodu ile birlikte Bahsî denen zihne ait metodu da kullanmış ve hatta mükâşefeye dayanan işrak Felsefesinde, işe, Mantıktan başlamıştır. Fakat, Sühreverdî'nin önce mantığı ele alışı, ona dayanmak için değil, tersine, onun hakikata ulaşma yolundaki çürüklüğünü gösterip kendi sistemine dayanmak içindir, O, bu sebeple, Meşşâî mantığını her bakımdan tenkid eder. Ona göre, zât, mahiyet, hakikat gibi şeyler sırf zihnî kavramlardır. Bu kavramların en genel olanı da Vücut kavramıdır. Fakat bunların hepsi de dışa ait varlıkları olmayan sırf akli şeylerdir. Bu sebeple, Meşşâî'lerin, sırf zihnî ve akli i'tibarlardan ibaret olan mantıkî kavramla bir Metafizik kurmağa ve bu kavramları gerçek âleme temel yapmağa kalkışmaları yanlıştır. Ve bütün yanlışlıkların sebebi de budur. Sühreverdî'ye göre, zât ve vücut aynı şeydir; cevherlik, cisimlikten ibarettir. Ona göre nurlar, cisimlerin ilk örnek (prototype)leridir. Cisimlerdeki nev'î suretler bununla açıklanır. Nurlar, ne âleme bitişik ne de ondan ayrılır; ne âlemin içinde ne de dışındadır. Sühreverdî, bu bakımdan Eflâtun'un (İde)ler teorisinden de ayrılır.

Son zamanlardaki metapsişik parapsikoloji ceryanlarını ve spiritizma tecrübelerini müsbet bir şekle sokmağa çalışanların hareket noktaları olan ruhlarla konuşmak, gelecekte haber vermek, görünmeyen kuvvetler kabul etmek gibi telâkkîler ile de İşrakî Felsefesinin irrasyonel olan usûlü arasında büyük bir benzerlik vardır.

Sühreverdî'nin bu İşrak Felsefesi, Endülüslü İbn Tufeyl'in (Hay b. Yakzan) adlı felsefî romanını etkilemiş ve onun Nur-Zulmet felsefesi, özellikle, Muhyiddin Arabî'nin Vahdet-i Vücûd felsefesinin temellerinden biri olmuştur.

Sühreverdî, hem akla hem de zevk ve mükâşefeye dayanmakla, yani her iki tarafı da birleştirmekle, kendisini, tek taraflı olan bütün ululardan ulu saymış ve (Kutub) olduğuna kanaat getirmiştir.

MUHYİDDİN ARABİ (H. 560 – 638)

Hicrî altınca ve yedinci yüz yılların ve bütün tasavvuf Tarihinin büyük şahsiyetlerinden biri ve daha doğrusu en büyüğü Ebu Bekr Muhammed b. Ali Muhyiddin Al-Hâtımî Al-Andalûsî'dir.³⁴ Garpta İbn Surâka, İbn'ul-Arabî; Şarkta ise, Kadı Ebu Bekr İbn'al-Arabî Al-Bâkılânî'den ayırd edilmek için harf-i ta'rifsiz olarak (İbn Arabî), (Muhyiddin Arabî) veya (Şeyh Ekber) diye namlıdır.

İslâm Tasavvufu, Muhyiddin'in (Vahdet-i Vücûd) görüşü ile felsefileşip kemâlinin zirvesine ulaşmış; Hindistin'a bile bazı Tasavvufî tarikatların girmesinde ve Hind Felsefesi ile İştirakî Felsefesinin birleşmesinde, dolayısıyla, Türkistan, İran ve Hindistan arasında ortak bir felsefe ve buna dayanan bir Türk-İslâm İmparatorluğunun kurulmasında onun bu Vahdet-i Vücûd felsefesi pek büyük bir rol oynamıştır.

Muhyiddin, Tasavvuf felsefesinin malzemesini birçok dinlerden ve felsefelerden almış ve temeline de Şehabettin Sühreverdi'nin Nur-Zulmet görüşünü koymuştur. Tasavvuf ile Felsefeyi uzlaştırmadaki keskin zekâsı ve pek yüksek kudretinden ötürü de o, Ele Geçmez İksîr (Kibrît'ül-Ahmer) ve yukarı da da işaret ettiğimiz gibi En Büyük Önder (Şeyh Ekber) diye adlandırılmıştır. Beşyüz kadar eserinden, özellikle, (Fusûs Al-Hikem)i ile (Fütûhat Al-Mekkiye) si pek namlıdır.

Muhyiddin, Peygamberi mana âleminde tanıdığını, ledün ilmi sahibi Hızır Aleyhisselâm ile de birkaç kere buluşup konuştuğunu; ilâhî bilgileri ve hatta Simya ilmini doğrudan doğruya vayh ile el-

de ettiğini; ve esasen, hakikatı anlamda Akl'ın yetersiz olduğunu ve bu yolun, ancak, Keşf ve Şuhud yolu³⁵ olabileceğini kabul ve iddia etmiştir. Zira, ona göre, bilgi, "Ben İnsi ve Cini ancak bana ibâdet etsinler, yani beni bilsinler diye yarattım" âyetinin işaret ettiği gibi, ancak, Allah bilgisidir ve bu da ancak temel, takvâ ve sülûk ile hâsıldır ve içine şüphe giremeyen Keşf ve Şuhud ta bundan ibarettir. Ve bu yol da Allah'a dayanır. Muhyiddin, "Kullarımızdan dilediğimize rahmet verdik, ledünnümüzden ilim öğrettik" âyetine dayanarak Fütûhât'nının 372 inci bâbında şöyle demektedir. "Hocası, yaratıcı Allah olan kimseler ile hocası, fikrî nazar ve kendileri gibi yaratılmış bir kimse olan kişiler arasında fark büyüktür. Zira, İlâhî ilim, ancak ve ancak, İlâhî bildiri ile bilinebilir, hatta, bu bile pek güçtür"

Muhyiddin için bilgi, ancak, Allah bilgisi olduğundan o, doğrudan doğruya Allah'ı ele alıyor ve şöyle diyor:

"Vücut veya Varlık birdir; yalnız o mevcuttur; o da Allah'tır. Âlem, onun tecellî (Emanation) ve zuhur (Procession) undan ibârettir. Bu tecellî ve zuhur, yani meydana çıkış, Ahad olan Zât'ın külliyyât i'tibariyle olan mertebelerini bildirmesi açısından bir takım Taayyün (Determination) dereceleri ve İniş (Tenezzül) mertebelerinden; bu külliyyâtın iç ve dış açısından, yani zâhir ve bâtın açısından birbirleri arasındaki ilişkiyi ve âhengi bildirmesi bakımından da bir takım (Hazret)lerden veya (Âlem)lerden geçer. Kısaca, yaratılış bir meydana çıkıştır ve iniş mertebeleri de sıfatlarda kuvve hâlinde mevcut olan isti'datların derece derece görünüşünden başka bir şey değildir.

İniş mertebeleri bakımından vücutta yedi mertebe; Hazret veya Âlem bakımından da beş Hazret veya Âlem i'tibar edilmiştir.

Vücutta İniş mertebeleri sırasıyla şunlardır:

1- Birinci mertebe: Lâ Taayyün, İtlak ve Sırf Zât mertebesidir. Bütün nisbetler ve şunlar, bu mertebede, zâta eriyip yok oldukla-

rından, sırf zâtın aynidirler. Vücûdun, bu mertebede her türlü kayıttan uzak bulunması bakımından bu mertebeye, (Ahadiyyet); zât mertebesi olup bu sebeple bilinemediğinden ötürü de (Mutlak Gayb), (Gaybbların Gaybı) denir. Allah'ın bu mertebede adı (Ahad)tır.

2- İkinci mertebe: İlk Taayyün mertebesidir. Allah bu mertebede zâtını ve sıfatlarını ve bütün varlıklarını birbirinden ayırmaksızın toplu olarak bilir. Bu mertebeye (Vahdet), (Muhammed'e Ait Hakikat), (Hüviyet), (Mutlak İlim) mertebesi denir. Bu mertebede Bilen, Bilinen ve Bilgi, birdir. Sırf Zât, bu mertebenin içi, bu da onun dışıdır.

3- Üçüncü mertebe: İkinci Taayyün mertebesidir. Allah bu mertebede zâtını, sıfatlarını ve bütün mevcudâtını birbirinden ayırarak ayrıntılı olarak bilir. Bu mertebede ilim sûretleri birbirlerine karşı ayrılık gösterdiklerinden ve bu sûretler ilâhî sıfatlarınî sıfatlarınî sıfatlarınî sûretleri olduğundan bu mertebeye (Sâbit Ayn'lar), (İlâhî Hakikatlar), (Vâhidiyyet), (İnsana Mahsus Hakikat) mertebesi derler. Bu mertebedeki sûretler, mümkün (contingent)lerin hakikatları ve dayanaklarıdır. İlk Taayyün mertebesi bunun için, bu da onun dışıdır.

4- Dördüncü mertebe: Ruhlar Âlemi mertebesidir. Bu mertebe, Mutlak olan Zât'ın bir derece daha lâtifliğini kaybetmesinden ibârettir. Bunda her bir ruh kendisini ve kendi misâlini ve kendisinin başlangıcı olan Hak'kı kavramıştır. Bu mertebe vâhidiyyet mertebesinin dışı, o da bunun içidir.

5- Beşinci mertebe: Misâl (İdéés) âlemi mertebesidir. Ruhlar âleminde bulunan her ferdin cisimler âleminde bürüneceği bir sûretin benzeri bu âlemden meydana çıkar. Bunları kavrayan Muhayyele kuvveti olduğundan, bu âleme (Hayâl Âlemi) de derler; bu âlem, (Berzah Âlemi) diye de adlandırılmıştır. Bu ideler âleminde parçalanmak ve ayrılmak söz konusu değildir.

62 İslâm Tasavvufu Tarihi

6- Altıncı mertebe: Şahâdet (Phénoménal) âlemi mertebesidir. Bu cisimler âlemi, parçalanmayı ve ayrılmayı kabul eden kesîf ve birleşmiş eşyadan ibârettir.

Bu mertebelerin ilk üçü Allah'ın Akdes Feyz'in den, yani Allah'ın Zâtına ait tecellilerindedir. Bundan ötürü de gerçek olmayıp il-mîdirler ve zaman dışıdır. Zira, bunlar, Allah'ın ezeli ve kadîm olan sıfatlarıdır. Çünkü, Allah, ezeli ve kadîmdir. Son üç mertebe de Allah'ın Mukaddes Feyz'indedir, yani Allah'ın İsimlerine ve Sıfatlarına ait tecellilerindedir. Bundan ötürü de son üç iniş fiilidir, zamanîdir, gerçektir.

7- Yedinci mertebe: bu yedinci mertebe de (İnsan) mertebesidir.

Vücuttaki beş Hazret veya Âlem de şunlardır:

- 1- Mutlak Gayb veya Lâhût Âlemi ki bu makamda Zât, ten-zîhin en son mertebesindedir. İsimler ve sıfatlar Hak'kın zâtında yokluktadırlar.
- 2- Mutlak Ceberût Âlemi ki bu âlem akıllar, mücerred nef-sler, ruhlar, mâhiyetler, sâbit ayn'lar âlemidir ve bunların hepsinin toplamı Mutlak Vücut'tur.
- 3- Mutlak Melekût veya Misâl Âlemi ki bu âleme ikinci ta-ayyün, tefsîl ve vâhidiyyet âlemi de derler.
- 4- Mutlak Şuhud Âlem ki bu âleme yaratılmışlar âlemi, ci-simler âlemi de derler.

Bu dört âlemi, cisimler Âlemi ikiye de indirebiliriz:

- A- Gayb Hazreti veya Âlemi (Lahût, Ceberût ve Melekût âlemlerinin üçü birden).
- B- Şahâd Hazreti veya Âlemi (Cisimler âlemi).

Bu dört âlem veya Gayb ve Şahâdet Âlemleri hakkında Muhyid-din şöyle diyor: "Bilelim ki Hak, nefsini, iç ve dış sıfatlarıyla va-sıflandırdı. Şu hâle göre, âlemin, kendi yokluğumuzla içi ve var-lığımızla dışı olduğunu anlayabilmemiz için Gayb ve Şahâdet

Âlemlerini yarattı, âlem de bu ilâhî sıfatlardan belirdi”.

Allah bir kere “Ol!” dedi, bu dört âlem hep birden meydana çıktı. Ancak, bu “âlemler, yoktan meydana çıkmış değildir; zâtın, kendisinin bir hâlden diğer bir hâle geçmesi ile meydana çıkmışlardır.

Muhyiddin’e göre, yaratılışın sebebi de (Muhabbet) tir. Buna da şu kudsî hadis değildir: “Ben bir gizli hazîne idim bilinmeğe muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım.” Yani vücud, vâhidiyet mertebesine inmekle zâtını ve sıfatlarını bilmiş olmakla, dolaşısıyla, zâtındaki kemallerini meydana çıkarmak için muhabbet göstermektedir. Bu da A’yân-ı Sâbite’de henüz yoklukta bulunan âlemin sûretlere bürünüp hem kendi nefslerine hem de Hak’kın nefesine görünmeleriyle, başka bir deyişle, allah’ta kuvve hâlinde mevcut olan bütün sıfatların kuvveden fiile çıkmalarıyla mümkündür.

İşte, muhabbet eseri olan bütün bu âlemlerin hepsi tek bir nur deryasıdır ve bu derya durmadan dalgalanmakta ve tecellî etmektedir. Bu dalga ve tecellî Zât’tan gelir ve yine Zât’a gider. Bu deryanın dalgasına (Mâsivâ) denir. Derya kadîm, fakat, dalga hâdistir. Baş ve son Hak’kın Vücûdudur. Kısaca, Allah’tan başka fail, Allah’tan başka mevsuf, allah’tan başka mevcut yoktur.

Başka bir deyişle, Muhyiddin’e göre, vücutta bir tek olan Hak’kın vücudundan başka vücud yoktur ve olamaz. Âlemler, ancak, Allah’ın şüün ve tavırlarının tecellîlerinden ibârettir. Daha açık bir deyişle, vücut birdir, bundan ötürü de yaratan ve yaratılan aynıdır. Muhyiddin, bu görüşünü şu iki yol ile ispatlamaktadır:

1- Âlem, kendi nefsinde vücuda sahib değildir; bundan ötürü de, mevcut değildir. Yani, âlem, hayâldir.

Bu hususta Muhyiddin şöyle demektedir:

“Âlem her an yeni bir tecellî ile var olmaktadır. Eğer tecellî bir an kesilse, âlemin varlığından eser kalmaz. Tecellîde ise tekrarlama yoktur. Her tecellî eski varlığı giderir ve onun yerine bir varlık getirir. Tecellînin her varlığı gidermesi, onun gidişi ânında varlığın yok olması; yeni bir varlığın yaratılması da, başka bir tecellî'nin onu meydana getirmesidir ve eşyanın yok olması ânı, onun var olması ânının aynidir. Mâdem ki âlem Hakk'ın vücûduna nazaran bütünlüğü ile arazlardan ibârettir, demek ki âlemin vücudu sürekli değildir. Çünkü, âlem cevheriyle, araziyle, daima değişmektedir. Her değişen şeyin taayyünü, yani görünüşü de her an başka başka olur. Öyle ise âlem hâdistir.

Âlem, ancak, gerçek varlığın sıfatları olarak mevcuttur. Çünkü, âlem denilen varlık Allah'tan gelen tecellî ile doğar. A'yan-ı Sâbite sûretlerinde Allah'ın belirlemesinden ibârettir. Allah ise bu A'yan-ı Sâbitenin hakikatları ve ezeli bilgideki durumlarına göre çeşitli sûretlerde görülür ve düşünülür. İlmin ma'lûma, yani bilginin bilinmiş olan şeye bağlı olmasının sebebi de budur”

Kısaca, Muhyiddin'e göre, dış varlıklar asılları bakımından yoktur; nefslerinde ve A'yan-ı Sâbitlerinde üzerinde buldukları hâl suretlerine bürünen ancak, Allah'ın vücûdudur, başka değildir. Varlığın hepsi de hayâl içinde hayâldir. Gerçek varlık, zâtı ve ayn'ı bakımından, ancak, Allah'ın varlığıdır. Madde âleminde onun eşsiz birliğine delâlet etmeyecek hiçbir şey yoktur. Hayâlde ise, ancak, çokluğa delâlet eden gölgeler ve hayalî varlıklar vardır. Bu gerçeği Muhyiddin şu beyti ile özetlemektedir:

“Şu varlık hayâldir. Hâlbuki hakikatta o da Hak'tır.

Bunu anlayan kimse yolun sırlarına ermiştir”.

II- Kendi nefsinde vücud sahibi olan, bundan ötürü de mevcut bulunan, yalnız Allah'tır. Şu hâlde, mevcut olan Âlem değil, Allah'tır.

Bu hususta da Muhyiddin şöyle demektedir:

“Allah, âlem için ister heyûlâ olan cevher gibi olsun ister olmasın, Tabiat’ın kendisidir. Böyle olmakla beraber, unsurların üstünde olan şeylerle onlardan doğmuş şeyler de, Tabiat’ın sûretlerinden ibârettir. Tabiat, Allah için ve Allah ile ve belki ancak Allah’tır. Hakikat, her sûretle tek ve eşsizdir. Bundan ötürü varlıkta eş yoktur ve bundan ötürü zıtlar da olamaz. Zira, tek olan şey, kendi nefsinin zıddı olamaz. Âlemde her varlık, ancak Hakk’ın varlığıdır. Çünkü, biz, kendisinden âlemin, zâhir olduğu aslında Hakk’tan başka bir şey bulmadık. Âlem ise Hakk’ın sıfatları üzerinedir. Nisbetler, kendi zıtları ile bilinirler, hâlbuki bu nisbetlerin kendisine nisbet olundukları Hakk’ın vücudu bilenemez. Çünkü, vücut da ve bütün nisbetler de onun Ayn’ının gayri değildir. Böyle olunca, o, bütün nisbetlere, izâfetlere ve sıfatlara sahib olan tek varlıktır.

Vücûd bakımından âlem, Allah’tan başka değildir. Başka bir deyişle, varlığı ancak âlemin vücudu ile meydana çıkan, Allah’tır. Âlem, Allah’ın bizzat kendi içinde ayırıp belirttiği sûretler ve şekillerdir ve bunlar vücudu tamamıyla tüketmişlerdir. Yani, Allah, yaratık adı ile adlanan ne varsa hepsinin içine sokulmuştur. Böyle olunca, Allah her görenle görür ve her görünende görünür. Şu hâlde, Hakk’ı Hakk’tan Hakk gözü ile gören kimseler Hakk’ı bilenlerdir. Hakk’ı Hakk’tan Hakk gözü ile görmeyip nefsinin gözü ile âhirette görmeği uman kimseler de câhildir. Allah, bütün sınırlamayı ve kayıtlamayı kaplayan ulu varlıktır. Çünkü, Allah, kendi hakkında: “Hangi tarafa dönerseniz Hakk’ın yüzü orada görünür” buyurmuştur.

Hakikat böyle olunca, Allah, Asıldır; Şey’dir; Tanınan’dır; Bilinen’dir; Nur’dur...”.

Muhyiddin, sözlerine devamla, Allah’ın âlem ve âlemin Allah, daha doğrusu, vücudun bir olduğunu ve bu vücudun Nur’dan başka bir şey olmadığını; Zulmet te bu nurun derece derece kalın-

laşmasından ve kabalaşmasından ibâret olup aslı olan nurdan ayrılmayacağını ve esasta, Nur ile Zulmet'in aynı şey olduklarını ve böyle bir görüşe ulaşabilmek için de toplam (Cem') makamına yükselmek gerektiğini açıklamakta ve sözlerini şöyle bitirmektedir:

"Kâinatın satırlarını iyice düşün! Onlar sana en yüksek varlıklardan (mücerred akıllar ve küllî nefslerden) Risâlelerdir. Eğer, kâinatın satırlarını iyice düşünürsen görürsün ki onlarda: (İyi bil ki Allah'tan başka her şey bâtildir) diye yazılıdır".

"Hayâlde yaratılarak inanılan ilâhlar bir sınırla sınırlanmış oldular. Bu ilâhlar, kendi kullarının kalblerine sığabilen ilâhlardır. Hâlbuki, Mutlak İlâh, hiçbir şeye sığmaz. Çünkü, o, eşyanın aynı olduğu gibi kendi nefsinin de aynidir. Hâlbuki, her hangi bir şey hakkında o, kendi nefesine sığar veya sığmaz, denilemez. Bunu iyi anla! Allah gerçeği söyler ve doğru yolu gösterir".

Muhyiddin'e göre Allah hakkında her denen şey doğrudur ve birlik (Vahdet'in ifâdesidir. Çünkü, vücutta yalnız Allah vardır. Bundan ötürü de Muhyiddin şöyle demektedir:

"Halk, Allah hakkında bir takım akîdeler edindiler; ben ise onların bütün akîdelerini kendime akîde edindim."

Muhyiddin, (Zahâir'ul-A'lâk Şerh Tercemânel-Eşvak) adlı dîvanında şöyle demektedir:

"Kalbim, her sûreti alabilecek hâle geldi. Onun için kâh âhûlar otlağıdır, kâh rahipler manastırındır, kâh müminler evidir, kâh tavaf edenlerin Ka'besidir, kâh Tevrat levhalarıdır, kâh Kur'an mushafıdır. Benim dînim sevgi dînidir. Onun kervanı nereye yönelirse ben de beraberim ve dînim o dindir, imanım da o imandır".

5- Beş Hazret veya âlem'in beşincisi de (İnsan)dır.

Yukarıda açıkladığımız Yedi İniş mertebesinin Yedincisi ve Beş Hazret veya Alem'in Beşincisi de İnsan'dır; daha doğrusu, (Kâmil İnsan)dır. Kâmil insan, kendinden önceki altı iniş mertebesini veya dört hazret veya âlemi kendinde özet olarak toplamış bulunmaktadır.

Muhyiddin'e göre, Zât, Sıfat'larının; Sıfat'lar da tecellileri ve şuûnları olan Âlem'in kendisidir. Böyle olunca Âlem'in en şerefi yaratığı olan İnsan da Allah'tan başka olamaz.

Kâmil insan, sûret açısından, Küçük Âlem; ma'na açısından da Büyük Âlem'dir. İnsan, ma'na açısından büyük âlem olmakla Allah insanı, Hayat, İlim, İrade, Kudret, Semi', Basar, Kelâm gibi kendi sonsuz sıfatlarından birçoklarına ortak kıldı ve kendini insanda bu sıfatlarıyla bilip bildirdi. Allah, Kur'an-ı Kerim'inde şöyle demektedir: "Allah Âdem'i Ahsen-i Takvim üzere yarattı; Tîn. 4". "Emâneti yerler ve gökler değil, ancak, İnsan kabul etti; Ahzâb. 72". "Allah insanı tamamladığında ona ruhundan üfürdü ve meleklerle yere kapanıp secde ediniz dedi; Sâd. 72". "Biz gerçekten Âdemoğullarını şereflendirdik ve yarattıklarımızın hepsine üstün kıldık; İsrâ. 70". Bu konuda özellikle şu hadislerle de işaret edilebilir: "Eğer Sen, sen olmasaydın, ben bu felekleri yaratmazdım". "Allah, insanı kendi sûreti üzere yarattı". "Ey âlemin özeti olan Âdemoğlu! Ben bütün eşyayı senin için seni de kendim için yarattım". "Kâmil insan, bu âlemin ruhu ve âlem de onun cesedi gibidir ve ceset, daima, ruhunu aramakta ve arzulamaktadır".

Başka bir deyişle, her şey insanda ve insan her şeydedir. Âlemler, birbirinin aynasıdır; Lâhût'un aynası Ceberût; Ceberût'un aynası Melekût; Melekût'un aynası da Şuhûd'tur ve bütün bu âlemlerin toptan aynası da Kâmil İnsan'dır. Kâmil İnsan, Allah'ın Halîfe'sidir; Gayb ve Şahâdet Âlemlerinin aynasıdır; ve hiçbir mertebe yoktur ki Kâmil İnsan onu içermiş olmasın. Kâmil İnsan, Allah'ın kendini gösterdiği İlâhî bir aynadır.

İnsanın Kâmil İnsan olabilmesi için de tümel akla ulaşması ve bu

suretle, bütün akıl mertebelerini tamamlaması gerekir. Bu duruma, gelen İnsan da (Muhammed'e Ait Hakikat) mertebesine ulaşmış ve o o olmuş olur. Yani, Peygamberlik mertebesi de Tümel Akıl mertebesinden ibârettir. Kâmil İnsan'ın Allah'ın Halîfesi olması meselesi de işte bu Mutlak Varlığın dışına ve içine ait bilgiye sahip olma meselesidir.

Yine tekrar edelim ki Allah insanı kendi sûreti üzere yaratmıştır. Zira, insan ruhu, Rahmanî Nefs'ten ibârettir. İnsan, bütünlüğü ile âlemlerin bir toplamı ve özeti olmakla, Gayb, Ceberût, Melekût ve Şühûd Âlemleri de insandadır ve insan, âlemlerin ruhu gibidir. İnsanın dışı âlem; içi de Hak'tır, ve iç, dışı idare ve tedbir eder. Kur'anda bildirildiğine göre Allah, insana, onun şah damarından daha yakındır. Böyle olunca da (Nefsini bilen Allah'ını bilmiş olur). Daha açık bir deyişle, Allah, hem dıştır hem içtir. Dolayısıyla, ilâhî bilgi de, ancak, dışı ve içi kendinde toplamış olan insanın kendisinin ne olduğunu bilmekle hâsıl olur. Çünkü, tekrar edelim ki insan, nura ait olsun, maddeye ait olsun; dışa ait olsun, içe ait olsun; bütün mertebeleri kendine toplamıştır.³⁶

Kısaca, Allah'ın bütün isimlerinin ve sıfatlarının bütünlenmesi ve meydana çıkması İnsan'da tamamlanmıştır. Bundan ötürü, insan, bu ilâhî isimlerin ve sıfatların gerçek olarak mâliki ve kullanıcısıdır. Sıfat ise sûrettir; dolayısıyla de insanın sûreti Allah'ın sûreti olmak gerekir. Nitekim de böyledir. Allah, insanı Kur'anda dediği gibi, ruh, cism ve nefis bakımından kendi sureti üzere yaratmıştır.

İnsan, Tanrı katında, bakan gözdeki bebek gibidir ve görmek sıfatı ile ta'bir edilmiş olan yaratık odur. İşte, bundan ötürüdür ki ona İnsan denildi. Çünkü, Tanrı, yarattıklarına İnsan ile nazar kıldı ve onlara rahmet eyledi. Şu hâlde, ezeli olan İnsan, şekli ile hâdis, fakat, zuhur ve meydana çıkışı bakımından ebedî ve daimîdir; ezel ve ebed, onun vücudunda birleşmiştir. Âlem, insan vücudu ile tamam oldu. İnsan, Padişahın hazineleri üzerine vurduğu mühürün nakşına mahal oldu; bundan ötürü de insana Halîfe adı verildi. Tanrı, âlemi korumak hususunda Âdem'i kendine

Halife kıldı. Allah, insanı her yönden kendi sûreti üzere yaratıp onu kendine Halife kılınca da ona kendinden (Muhabbet) göstermekten başka çare kalmadı. İnsan ile Allah arasındaki ilişki de işte, bu muhabbetle başladı ve bu muhabbet te Kâmil İnsan'da en tam şeklini aldı. İşte, bütün bunlardan ötürü, âlem, içinde Kâmil İnsan var oldukça, Allah tarafından daima korunmuş olacaktır.

Muhyiddin şöyle diyor:

“Sen kulsun ve Sen Tanrısın; kulluğun, kimin kulu olduğunu bildiğin içindir.

Sen Tanrısın, ve kulsun; çünkü, sözleşmende kendini Tanrı'ya bağladın”.³⁷

Muhyiddin'in Vahdet-i Vücûd Felsefesi, Şark'ın Tasavvufunu ve İlâhi Felsefesini olduğu kadar Garb'ın Mistisizmini ve Panteist Felsefesini de şiddetle etkilemiştir. Muhyiddin'in Tasavvuf Felsefesinin Şark'ta hüküm sürdüğü devirde Garb'ta da vahdet-i vücûd felsefesi hüküm sürmekte idi bu devir J. Bruno'ya kadar uzanır.

Muhyiddin'in Şark'taki etkisi, özellikle, Dâvûd Kayserî, Fergânî, Sadrettin Konevî, Irakî, Câmî, Mevlânâ, Abdurrazzak Kaaşânî, Müeyyidüddin Cündî, Şeyh İsmail Bursavî, Niyaz-î Mısırî, Abdulgani Nablûsî, Hoca Muhammed Nur Al-Arabî Al-Melâmî gibi bir çok büyük mutasavvıflarda pek açıktır. Bunların eserleri Muhyiddin'in eserlerinin birer şerhi gibidir.

Muhyiddin'in Tasavvuf Felsefesi, aynı zamanda, yüz yıllar boyunca dinî taassubun büyük ölçüde önlenmesini sağladığı için de, ayrıca, övülmeğe lâyıktır.

Muhyiddin Arabî'nin pek yüksek bir anlayış gerektiren Vahdet-i Vücûd Felsefesini anlamak ve kavramak her kafanın kârı olamayacağından o, başta Şeyh Al-İslâm İbn Teymiye (öl. H. 728) ol-

mak üzere bazı mutaassıb kimselerce zındıklıkla suçlanmak istenmişse de gerçek yolunun bir çok uluları onun tam bir Müslüman ve Allah'a ulaşmış büyük bir Velî olduğunda söz birliği etmişlerdir. Çünkü, o, Vahdet-i Vücûd yolunun, Kitab ve Sünnet'in ta kendisi olduğunu ıspatlamıştır.

Muhyiddin'i yerenlerle övenler arasında, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Şeyh Rükneddin Alâüddevle Al-Semnânî ile Kemalettin Abdurrazzak Kaaşânî arasındaki münakaşa özel bir önem taşır. Semnânî, Muhyiddin'in: "Allah Mutlak Vücuttur" demesine şiddetle karşı koymuş. Kaaşânî de bu sözü, Nefehât'ül-Üns'te görüleceği üzere, büyük bir kudretle savunmuştur.

Semnânî, Vahdet-i Vücûd'un ancak, bir kendinden geçme (Vecd) ve sarhoşluk (Sıkr) hâli olduğunu ileri sürmüştür. İşte, Serhind'li İmam Rabbânî³⁸ (H. 971-1034) Semmânî'nin bu görüşünü tekrar ele alarak daha geliştirmiş ve Muhyiddin'in Vahdet-i Vücûd görüşüne reaksiyon olarak (Vahdeti Şuhûd) adını verdiği bir görüş ortaya atmıştır.

Fakat, Şah Veliyyullah gibi bir çok büyük mutasavvıflar, İmam Rabbânî'nin Şuhûdî Tevhîdinin, Muhyiddin'in Vücûdî Tevhîdinden başka bir şey olmadığını ve Rabbânî'nin, yeni bir hakikat değil, ancak, yeni bir kelime icad ettiğini iddia etmişler ve Şah Refiûddin gibi bir çok büyükler de Rabbânî'nin Vücûdî Tevhîdi anlamaktan âciz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Son zamanlarda memleketimizde de Rabbânî taraftarı Mehmet İhsan ile Muhyiddin taraftarı Ahmet Avni Konuk arasında uzun bir münakaşa olmuş ve Ahmet Avni Konuk, delillere dayanarak, Rabbânî'nin ve Vücûdî Tevhîdi anlamayamadığını ıspatlamıştır.

İmam Rabbânî, Muhyiddin'in, Zât, Sıfât ve Vücûd aynîliğini red etmiş ve bunların birbirinden ayırarak, Vücûd'u, Zât'ın ilk yarattığı şey; Sıfat'ları da Zât'ın gölgeleri; Âlemi, yani Çokluğu da bu gölgelerin gölgeleri saymış ve bunları bağımsız gölge varlıklar

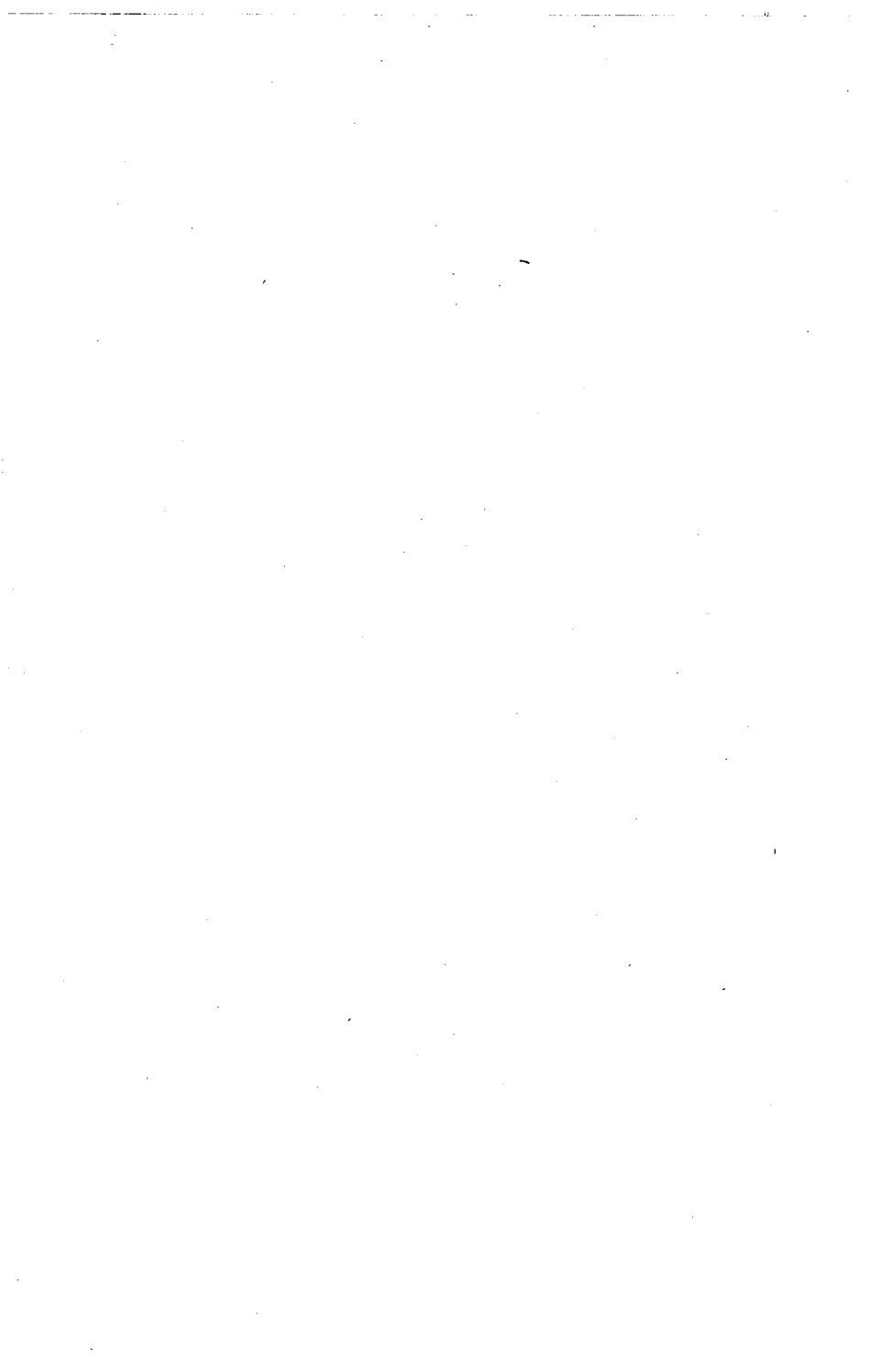
olarak kabul etmiştir. Ancak, hemen işaret edilecek açık bir hakikattir ki aslî olan tek bir vücûd karşısında aslî olmayan bir çok gölge vücutlar kabullenmek ve Vahdet-i Vücûd yerine Vahdet-i Şuhûd diye bir şey ileri sürmek, en azından, varlıkta Allah'a şirk koşmak demektir. İşte, Muhyiddin'in hayâlden, yokluktan ibâret saydığı da Rabbânî'nin kendi başlarına birer aslî varlık olarak kabûl ettiği bu gölge varlıklardır. Yine pek açıktır ki kendi başlarına varlık sahibi olmayan gölge varlıklar, yokluktan, hayâlden başka bir şey olamazlar. (Vahdet-i Şuhûd – Vahdet-i Vücûd' adlı Doktora tezimizle (İmam Rabbânînin Tevhîd Görüşüne Genel Bir Bakış) adlı makalemiz³⁹ Muhyiddin ile Rabbânî arasındaki bütün bu münakaşaları ihtiva ettiğinden ve Rabbânî'nin Vahdet-i Şuhûd görüşü, Muhyiddin'in hayâl saydığından başka bir şey olmadığından burada Rabbânî'yi ayrıca ele almağı ve boş yere sözü uzatmağı lüzumsuz sayıyoruz.

Bu konuda Mesnevî de şöyle diyor:

“Eğer bir şaşıya Ay birdir dersin, sana der ki, bu ikidir, vahdette şek vardır.

Ve eğer bir kimse ona gülüp ikidir derse, o bunu doğru sayar: bu, kötü huyun layığıdır”.

Fakat, gerçeğin böyle olmasına rağmen Rabbânî'nin bu Şuhûdi Tevhîd görüşü, (Müceddidiye) yolu olarak Rabbânî'nin halîfeleri vâsitasıyla Hind'den başka diğer İslâm ülkelerine de girmeğe başladı ve Muhammed Buharî ile de ilk defa Osmanlı İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul'a ulaştı... Ancak, Osmanlı İmparatorluğuna giren bu Şuhûdi Tevhid görüşü, Anadolu ve özellikle Rum İli topraklarında, karşısında, Muhyiddin'in Vücûdi Tevhîd'inin popülerize edilmiş bir hülâsası ve bütün Melâmi kollarının Ana Yasası hâlinde Simavnalı Bedrettin'in fikirlerini buldu.

BEDREDDİN SÎMÂVÎ (H. 761 – 823)

Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedrettin⁴⁰, on beşinci yüz yıl başlarında yaşamış bir Türk din âlimidir.

Bedrettin ilk tahsilini memleketinde yapmış, fakat, sonra bu uğurda bir çok yerlere ve bu arada Kahire'ye de gitmiş ve orada Seyyid Şerif Cürçânî ile birlikte Mübarek Şah Mantıkî'nin derslerine devam etmiştir. Bu arada Mantık, Felsefe ve İlâhiyat dersleri de gören Bedrettin, önce, Fıkıh alanında pek büyük bir nam yapmış ve bu yolda (Letâifül-İşârât) ile (Câmi'ul-Fusuleyn) adlı iki önemli eser vermiştir. Fakat, o, sonra kendini tamamiyle Tasavvufa vermiş ve bu yolun belli başlı şöhretlerinden olmuştur. Onun, Tasavvuf yolunda, (Fusûs Al-Hikem Haşiyesi), (meseret'ül-Kulûb)u özellikle, onu dünyaya tanıtan, (Vâridât) adlı risalesi pek namlıdır.

Bedrettin'in (Vâridât)ında bildirdiğine göre Varlık, Allah'tan ibârettir, ondan başka vücud yoktur. Ancak, Allah, müessir olarak Hâlik, müteessir olarak ta Mahlûktur. Âlem, kadîmdir. İlâhî irade, ancak, bir şeyin kendi isti'dadına bağlıdır; yoksa, ona hâkim değildir; yani, gerçi Allah dilediğini yapar, fakat, Allah, ancak isti'datta olanı diler. Kıyâmet, Âhiret, Cennet, Cehennem meseleleri de halkın bildiği zan ettiği gibi değildir. Dünya ve Âhiret, Ruh ile beden birbirine paraleldir ve aynî zamanda ezeli ve ebedidir. Haşir, cismâni değildir. Cennet, dünyadaki iyi şeylerden veya hazlardan; Cehennem de dünyadaki kötü şeylerden veya kederlerden, ıztıraplardan ibârettir. İnsanı doğruya ve Hak'ka götüren her şey melek; ve insanı doğrudan ve Hak'tan uzaklaştıran her şey ve özellikle şehvî kuvvetler de Şeytan'dır...

Bedrettin'in esaslı fikirlerini şöylece özetleyebiliriz:

1- Allah:

Allah, bütün eşya ve fiillerin kendisinden çıktığı ve kendisinin bütün kemallerle vasıflanmış olduğu Mutlak Vücut'tan ibârettir. Bu Mutlak Vücûdun vücûdu Vâcib (Zorunlu) bir ve ondan gayri olan bütün şeyler, ancak, onunla vardılar.

Mutlak Vücûd, fil ve etki bakımından Tanrı'dır, Hâlıktır; etkilenme ve fiil kabul etme bakımından da âlemdir, mahlûktur.

Allah'ın, meydana çıkıp görünmesine, zâtî meylî vardır ve bu meyl de (Muhabbet' ten ibârettir.

2-Hakîkî Varlık:

Başkalık ve zıddiyet mertebeler bakımındandır. Hak olmamaklık nisbîdir.

Ruh ve cisim aynı şeydir; aralarındaki ayrılık gerçek değil, itibâridir. Peygamber: "Ruhlarınız vücutlarınızdır ve vücutlarınız ruhlarınızdır" buyurmuştur.

3-Eşya:

Eşya yok, yalnız Allah vardır. Zira, varlık, şartsız ve kayıtsız Hak'tır. "Ezelden Allah vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu" hadîsi de bu hakikata işarettir.

4-İnsan:

İnsan, âlemlerin tohumu ve âlemler de o tohumun ağacı gibidir.

5-İlâhî Emir :

İlâhî emir, Zât'ın iktizasından ibârettir; onu yapmamak insanın elinde değildir.

6-Âlem Kadîmdir:

Âlem, cinsi, nev'i ve şekliyle kadîmdir. Sonradan meydana çıkması, zamana değil, zât'a ait bir keyfiyettir.

7- İrâde :

Fiiller, irâdeye, irâde de dış ve iç sebeplere bağlıdır. Fakat câhiller bir şeyi işlemek veya işlememek hususunda kendilerini hür sanırlar. Var sayılan bu hürriyet, irâdeden ötürü değil, o çeşitli hareketlerin sebeplerinin çeşitli olmasındandır.

8- Tevhîd üçtür :

A İlmî Tevhid: Bu tevhid, kitaplardan öğrenilen tevhittir ki ilme mahsus yakîn'e aittir.

B Şuhudî Tevhid: Allah tarafından keşf ve ilham ile öğrenilen tevhittir ki ayn'a mahsus yakîn'e aittir.

C Zevkî Tevhid: İnsanın, kendisinin bütün varlıktan ibaret olduğunu zevk ile algıladığı tevhittir ki Hakk'a mahsus yakîn'e aittir.

9- İbâdet ve Dua :

Zikirler, dualar, namazlar, niyazlar'dan maksat, kalbi mâsivadan koparıp Allah'a yönelmektir. Diğer bütün şeyler bu gâyenin elde edilmesine ancak vâsıtaadır.

10- Âhîret :

Âhîret, câhillerin sandıkları gibi gözle görünecek âlemden değildir. O, bir anlamda işlerin sonudur da.

Mukaddes kitapların işaret ettikleri Cennet ve onda olan şeyler, dış anlamları ile anlaşılmalıdırlar. Onların gerçek anlamları vardır. Cennet ve Huri gibi gözler, insanı Hak'ka yöneltmek içindir. Kıyâmet ve Haşr da dış anlamları ile anlaşılmalıdırlar.

11- Cennet ve Cehennem :

Her iyi hâle Cennet, her kötü hâle de Cehennem ateşi denilir.

12- Melek ve Şeytan :

İnsanı Allah'a yönelten her kuvvet melek, ve cisme ait lezzetlere yöneltilen Allah'tan uzaklaştıran her kuvvet te Şeytan ve İblis'tir.

13- Kûfür ve İman :

Küfr ve iman birbirlerine muhtaçtırlar. Zira, küfürden geçmeyen hakiki imana varamaz ve Müslüman sayılmaz.

14- Emânet:

Tanrı'nın âlemlerin yüklenemeyip yalnız İnsanın yüklendiği söylediği emânetten maksat, insanın Allah suretinde yaratılmasıdır. Zira, insan, her yönden, toplu olarak, Allah suretinde yaratılmıştır.

15- Allah ile İnsan Arasındaki Bağ:

Allah ve insan arasındaki bağ, (Muhabbet)le başlar (Kavuşmak) la biter.

16- Kâmil İnsan:

Kâmil İnsan, daima Hak'ka yönelen ve her hâlinde Hak'la birlikte bulunandır. Bu sebeple Kâmil İnsan hiçbir yol ve âdet tutmaz. İş, niyete bağlıdır.

17- Herşeyde İki Yön:

Her şeyde iki yön vardır: İyi ve Kötü; Güzel ve Çirkin. Çünkü, Allah, Celâl ve Cemâl sihibidir ve her zerrede tecellî eden ve var olan O'dur. Bu sebeple, her yerde Allah'ın bütün sıfatları da bulunur.

Allah, bir insana bir şeyi işlemesini ezelde irâde etmişse ona o şeyin iyi ve güzel tarafını ve eğer irâde etmemişse ona o şeyin kötü ve çirkin tarafını gösterir. Günahlar da böyledir.

18- İyilik ve Kötülük :

İyilikler ve kötülükler, lezzetler ve elemeler Mutlak Vücûd'a nisbetle izâfidirler, nisbîdirler. Çünkü, aynı şey bir kimseye iyi diğer bir kimseye kötü olabilir. Meselâ, yılanın zehri kendisine zararsızdır ama insanı öldürür.

19- Ebedî Yaşamak:

Âlemi ve bu hayatı hakikî bilmeyip ikiliği ortadan kaldıran ve Allah'a ulaşan kimse Allah'ta ebedî hayata kavuşur. Zira Allah'ın vücûdu yoklukla vasıflanmaz.

Başlangıçta da işaret ettiğimiz gibi Muhyiddin'in Vahdet-i Vücûd görüşü ile kemâl zirvesine ulaşan Tasavvuf, ondan sonra bir Teozofi hâlini almış, ilerleme ve orijinaliteden kesilerek sırf taklitten ve tekrardan ibaret kalmıştır. Meselâ, hicrî 739 da ölen Abdurrez-zak Kaaşânî, eserlerinde, Muhyiddin'in (Fusûs)undaki fikirlerini şerh etmekten başka bir şey yapmadı. Hicrî 767-820 arasında yaşayan Abdulkerim Al-Ciyli'nin (İnsân-ı Kâmil)i Muhyiddin'in Kâmil İnsan görüşünden başka değildir. Hicrî 937 de ölen abdulvehab Şa'ranî'nin (Al-Yevâkıt va'l-Cevâhir) adlı meşhur eseri de bazı eski Tasavvufî mezheplerin ve özellikle Muhyiddin Arabî mezhebinin bir özetidir. Hicrî 1143'te ölen abdulganî Al-Nablûsî de Muhyiddin'i tekrarlamaktan başka bir şey yapmamıştır.

Muhyiddin Arabî'den sonra Tasavvuf konusunda söz edilmeğe değer ancak altıncı ve yedinci hicrî yüz yıllarda kurulan Kaadirîlik⁴¹, Rûfâîlik⁴², Sührevedîlik, Bedevîlik... gibi tarikatlar arasında bulunan ve özellikle taassubu önlemede de pek önemli bir rol oynayan Mevlevî Tarikatının ma'nevî kurucusu Türk Eren'i Mevlâna Celâlettin Rûmî'dir.

CELÂLEDDİN RUMÎ (H. 604-672)

Mevlâna Celâleddin-i Rumî⁴³ sülûke esas olmak üzere Şeriat ile birlikte Aşk ve Cezbeyi kabul etmiş, Aşk ve Cezbe için de Semâ'i benimsemiştir. Camî, Mevlâna için: "Peygamber değil ama Kitab sahibidir" demiştir.

Özellikle Şems-i Tebrîzî'nin⁴⁴ yüksek ruhâniyetinden feyz alan Mevlâna'da Tasavvuf: İnsanın, evvelâ, bütün Tabiatta Hakk'ı görmesi, sonra da insanın Allah'ın sevgilisi olduğu ve insanın tam bir tevazu' ve mutlak bir itâat ile bu ilâhî sevgiye lâayık bir hâle gelmesi ve bu hâli bilfiil yaşaması gerektiği esasına dayanıyordu ki böyle bir yaşantı da cân ile cânan, âşık ile ma'sûk birbirinin içinde erirler, bir tek vücûd olurlar.

İşte, Şems ile Mevlâna da böyle bir yaşantıyı tahakkuk ettirdiler ve Mevlâna gerek Divânında ve gerek Mesnevîsinde hep bu yaşantıyı açıklamağa çalıştı. Mevlâna şöyle diyor: "Ey Tebzizli, Şemş Senin yüzünü gördüm görelî dinim aşkımdır benim".

Mevlâna, her şeyden önce, İnsanı şöyle tanımlar: "İnsanın insanlığı dünyadan kaçmasında, hayvanlığı da Tanrı'dan kaçmasındadır".

Mevlâna, zâhir ilmi insanın üzerine konmuş bir yük, Ledün ilmini de insanın onun üzerine bindiği bir küheylân sayar.

Mevlâna şöyle diyor:

"Dünya, Allah'tan gâfil olmaktır. Yoksa kumaş, gümüş, altın, oğul ve kadın değildir".

“Güneşin varlığına delil yine güneştir. Eğer sana delil lâzımsa yüzünü ondan çevirme!”.

“Halk, (Ben Tanrırım) demeyi büyük bir da’va sanır: oysa (Ben kulum) demek büyük bir da’vadır. Çünkü, bunu deyen iki varlık ispat eder: bir kendisini, bir de Tanrıyı ıspata kalkışır. (Ben Tanrırım) deyen, kendisini yok etmiştir; yele vermiştir; ben yokum, hep O’dur, Tanrıdan başka varlık yoktur, ben yokluktan ibâretim, hiçim, der. Bundan dolayı halk anlamaz. Buracıkta bir kişi de Tanrı rızası için Tanrıya kulluk eder; Tanrı için kullukta bulunur ama kendisini de görür, yaptığını da görür. Tanrıyı da görür. İşte, bu kişi suya batmamıştır, suda boğulmamıştır. Suda boğulan o kişidir ki onda hiçbir hareket kalmaz. Onun hareketi, suyun hareketinden ibârettir”.

“Huuu! Küpünün rengi Allah’ın boyası oldu. Etraf onda bir renk oldu. Bir sâlik bu küpe düşse (yani vahdet mertebesine erişse) ben, vahdet küpüyüm der. Onun, ben küpüm, demesi, (Enelhak-Ben Hakkım) demektir. Ama, o bu hâlinde yine beşerdir. Fakat, sâlik, Allah’ın nuru ile baştan başa nurlanırsa, artık, o vakit, o hâl dili ile ve bilâ ihtiyar (Enelhak’ der, ve artık o, hâl ile Hak olmuştur. Demir, ancak, kıpkırmızı bir ateş hâline geldiği vakit (Ben Ateşim) deyebilir”.

“Kalblerimizi sevgilinin düşüncesi doldurduğu zaman,
Bizim bütün işimiz O’nun hizmetinde olmak ve hayatı O’nun için harcamaktır”.

“Mevcut olmayan için var olmayayım,
Erganonun perdeleri O’na döneceğimizi i’lân ediyor”.

Mevlâna, Divân-ı Kebîr’inde de şöyle diyor:

“Ezeliyetin Bağdad’ında, Biz, mağrurane i’lânda bulunuyorduk:
(Ben, Allah’ım!),
Biz, böyle olduğumuz için, kalb, Ulûhiyetin aynasıdır”.

“Senin nefsinin allah’ın tasavvurunda bir sûreti vardır. Bu sebeple, bilmek istediğin her şeyi kendi nefszinde ara!”.

“Ey kalb! Biz bir uçtan bir uca aradık, sorduk, Sevgiliyi Senin içinden başka bir yerde asla görmedik”.

Mevlâna yine şöyle diyor:

“Cân, bakışta, görüşte yok oldu da şunu dedi: “Tanrı cemâline Tanrı’dan başkası bakamadı gitti)”.

“Altı yönden de bağlanmış olsan korkma
Gönlünün tâ içinde sevgiliye gizli bir yol var”.

“Sâdece, sevgili de âşıkı ile birleşmeği arar”.

“Âşık ve Ma’şûk’un birbiri içinde eriyip aynı zamanda hem Âşık hem Ma’şûk olarak tek vücut oldukları bu birleşme hâli tahakkuk edince de Mevlâna’ya göre, bütün Dinler ve Milletler de tek bir Din ve tek bir Millet olmuş olur. İşte, bu hâlette Mevlâna: “Ben, yetmiş üç Mezhep ile beraberim” diyor ve bütün insanlara şöyle sesleniyor:

“Yine de gel, yine de gel, her ne isen öyle gel!
İster Kâfir, ister Mecûs, ister Putperest ol, yine de gel!
Bizim Dergâhımız ümitsizlik Dergâhi değildir.
Eğer yüz kere tevbeni bozmuş olsan da yine gel!”

Bu, sevgili ile birleşip tek vücut olma hâli, Mevlâna’nın, daha çocuk yaşlarında ailece Belh’ten hicretleri esnasında Nisâbur’da suhbetine kavuştuğu büyük Mutasavvıflardan Feridüddin Attâr’a göre ise, hakikat yolcusunun tam bir yokluk hâlidir. Bu, yokluğa dayanan birlik hâlinde ve Dinler ve Milletler de yok olmuştur. Bu hâlette, artık, ne Din ne de Dinsizlik söz konusu olabilir. Attâr, (Mantıktıyyâr) adlı kitabında bu hâleti “Yedi Vâdi”de bir seyahat olarak şöyle bir hikâye ile açıklar:

"Hüd Hüd kurşuna diğer kuşlar Sultânın gizli Sarayına götüren yolun uzunluğunu sorarlar. O da cevap olarak: her seyyahın içinden geçmeğe mecbur olduğu Yedi Vâdi vardır, lâkin, sona erenlerden hiç biri geri gelip seyahatlarını anlatmadıkları için hiç kimse o yolun uzunluğunu bilmiyor, der ve Yedi Vâdî'yi şöyle anlatır:

("İşin başlangıcında (İstek Vâdisi) var.
Ondan sonra, ucu bucağı gelmeyen (Aşk Vâdisi) gelir.
Üçüncü Vâdî (Bilgi Vâdî'si);
Dördüncü Vâdî de (İstîğna Vâdisi)dir.
Beşinci Vâdi (Tevhîd Vâdisi);
Altınca Vâdi, sarp ve korkunç bir vâdi olan
(Hayret Vâdisi)dir.
Yedinci Vâdi (Yokluk, Yoksulluk Vâdisi)dir.

Bundan sonra, artık, gitmene, yol yürümene lüzum yok! Tanrı seni, kendine çeker. Bu cezbeye düştün mü gidiş, yürüyüş de kaybolur. Katra bile olsan Okyanûs kesilirsin...

İstek Vâdisine girdin mi her an önüne yüzlerce zulmet çıkar.

Her solukta bu vâdî'de yüzlerce belâya uğrarsın. Göklerin Tûtî'si bile burada sinekleşir.

Burada yıllarca çalışıp çabalaman gerek. Çünkü, haller, burada, hâlden hâle döner. İnsan, burada, hâlden hâle girer!

Burada, malı atman, mülkten arınman gerek!

Bu yolda kanlara bulanman, her şeyden sıyrılıp çıkman lâzım!
Elinde hiçbir şey kalmayınca, gönlünü de bütün Varlık'tan arıtman gerek.

Gönlün, sıfatlardan arındı mı Tanrı kapısından Zât nuru parlamaya başlar.

O nur, gönlünde parlayınca, gönlündeki bir istek, bin olur.

İşin alevlere sarsa, önüne yüzlerce kötü vâdiler çıksa,
Yine kendini delicesine iştihakla ateşlere atar, Pervâne'ye döner-
sin!

Bu çeşit Adam, iştihakından, aradıkça arar; yandıkça yanar, Sâkî-
sinden bir yudumcuk şarap ister.

O, şarabın bir yudumunu içtimi iki âlemi de unuttur.

Dudakları kupkuru olarak denize dalar. Candan, Cânân'ın sırrını
ister.

O sırrı bildiğinden, o sırra mahrem olmağı dilediğinden yoldaki
can alıcı Ejderha'dan korkmaz.

Yolda önüne küfr ve lâ'net bile gelse, tek, sevgilisinin kapısı açıl-
sın da ne olursa olsun der, hepsini kabullenir.

Sevgili kapısını atçımı da ne Küfür kalır ne Din!

Çünkü, o kapıda ne o vardır, ne bu!"

SONUÇ

Topluca söyleyecek olursak Tasavvuf:

- 1- Bir çeşit tecrübe tipi.
- 2- Bir çeşit bilgi yolu ve bir çeşid şuur hâlidir.

Tasavvuf, gerçek yönü ile Allah'ı bilme yolunda transandantâl bir tatmin iştîyâkı ve ihtirâsı olmaktan ziyade Allah'a kavuşma yolunda bir aşkın kemâl ve tatmini iştîyâkıdır. Ve Allah, Zaman ve Mekândan münezzehtir olmakla beraber, her yerde hâzır ve nâzır olduğundan ötürü de O'na belirli bir yoldan değil, her yoldan ulaşılabilir. Ancak, bu yolların en şaşmazı ve kestirmesi insanın kendi nefsidir.

Şöyle diyelim:

Tasavvuf, pek mükemmel ve pek yüksek bir duygulanma çeşidi; daha doğrusu, bir hayat şeklidir ve bu şekildeki hayatın da başlıca iki yönü vardır :

- 1- O,. Bir hayat prosesidir.
- 2- O, bir mistik algının tatminidir.

Mutasavvıf'ın hayat prosesi olması bakımından o, Allah'a doğru seyr ve sülûk halleri içinde (Tasfiye, İsrak, Vecd ve İstiğrak) kâdemelerinden geçerek, şahsiyetin yeniden yapılandırılır.

Mistik algının tatmini bakımından da o, kontamplâsyon hâlinde olan kişiye (Mutlak)tan haber veren (Vahy)den ibârettir.

Ve en nihayet şöyle diyelim: Tasavvuf, gerçek anlamında, En Son Varlık'ın ilmi, ve En Son Varlık'la birleşip Bir Olma ilmidir. Ger-

çek Mutasavvıf ta, sâdece, (umtlak)ın ilminden söz eden değil, fakat, (Mutlak)a kavuşandır. Kavuşmanın delili de sâdece (Bilmek) değil; (Bilmek) ile birlikte (Olmak)tır.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Tasavvuf yolu bir çok çeşitlilikler gösterirse de bütün bu çeşitlilikler, İslâmda, üç ana yolda toplanmıştır.

1- *Zühd ve İbâdet yolu*: Buna (Ahyâr) yolu da denir. Genel olarak Şeriat yolu, muamele yoludur.

2- *Tasfiye ve Mücâbede yolu* : Buna (Ebrâr) yolu da denir. Riyazet ve mücâbede, yani tasfiye yoludur. Bu yolda olanlar gerek Hak ve gerek halk ile muamelelerinde sadâkat üzedirler.

3- *Aşk ve Muhabbet yolu* : Buna (Şattâr) veya (Sâîrîn) yolu da denir. Bu yol, aşk, muhabbet ve cezbe yoludur. Bu yol, ilk iki yoldan üstündür.

Zira, bu yolun şartı, (Ölmeden evvel ölünüz) hadîsinin işaret ettiği hâldir. Dolayısıyla, bu yol, artık, bir hâlden diğer bir hâle, bir makamdan diğer bir makama yükselerek Allah'a kadar giden bir seyr ve seyahattir. Bu yolun dayanağı olan esaslar, Tasavvufî dilde, makamlar da ondur:

- 1- Tevbe
- 2- Zühd
- 3- Tevekkül
- 4- Kanaat
- 5- Uzlet
- 6- Devamlı zikir
- 7- Allah'a yönelme (bütünlükle)
- 8- Sabr
- 9- Murâkaba
- 10- Rızâ

Tasavvufun en son gâyesi Birlik (Tevhid) tir. Birlikte Allah'tan

gayri olan şeylerden geçmekle, yani (Fenâ) ile olur. (Fenâ) da üç türdür:

- 1- Kasitte Fenâ.
- 2- Şududta Fenâ.
- 3- Vücutta Fenâ.

Bu bakımdan mutasavvıflar da üçe ayrılırlar:

- 1- Kusûdçular.
- 2- Şuhûdçular,
- 3- Vücûdçular.

Kusûdçular :

Bunlar, maksat ve irâdelerini Allah'ın irâdesinde Fânî kılanlardır. Bu yolda olanlar, ancak, Allah'ı kasd ederler ve ancak Allah'ın irâdesi ile irâde ederler. Bunlar, uyanıklık hâlinde ve bakadadırlar; bunların ilimleri ve temyizleri vardır.

Şuhûdçular :

Bunlar, Allah'tan gayri olan şeylerden Fânî olup yalnız Allah'ı müşahede ederler ve onlarca bu Şuhûd, gâyedir. Onlar, bu Fenâ'nın son derecesinde kendilerinden geçerler ki asıl Fenâ da budur. Bu mertebe geçici bir hâl ve zevk mertebesidir. Bunlarda ilim ve temyiz gücü kalmazsa da yine de onlarca Yaratan ile yaratılan ayrıdır. Bunlardan bazıları bu Fenâ makamını gâye edinecek bütün amelleri bırakırlar ki Şuhûdçuların böylelerine (Gâliye) derler.

Vücûdçular :

Bunlar, vücudda Fânî olanlardır. Bunlara göre Allah'tan başka vücûd yoktur. Yaratan ve yaratılan aynıdır. Âlemler, Allah'ın tecellîlerinden, şûûn ve tavırlarından ibârettir. Fenâ olsun, vahdet olsun dışıdır, dışı aittir. Bunlar, görünenin Fânî oluşundan görme Fâniliğine geçerler ki bu husus Şuhûdçularla aralarındaki en önemli ayrılığı teşkil eder.

Vahdet-i Şuhûd'ta şuhûd, gâyedir. Vahdet-i Vücûd'a göre ise vah-

det-i şuhûd ne gâyedir ne de bu yol için zorunludur. Şuhûd keyfiyeti sâliklerin bâzılarında hâsıl olur, bâzılarında da hâsıl olmaz. Bundan ötürü şuhûd, gerçek yolunun esasından değildir, tesadüfe ait bir şeydir.

Vücûdçuların bir kısmı da Allah'ı âlemlerin bir toplamı olarak kabûl ederler. Bu görüşe göre Âlem, topyekûn Allah olmuş olur ki bu görüşte olanlara da (Gâliye) yahut (Vahdet-i Mevcudçular) denir.

Kısaca, Vahdet-i Kûsûd, İslâmın, ana hattı ile, da'vet ettiği hakıktır; Şeriat'ın ta kendisidir. Vahdet-i Şuhûd ta bazı sâliklere ârız olan bir zevk, bir hâldir. Vahdet-i Vücûd ise, bütünlüğü ile Allah'ta yok olup Allah ile bakî olmanın sonucudur ve bir Felsefedir. Fakat, hemen ekleyelim ki bu Felsefe, akla ve mantığa dayanan bir Felsefe olmaktan ziyade Sezgiye ve Zevke dayanan bir Felsefedir.

Vahdet-i Vücûdçulara göre Allah, bütün varlığa sâri olan Mutlak Vücûd'tur; Tevhîd eden de Tevhîd edilen de O'dur; ve O'nun hakkında her denen şey Haktır ve Tevhîttir. Vahdet-i Vücûdçulara göre Hâlık, Mahlûk; Kadîm, Hâdis; Rab ve Abd ispat etmek şirktir.

Muhyiddin şöyle demektedir:

“Tek varlıktan başka varlık yoktur. Şu hâlde, Nur ile Zulmet aynidir”.
“Allah beni öger ben de O'nu; O bana kulluk eder, ben de O'na. Hak beni yarattı ki kendisini bileyim; ben de O'nu, bilmek ile var kıldım”.

Şemsettin Mağribî de şöyle diyor:

“Senin zuhûrun benim iledir, benim vücûdum da senin iledir. Ben olmasam Sen zâhir olmazdın, Sen olmasan ben de mevcut olmazdım”.

Velhâsıl, Kitabımızın başında Allah hakkında işaret ettiğimiz: “O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır” âyetine tekrar dönerek diyelim ki Vücûd, ancak, Allah’ın Zât’ına ve Ahadiyet’ine aittir. Mâsivânın, yani Allah’tan gayri şeylerin-hangi mertebede olursa olsunlar-vücutları yoktur ve olamaz. Çünkü, Evvellik, Âhirlik, Zâhirlilik ve Bâtnlıktan başka beşinci bir mertebe olamaz.

Başka bir deyişle, gerçek vücûd sahibi olan Allah, eşyanın gerçek sûretleriyle meydana çıkar ve eşya da Allah’ın gerçek vücudu ile mevcûd olur. Zirâ, Evvel olan, Âhir olan, Zâhir olan, Bâtin olan, yalnız Allah’tır.

Şimdi, bâtin mertebesi, sırf (Tenzih) mertebesidir. Zuhur mertebesinde ise (Tesbih) zorunludur. Bu sebeple de Allah, bir bakıma her şeyden münezze, bir bakıma da her şeyle ve her şeyde zâhirdir; yani Allah, Tenzih ve Teşbih sıfatlarının her ikisi ile de sıfatlanmıştır. Tenzih ve Teşbih’ten her biri, tek başlarına, kayıtlayıcı ve sınırlayıcıdır. Kayıt ve sınırdan kurtulup gerçeğe ulaşmak için de Tenzih ve Teşbih’in ikisini birden almak, yani Tenzih ile Teşbih arasını cem’ etmek gerekir. Muhyiddin de bu noktaya önemle işaret ederek, sırf Tenzih’te kalındığı takdirde Allah’ın kayd altına alınmış olacağını; yalnız Teşbih’te kalındığı takdirde de Allah’ın tamamen sınırlanmış olacağını; ve doğru yolun, ancak, bu ikisi arasında bulunmakla elde edilebileceğini, ve ancak o vakit İlâhî bilginin İmamı ve Serdârı olunabileceğini ileri sürer.

Şu hâlde:

A- Yaradılmışın sıfatlarını Yaratan için ispatlamak, bizi küfre götürür.

B- Yaradıcının sıfatlarını yaratılmış için ispatlamak, bizi şirke götürür.

C- Yaradıcının sıfatlarını, ancak ve yalnız kendi için asl olarak ispatlamak; ve bunların, eşya adı altına giren her şeye nisbetinin ise, ancak, emânet olduğunu bilmek te bizi gerçek Tevhîd’e götürür.

Muhyiddin şöyle diyor:

“Sen, Hak’kı halktan ayırarak Hak tarafına bakma,
O’nu, hem Tenzih hem de Teşbih ederek sadâkat makamında
dur!..”

İşte, Muhyiddin’in (Vahdet-i Vücûd) Felsefesinin Allah’ı budur ve
İslâm Dininin (Lâ İlâhe İllallah)⁴⁵ Tevhîd kelimesi ile deyimlediği
Allah’ta budur.

Bu konuda Bursalı Şeyh İsmail Hakkı Hz. leri⁴⁶ de şöyle diyor:
“Lâ İlâhe İllallah” sözü, vehimleri silip atmak içindir. Çünkü, Vü-
cud’da ancak bir Ma’bûd, belki bir Maksûd ve belki bir Mevcûd
vardır”).

Biz de şöyle diyor ve Kitabımızı Allah’ın izni ile bu noktada bitiriyoruz:

“Ya Rab! Ne Varlık’ta, ne Yokluk’tasın,

Ne Mutlak Birlik’te ne Çokluk’tasın,

Haktır “Lâilâhe İllâllah” Sözü

Çünkü, Sen, hem “Lâ”da, hem “İllâ”dasın”.

Kitabımızı bir iki cümle ile özetlemek istersek şöyle diyeceğiz.

***

Tasavvuf demek Vahdet-i Vücûd yani, Vücûd Birliği demektir.
Vücûd Birliği demek de, her şey ortaklaşa bir tek Vücûd’a bağlı-
dır; dolayısıyla, bu bir tek Vücûd da, zorunlu olarak, Bir tek Ya-
raticı olan Allah’ın Vücûd’undan ibârettir, Vücûd’un asıl sahibi
Allah’tır demektir. Şu hâlde, Vücûd Birliği demek, yalnız Allah
vardır, O’ndan başka hiçbir şey yoktur demektir.

Öyle ise, gözler, her şeyde ve her şeyle yalnız Allah’ı görmelidir.
Çünkü, Allah, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle demektir:

“Hakikatı dünya gözü ile görebilmekten yoksun olup burada kör
olanlar, Âhirette de kördürler ve daha da sapıklıktadırlar.”⁴⁷

Evet, insan, hakîkatı dünya gözü ile dünyada görebilmelidir.
Çünkü, insan, Hakîkat’ı, Asıl Varlığı, Allah’ı bilme ve bulma yeti-

sine sâhiptir ve çünkü, insan, İlâhi mahiyete ortaktır. Zira, insandaki ruh, aslında, İlâhî ruhtan başka değildir. Bundan ötürü de insan, kendi aslî mahiyeti ile birleştiğinde Allah ile birleşmiş, daha doğrusu, aslına kavuşmuş olur. İnsan ile aslı olan Allah arasında, en azından potansiyel bir yakınlık vardır. Bu sebeble de insan, Allah'a karşı olan bir yaratık değil, tersine, Allah'a ortak bir yaratıktır.

Öyle ise, insanın kendi kendisini bulması ve kendini kendi gerçek nefsi ile aynileştirmesi, onun dünyadaki hayatının bircik gâyesi olmalıdır.

NOTLAR

1- Bu konudaki bazı âyetler:

Biz ona katımızdan bir rahmet verdik ve ledünnümüzden ona ilim öğrettik (Kehf. 65).

Sana Kur'an okununca sen de onun okunuşuna uy; onun açıklanması ve deyimini diye bize düşer (Kıyâmet. 18-20).

Sana Kitab indiren O'dur. Kitapta onun temeli olan kesin âyetler vardır; diğerleri de çeşitli anlamlıdır. Bu çeşitli anlamlı olanların te'vilini ancak Allah ve ilimde pek derinleşmiş olanlar bilirler... bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir (Âl-i İmran 7).

Her ilim sahibinden üstün bir bilen vardır (Yusuf 76).

Her şeyin gerçeğini öğrenmeli ve gerçeği bilinmeyen şeye bağlanmamalı (Yâsin. 82).

De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak, tam akıllı olanlar düşünür ve ibret alırlar. (Zümer. 9).

Bu konudaki bazı Hadisler:

Bazı ilimler vardır ki gizli birer hazine gibidir; onu Allah'ı bilenlerden başkası bilemez. Bu âlimler o ilimden söz edince, ancak, Allah'ı bilmeyenler onu inkâr ederler.

İlim ikidir: birisi kalbtedir, işte, faydalı ilim odur. Bir ilim de yalnız dildedir, bu da halk üzerine Allah'ın hüccetidir.

İlim, Allah yolunu aydınlatır.

İlim, ibadetten üstündür. Dinin kıvamıdır.

İlme riayet edicilerden olunuz, nakil ve rivayet edicilerden olmayınız.

Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.

Âlimin ölümü âlemlerin yok oluşu gibidir.

Ebu Hüreyre:

Ben, Peygamber efendimizden iki türlü ilim öğrendim. Bunlardan birini sizin aranızda yaydım. Ama diğerine gelince, eğer onu size bildirseydim, boynumu vururdunuz.

94 İslâm Tasavvufu Tarihi

İbn Abbas:

“Emir semaların arasına nâzil oldu...” âyeti hakkında İbn Abbas şöyle demiş: “Eğer siz benim bu âyetin tefsirinde ne dediğimi işitseydiniz beni recm ederdiniz.”

2- 1066'da İstanbul'da ölen ve (Dil-i Dâna) adlı kasidesiyle nam alan oğlanlar tekyesi Şeyhi İbrahim Efendi Tasavvuf hakkında yapılan birçok tanımları aşağıdaki şiirinde toplamış bulunmaktadır. Bu hususta pek güzel bir özet olmakla buraya alıyoruz.

Bidayette Tasavvuf, sūfi bîcân olmağa derler.
Nihayette gönül tahtında Sultan olmağa derler.
Tarikatta ibarettir Tasavvuf, mahv-ı sūretten
Hakikatta sarây-ı sırda mihman olmağa derler.
Bu âb u kıl libasından tasavvuf, âri olmaktadır.
Tasavvuf, cism-i sâfi, nur-ı Yezdân olmağa derler.
Tasavvuf, lem'a-ı Envâr-ı Mutlaktan uyarmaktadır
Tasavvuf, âteş-i aşk iyle sūzân olmağa derler.
Tasavvufta şerâit, nâme-i hestîyi dürmektir
Tasavvuf, ehl-i şer'ü ehl-i iymân olmağa derler.
Tasavvuf, ârif olmaktadır hakîmen âdetullaha
Tasavvuf, cümle ehl-i derde dermen olmağa derler.
Tasavvuf, ben tulsımın ism miftâhiyle açmaktadır.
Tasavvuf, bu imâret, külli vîrân olmağa derler.
Tasavvuf, sūfi kaali hâle tebdil eylemektir bil
Dahi her söz ki söyler âb ı hayvân olmağa derler.
Tasavvuf, ilm-i ta'bîrâtı ve te'vîlâtı bilmektir
Tasavvuf, cân evinde sır-ı Subbân olmağa derler.
Tasavvuf, hayret-i kübrâda mest ü vâlih olmaktadır
Tasavvuf, Hakkın esrârında hayran olmağa derler.
Tasavvuf, kalb evinden mâsivallahı gidermektedir
Tasavvuf, kalb-i mü'min Arş-ı Rahmân olmağa derler.
Tasavvuf, her nefeste Şarka ve Garba erişmektedir
Tasavvuf, bu kamu halka nigezbân olmağa derler.
Tasavvuf, cümle zerrât-ı cihanda Hakkı görmektir
Tasavvuf, gün gibi kevn'e nümâyan olmağa derler.
Tasavvuf, anlamaktır yetmiş iki milletin dilin
Tasavvuf, âlem-i akla Süleyman olmağa derler.
Tasavvuf urvet'ül vüskaa yükün cân iyle çekmektedir
Tasavvuf, mahzar-ı âyât-ı gufrân olmağa derler.
Tasavvuf, İsm-i A'zamlı tasarruftur bütün kevn'e
Tasavvuf, câmi-i ahkâm-ı Kur'an olmağa derler.

Tasavvuf, vâsıl olmaktır cemîan talib-i Hakka
Tasavvuf, vasl-ı dîdâr iyle handân olmağa derler.
Tasavvuf, her nazarda Zât-ı Hakka nâzır olmaktır
Tasavvuf, sûfiye her müşkil âsân olmağa derler.
Tasavvuf, ilm-i Hakka sînesini mahzen etmektir
Tasavvuf, sûfî bir katreyken ummân olmağa derler.
Tasavvuf, küllî yakmaktır vücudun nur-u Lâ iyle
Tasavvuf, nur-i illâ iyle insan olmağa derler.
Tasavvuf, on sekiz bin âleme dopdolu olmaktır
Tasavvuf, nüh felek emrine fermân olmağa derler.
Tasavvuf, (ukll Kef(a billâh) iyle da'vet dürür halkı
Tasavvuf, (ircaî) lafziyle mestân olmağa derler.
Tasavvuf, günde bir kere ölüp yine dirilmektir
Tasavvuf,, cümle âlem cismine cân olmağa derler.
Tasavvuf, sûfinin her bir kılında bir göz olmaktır
Tasavvuf, ehl-i safvet,. Ehl-i mîzân olmağa derler.
Tasavvuf, zât-i insan zât-ı Hakta fânî olmaktır.
Tasavvuf, kurb-ı ev ednâ'da pünhân olmağa derler.
Tasavvuf, cânı cânâna verip âzâde olmaktır
Tasavvuf, cân-ı cânan cânân-ı cân olmağa derler.
Tasavvuf, sende olmaktır hakikat, hak ey İbrahim!
Tasavvuf, Şer-i Ahmed dilde bürhân olmağa derler.
Bu da Tasavvufun güzel deyimlerinden biridir:
Tasavvuf, yâr olup bâr olmamaktır;
Gül'ü gülzâr olup hâr olmamaktır.

3- Mutasavvıflardan bazıları müessirden esere intikal (a priori) yolunu, bazıları da eserden müessire intikal (a posteriori) yolunu üstün tutmuşlardır. Birinci yolun parulası (O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır) âyetidir. İkinci yolun parulası da (Nefsini bilen Rabbini bilir) hadisidir. Bazıları da her iki görüşü de yerinde bulmuşlar ve yerinde kullanmışlardır.

Tasavvuf, Nebî sayılan sekiz ulu kişinin güzel haslât ve âdetlerini kaplar:

- a- Hz. İbrahim'in kerem ve sehaveti.
- b- Hz. İshak'ın kaza ve kadere rızası.
- c- Hz. Eyub'un sabrı.
- d- Hz. Zekeriyya'nın münâcâtı.
- e- Hz. Yahya'nın garipliği.
- f- Hz. Mûsa'nın sûf hırka giyişi.
- g- Hz. İsâ'nın seyahatı ve tecerrüdü.
- h- Hz. Muhammed'in fakrı.

96 İslâm Tasavvufu Tarihi

Her Tasavvuf yolcusunun bu haslatlarla haslatlanması zorunludur. Zira, Allah yoluna ancak bu haslatlarla girilebilir.

4- Semâvî dinlerin hepsi Tevhid fikrini ve güzel ahlâklılık esaslarını kapsar. Özellikle Sâmi kavmlar tenzih fikrini, Aryânî kavmlar da tevhid fikrini benimsemişlerdir. İslâm dininin Tevhid fikri de tenzih ile teşbiş arasını kendinde toplamıştır.

5- Ve yine:

Allah birdir (İhlâs. 1).

O öyle bir Allah'tır ki Gökte de Allah'tır, Yerde de Allah'tır. Ve O hakîm ve âdildir (Zuhuf. 48)

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatmıştır (Nisâ. 125).

Allah, göklerin ve Yer'in nurudur (Nur. 35).

Duyan, bilen O'dur. (Âl-i İmrân, 32).

Allah her şeyi gözleyicidir (Ahzâb. 52).

Kulların sana benden sordukları vakitte ben yakînîm (Bakara. 186).

Biz ona (ölüm hâlinde olan insana) sizden daha yakınız ve lâkin siz görmezsiniz (Vâkıa. 85).

Üçten az veya beşten ziyade kimseler birbirleriyle gizli söyleştiklerini sanmasınlar, zira, Allah onlarla beraberdir (Mücadele. 7).

Ektiğiniz şeyi sizmi ekersiniz yoksa bizmi? (Vâkıa. 63).

Kullarından tevbe kabul eden ve sadakaları alan Allah'tır (Tevbe 104).

Ey huzûr içinde olan can! Hoşnud etmiş ve edilmiş olan Rabbine dön! (Fecr. 27-28).

Hep birden Allah'ın ipine sarılınız! (Âl-i İmrân. 103).

6- Ve yine:

Kulum bana nâfilelerle yaklaşınca ben onu severim; ve onu sevdiğim vakit ben onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.

Bir insan sadaka vermez ki o sadaka daha dilencinin eline düşmeden Allah'ın eline düşer.

Dünyada, garip yahut geçici bir yolcu gibi ol!

Kâmil insanın firasetinden sakınınız. Zira, o, Allah'ın nuru ile bakar.

Ebu Bekr:

Ben bir şey görmedim ki Allah'ı onda görmeyeyim.

Lübeyd:

Gerçek olan yalnız Allah'tır. O'ndan başka her şeyin kendi nefsinde hakikati yoktur.

7- Bu yol, özellikle. Basra, Bağdat, Horasan, Buhara, Şam, Mekke ve Yemen, Endülüs, Tunus, Fas, Mısır... gibi merkezlerden yayılmıştır.

8- Allah, Peygamberler hakkında şöyle diyor:

Peygamberleri ancak müjdecî ve uyarıcı olarak gönderiyoruz (En'am. 48). Seni de Ey Muhammed! Yalnız müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik (İsrâ. 105) Ayrıca bk: Fâtır: (19-23). İsmail Ankara'vîye göre: Fakir, dünyaya ait şeylere malik olmayan, mâlik olduğunda da onları allahın rızası ve muhabbeti yolunda bağışlayandır. (Bk. Minhacülfıkara, s. 83).

9- Ebu Hâşim Kûfi, kalpler hakkında ilk söz söyleyendir.

10- Fahreddin Irakî Hemedan nahiyelerinden birindedir. Önce hâfız idi, sonradan Tasavvuf yoluna girdi. Bir gün Hemedan'a gelen bir seyyah kafilesi arasında bulunan güzel bir oğlana âşık olmuş ve bu aşk yüzünden o kafile ile birlikte Hindistan'da Moltan şehrine gitmiş ve o şehirde Şeyh Bahaeddin Zekerîyya'ya intisab etmiş ve onun kızı ile de evlenerek yirmi beş yıl Şeyhin hizmetinde bulunmuş, Şeyh ölünce de onun yerine geçmiştir. Fakat, gittikçe artan düşmanlarının ithamlarına dayanamayarak Anadolu'ya geçmiş ve bu arada Sadreddin Konevî ile de tanışmıştır. Sadreddin'in ilim meclislerinde özellikle Muhyiddin'in (Fusûs)unu dinlerken ondan pek etkilenmiş ve (Lemeât'ını kaleme almıştır.

Emîr Muînuddin Pervâne, Irakî'nin başlıca müridi oldu ve onun için Tokad'da bir Hânıkah yapıldı. Emîr'in ölümünden sonra Irakî Mısır'a gitti ve Mısır Sultanını da kendisine mürid yaptı. Fakat, Mısrda da kalmayıp Şam'a geçti ve orada iken hic' 680 de öldü. Mezarı Muhyiddin'in mezarı arkasındadır

Irakî şöyle demektedir:

Hem bâtınsın hem zâhirsın ve her ikisisin. Hem o değilsin hem bu değilsin. Hem busun, hem osun.

Hem her şey sensin hem de hep sen. O hâlde senden başka olan şey nedir? Aşk ta, Âşık ta, Ma'suk ta hep benim. Hem ayna, hem cemâl hem de cemali gören benim.

Hulâsa benim zâtım bütün isimlerin mahzardır. Hakikatta, bakarsan, İsm-i A'zamım.

O'nun sırrını her zerrenin dilinden sen kendin işit, anla! Ben gammaz değilim.

Nasıl olur da birbirimizden ayrı kalırız? Ben, sen aradan çıktık. Bâkî kalan Allah'tır.

11- Câmî Horasan vilâyetlerindedir. Mezan Herat'tadır. O, onbeşinci yüz yılda Timurular devrinde yetişmiş büyük Şair ve âlimlerden biridir. Üstadı, hoca Sa'deddin Kâşgarî'dir. Fakat, özellikle, hoca Abdullah ile çok düşüp kalkmış ve yolunu onun hizmetinde tamamlamıştır. Muhyiddin'in (Fusûs) unu şerh edip adını (Şerh-i Fusûs) koymuştur. Onun (Levâiyih) i de Fusus'un bir açıklanmasından ibarettir. Kur'an'a da bazı tefsirler yapmıştır. Hicrî 898'de ölmüştür.

Câmî şöyle demektedir: "Kâinat kitabını yaprak yaprak dikkatle gözden geçirdim ve onda Allah'ın zâtından ve zâtının şuûnundan başka bir şey görmedim ve okumadım."

Câmî yine şöyle demektedir:

"Ey kendisinden başkası için onun tarafına seyr ve sülûk olmayan Zât-ı Ecel ve A'lâ! Senden hâlî ne Mescit ne de bir Manastır vardır. Tâlib ve Matlubların cümlesini gördüm: onların cümlesi sensin, arada gayrılık yoktur."

"Hiçliğ'e geçip gittim yok oldum; ve işte ben Mutlak Hayatım, yalnız Allah'ı gördüm."

12- Hz. Ali şöyle de demiştir:

Senin devan sendedir, hâlbuki sen bilmezsin. Ve marazın da sendendir, hâlbuki sen görmezsin. Kendini küçük bir cisim sanırsın, hâlbuki Büyük Âlem sende dürülmüştür, yani sen Kâinatı kendinde toplamışsın. Harfları ile gizli şey açığa çıkan Kitâb-ı Mübîn sensin. Senin dıştaki şeye ihtiyacın yoktur. Sende satır satır yazılmış olan şey sana senden haber verir.

Hz. Ali ilim hakkında yine şöyle demiştir:

Kişi bilmediği şeye düşman kesilir.

Gerçekte bir adam ilim ile canlı olmadıkça ölüden başka bir şey değildir.

Kişinin kıymeti kesin olarak bildiği bilgisinden ibarettir.

Âlim, kalb ve zekâ gözü ile görür; cahil, yalnız gözü ile.

Kendini bilmeyen başkasını nasıl bilir?

Akıl gibi mal, iyi huy gibi dost, edeb gibi mîras, tevfik gibi rehber, ilim gibi şeref bulunmaz.

Câhil ne ifrattan ne de tefritten kurtulabilir.

Câhillerin kalbi dudaklarında, âlimlerin ağzı kalblerindedir.

İlim, hâkimdir, hiçbir vakit yok olmaz. Mal ise mahkûmdur; bu gün var, yarın yoktur.

13- Hasan Basrî'nin babasının bir esir olduğu söylenir. Hasan Basrî kuvvetli

karakteri, zühd ü takvası, talâkat ve belâgatı ve fikirlerini korkmadan açıkça savunması ile şöhrat bulmuştur.

14- Râbia Adeviyye Kaysiyye'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Onun, çocukluğunda çalıştığı ve câriye olarak satıldığı söylenir. Âzad edildikten sonra dünya işlerinden çekilerek kendini Tasavvuf'a verdi ve Basra'da yerleşti. Kısa bir süre içinde etrafına bir sürü taraftar topladı. Bunlar arasında Mâlik bir süre içinde etrafına bir sürü taraftar topladı. Bunlar arasında Mâlik b. Dînâr, Süfyan Al-Sevrî, Şakîk Al-Belhî gibiler de bulunmaktadır. Özellikle Süfyan, daima ondan akıl danışır.

15- Yine Sakatî demiştir ki: "Bilgi, yukarıdan aşağıya iner, kuş gibi kanat vurur ve utanma ve haya bulunan gönüle konar."

16- Ma'ruf'un ana ve babasının Hıristiyan olduğu söylenir. Ma'ruf, İmam Ali sülâlesinden Mûsa Al-Rizâ'nın müridlerindendir ve onun tarafından Müslüman olmuştur.

Ma'ruf demiş ki: "Sûfî bu dünyada misafirdir ve misafir edepi olur, konuk kabul edenle çatışmaz".

Yine demiş ki: "Muhabbet, ilimle öğrenilir bir şey değildir. O, ancak, Allah'ın bir mevhibesinden ve fazlındandır". Ma'ruf'un kabri Bağdattadır.

17- Zünnûn'u zamanın Halifesi Mutevekkil'e dinsizlikle kötülermişler. Mutevekkil de meseleyi anlamak üzere onu Mısır'dan Bağdada elleri ve ayakları bağlı olarak ve büyük eziyetlerle getirtmiş; fakat, Zünnûn'un vaaz ve nasihatlarından o derece etkilenmiş ki yaptığına pişman olup ağlamış. Mutevekkil daima: "Vera' ehli anılacağı zaman önce Zünnun'u anın!" demiş.

Zünnûn bir kere Mekke'de de habs edilmiş. Zâten onun ömrü hep üzüntülerle geçmiş, fakat o, bütün bunları, kemâl yolunda, Allah'ın bir lütfu olarak telâkkî etmiş. Hicrî 245'te Mısır'da ölmüştür.

18- Hâris Muhasibî aslen Basra'lılar. Fakat, o Bağdatlıların üstadı olup orada İmam Hanbel'den iki yıl sonra ölmüştür.

Rivayete göre Muhasibî'ye babasından yetmiş bin dinar miras kalmış. Fakat, babası kederci olduğundan o, bunun bir dirhemini haram diye kabul etmemiş ve bu hareketini vera'nın şartı bilmıştır. O, paraya hiç önem vermez ve çoğu kere aç gezermiş.

100 İslâm Tasavvufu Tarihi

Abu Ali Al-Dakkak'tan rivayet edilir ki Muhasibi ne zaman şüpheli bir yemeğe elini uzatsa parmaklarından bir damar harekete geçip elini geri çekermiş.

Abu Abdullah b. Hafif dermiş ki: Şeyhlerimizden şu beşine uyun:

1- Hâris al-Muhasibî. 2- Cüneyd b. Muhammed. 3- Abu Muhammed al-Rüveyym. 4- Ab'ul-Abbas b. Atâ. 5-Amr' b. Osman Al-Makkî. Çünkü, bunlar ilimle hakikatu bağdaştırmışlardır; arta kalan büyüklerimizin de hallerini teslim edin.

Muhasibî kulluk hakkında şöyle demiş: "kulluk sıfatı odur ki sen nefsini hiçbir şeye mâlik görmeyesin ve bilesin ki sen nefsine ne zarar ne de fayda sağlayabilirsin."

O, muhabbet hakkında da şöyle demiş: "Muhabbet, bir şeye bütün varlığıyla meyl edip sonra o şeyi nefsin ve ruhun ve malın üzerine ihtiyar ve tercih ederek gizli ve açık olarak onun muvafakatını gözetmek ve onun muhabbetinde kusur ve noksanlığını bilmektir."

Muhasibî tam kırk yıl kendini Allah'ın huzurunda farz edip daima iki dizi üzerine oturmuştur.

19- Abdullah Muhammed b.Kerâm Banî Nizar'dan idi. Zaranc kasabasında doğdu, Sicistan'da yetişti ve sonra Horasan'a gidip Ahmed b. Harp (öl. H. 234) tan ders gördü. Daha sonra Belh'te, Merv'de ve Herat'ta da başka hocalardan ilim elde etti. Bir müddet Mekke'de oturdu ve sonra da Nisâbur'a gitti ve orada iki defa habs edildi. Habsten çıkınca da Kudus'a gitti ve orada hicri 255 'te öldü.

Onun, ilâhî zât'ın bir cevher veya vücud olduğu esas akidesi üzerine kurduğu mezhebi, özellikle, Horasan'da yayılmıştır. Bu mezhebin fikirleri (Fark Beyn'el-Firak) adlı eserde tam bir şekilde görülür. Bu mezheb, Gazneli Sebuk Tigin tarafından korunmuştur.

20- İbrahim b. Beşâr'ın İbrahim Edhem'den nakl ettiğine göre, İbrahim Edhem bir gün avlanmak üzere ormanda av peşinde koşarken hâuftan bir ses ona: "Ey İbrahim! Sen bunun içinmi yaratıldın veya bununlamı me'mur edildin? Diye diye bir soru sormuş. Sonra da atının eğer kaşından: "O Tanrıya yemin ederim ki sen ne bunun için yaratıldın ne de bununla me'mursun!" diye hâuftan bir cevap duymuş. Bunun üzerine atından inmiş ve yaya yürümeğe başlamış. Bu sırada babasının çobanlarından birine rastlamış ve onun

eski yün kebesini kendi giymiş ve kendi süslü elbiselerini de ona giydirmiş (İbrahim Edhem'in bu hikâyesi Buddha'nın hikayesini andırmaktadır). İbrahim Edhem, sonra sahraya düşüp Mekke'ye gelmiş ve orada Süfyan Al-Sevrî (öl. H. 168) ve Fudayl b. İyaz ile arkadaşlık etmiş. Sonra da Mekke'den Şam'a gelmiş ve orada hicrî 161 de ölmüş.

İbrahim Edhem helâl yemek için ekin biçmek, bahçe beklemek, hatta, natırlık gibi işler yapmış ve kendi günlük geçiminden fazlasını da daima fakirlere dağıtmıştır.

Bir gün çölde İbrahim Edhem'in karşısına bir adam çıktı ve ona Tanrı'nın en büyük adı (İsm-i A'zam'ı öğretti. Sonra, o öğrendiği bu adla dualar ederken yine bir gün Hızır Aleyhisselâm ile karşılaştı. Hızır ona: "Sana İsm-i A'zam'ı öğreten kişi Dâvut aleyhisselâm idi" dedi.

İbrahim Edhem: "Yiyeceğine haram katma yeter! Geceleri namaz kılmaktan, gündüzleri de oruç tutmaktan sorumlu olmazsın" demiş. O daima şöyle dua edermiş: "Ya Allah'ım! Ben sana âsî olmak zilletinden tâatının izzetine yükselt!".

Ahmed B. Hndraveyh'ten rivayet edilir ki İbrahim Edhem, ka'beyi tavaf eden bir adama şöyle demiş: "Altı sarp ve dik yokuşu aşmadan Sâlihler derecesine ulaşamazsın ki o yokuşlar şunlardır:

- 1- Ni'metin kapısını kapayıp sıkıntının kapısını açmak.
- 2- Şan ve şerefın kapısını kapayıp zilletin kapısını açmak.
- 3- Rahatın kapısını kapayıp didinmedinin kapısını açmak.
- 4- Uykunun kapısını kapayıp geceyi uyanık geçirmenin kapısı açmak.
- 5- Zenginliğin kapısını kapayıp fakirliğin kapısını açmak.
- 6- Emel kapısını kapayıp ölüme hazırlık kapısını açmak.

İbrahim Edhem'e on bin dînar vermişler, o da: "İsmi ni fıkara defterinden sil-dirmekmi istersiniz?" demiş ve red etmiş.

21- Şakîk, Belh ulularındandır. Zühd ve fütüvette ileri idi. İbrahim Edhem'in en gözde öğrencisi idi. O şöyle de demiş: "Ben, ettiğim günahlardan ziyade etmediğim günahlardan korkarım. Halk ile, ateş ile suhbet eder gibi suhbet et!".

Şakîk'ı hicrî 174'te Hatlan'da şehid ettiler. Kabri oradadır.

102 İslâm Tasavvufu Tarihi

22- Yahya b. Muaz hicrî 258'de Nisabur'da ölmüştür. Pek güzel ve kandırıcı söz söylemiş.

Yahya, iyilik hakkında şöyle demiş: "Eğer sevindiremeyeceksen hiç olmazsa ağlatma. Eğer mēdh ü senâ edemezsen hiç olmazsa kötüleme!"

O, muhabbet hakkında da şöyle demiş: "Hakikî muhabbet cefa ile eksilmeyen, hürmet ve ihsan ile de fazlalaşmayan muhabbettir".

Ve yine demiştir ki: "Zâhidler dünya garipleridir ve ârifler âhiret garipleridir".

Ve yine demiştir ki: "Allah bir tâifeyi dost edindi ve onların gönlünü kendine bağladı".

Ve yine demiştir ki: "Kim ki dosttan dostun başkasını gördü, dostu görmedi".

Ve yine demiştir ki: "Hak'ka ait bilgi halka ait bilgiden üstündür".

23- Bâyezîd'in dedesi Mecûsi imiş, sonradan Müslüman olmuş. Babasının adı İsâ'dır.

Rivayete göre Bâyezîd 313 üstâda hizmet etmiş ve bunların en sonu İmam Ca'fer Al-Sâdik imiş. Bâyezîd, Tâbiünden Hasan Basri'ye yetişmiş ise de onunla tanışmamış. Bâyezîd İmam-ı A'zam Abu Hanife'nin de çağdaşdır. Bâyezîd, Ca'fer Sâdik'in yanında bir müddet sakalık hizmetinde bulunmuş ve irşad için ondan el aldıktan sonra Bistam'da halkı irşada başlamış. Bâyezîd, Şeyh Râî ve Fudayl b. İyâz'dan da irşad görmüş olmakla bunların üstadları yolu ile de Ebu Bekr'e dayanır.

Bâyezîd, bir işittiğini bir daha unutmamış. Rivayete göre yedi yaşında iken (Mükâşefe) yolunu tutmuş ve bir ara Bistam'da bulunan Şakîk-i Belhî, onun bu yolu tutmasını teşvik etmiş.

Aynı zamanda Şair de olan Bâyezîd, daima istiğrak içinde imiş ve ölüken şöyle demiş: "Ya Rabbî! Seni ancak gaflet eseri olarak andım".

Bâyezîd, ma'na âleminde Allah'ı görmek devletine mahzar olmuş ve: "Ya Rabbî! Sana nasıl yol olur?" diye ricada bulunmuş. Allah tarafından da: "Dünyasından, âhiretinden ve nihayet kendi vücudundan geçenler bana erişir" ilâhi hitâbı sâdir olmuş.

O şöyle demiş: "Otuz yıl mücahedeye çalıştım, fakat, ilim ile ilme uymaktan daha güç bir şey bulmadım. Bilgilerin çatışması hakkımızda rahmettir, fakat, yalnız Tevhitte değil".

Ona kerâmet hakkında sormuşlar ve bir zât hakkında: her gece Mekkeye gider ve su üzerinde yürür, demişler. O da: "Allah'ın la'neti üzerine olsun. Şeytan da bir saatta Maşrıktan Mağrıba gider ve kuşlar havada uçar ve balıklar suda yüzer" buyurmuşlar.

O, zâhiri hocalara karşı da şöyle demiştir: "Siz ilminizi ölüden ölüye aldınız.

Biz ise ilmimizi Hayy ve Lâyemût olan Allah'tan aldık”.

Bâyezîd, anasına pek muîf imiş ve ölünceye kadar anasının hizmetinde bulunmuş ve onu incitmemiş.

24- Cüneyd'in künyesi Abu Al-Kasım, lakabı da Kavâfirî ve Züccac idi. Zira, babası sırça satardı. Cüneyd'in aslen Nihavend'ten olduğu söylenir.

Cüneyd'in rivayetine göre Serîyy-es-Sakatî Cüneyd'i daima halka vaaz ve nasihatta bulunmağa teşvik edirmiş. Fakat o, kendini buna lâıyk görmezmiş. Ama bir gece rüyasında H. Peygamberi görmüş ve Peygamber ona: “Halka vaaz ve nasihat et!” diye buyurmuş ve o da ondan sonra vaaz ve nasihata başlamış.

Cüneyd, aslında kazandığı büyük şöhetten, zâhirde ise Muhabbet ve Üns makamlarını kabul etmesinden doğan anlaşmazlık üzerine ve Gulâm Halil'in etkisi ile, taraftarlarıyla birlikte sürekli olarak ta'kibe uğramıştır. En nihayet hicrî 297 de Bağdat'ta ölmüş ve dayısı Sakatî'nin yanına gömülmüştür. Kendisi yazılı bir eser bırakmamış, ancak, öğrencisi Ca'fer Al-Huldî onun sözlerini kitaplar hâlinde toplamıştır. Muhyiddin Arabî (Ruh'ül-Kuds) adlı risalesinde Cüneyd'i pek ziyade medh eder.

Cüneyd demiş ki; “İlmin vecde gark olmasındansa vecdin ilme gark olması daha hayırlıdır”.

“Meclislerin en şereflişi ve üstünü Tevhid meydanında üşünce üzerinde oturmaktır”.

“Allah'ı müşahede ettiğin gözle O'ndan başkalarına nazar etmekten sakın”.

“Belâ, belâyı verenden gafflettir”.

“Halkın hicabı üçtür:

- a- Halktan hicab.
- b- Dünyadan hicab.
- c- Neftsen hicab.

Okumuşların hicabı ise birdir: “yaptığı işleri önemsemek ve onlardan sevap ümit etmek ve ni'meti verene değil de ni'mete nazar etmek”.

25- Hamdûn Kasâr Nisabur'da gömülmüştür. O şöyle demiştir:

“Gönlümün, Fir'avn gönlü üzerine fazlı vardır”. “Kimde hayırlı bir haslat görürsen o kimseden ayrılma, onun bereketlerinden sana da erişir”.

26- Şiblî, aslen Horasan'lıdır. Bağdatta yetmişmiştir. Cüneyd'in öğrencilerin-

104 İslâm Tasavvufu Tarihi

den olup âlim ve fakih idi. Cüneyd, onun hakkında: “Şibli’ye birbirinize baktığınız gibi bakmayınız, O, Allah’ın gözlerinden biri gözdür”. Ve “her kavme mahsusu bir taç olduğu gibi o da bu kavmin tacıdır” demiştir.

Şibli’den, Mücerred Tevhid’ten hakikatı üzre baber vermesi istenmiş, o da demiş ki: “Tevhitten söz ile haber veren Mülhid, işaret ile haber veren putatapıcıdır. Tevhid hakkında konuşan ondan gâfil ve sükût eden câhildir. Tevhitte tevacüd gösteren yoksun, ve vusûlünü vehm eden semeresiz ve yakın zannında olan uzaktadır. Ve her bir şey ki onu evhamınız ayırd ede ve belirleye ve ma’nalarının tamamlığında kaillariniz idrâk ede o şey sizle- re ma’ruf ve merdud olup sizin gibi masnu’ve muhdestir.

Şibli hürriyet hakkında şöyle demiş:

“Hürriyet, gönül hürriyetidir başka değil”.

O, âfiyet hakkında da şöyle demiş:

“Âfiyet, bir lâhza kalbin Allah ile karar eylesidir”.

Rivayete göre Şibli yirmi iki kere timarhaneye girip çıkmıştır.

27- Huldî aslen Bağdadlıdır. Hasır dokuyucusu idi. Cüneyd’in ve İbrahim Havass’ın öğrencisi Olup Rüveym, Semnun ve diğer tarikat uluları ile suhbet etmiştir. O, büyüklerin Divan’larından iki yüz kitap toplamaş ve iki bin kadar da Şeyh adı bilirmiş. O, şöyle demiş: Irak’ın acâibi üçtür:

1- Şibli’nin şahtı.

2- Mürtaaş’ın nüktesi.

3- Ve benim hikâyelerim.

Huldî’ye sormuşlar: Ârifler kimlerdir? Cevap vermiş: “Onlar, onlar değildir, eğer onlar ola onlar değildir.”

Huldî hicrî 348’de Bağdat’ta öldü. Kabri, Sakatî ve Cüneyd’in kabri yanındadır.

28- İran’da zuhur eden mutasavvıfların hemen hepsi şair olup tasavvufi fikirlerini, özellikle, şiirle dile getirmişlerdir. Bu tarz, sonradan, Osmanlılar’da geçmiştir. Irak’ta, Şam’da, Mısır’da ise, tasavvufi fikirler, şiirden ziyade mensûr olarak dile getirilmişlerdir.

29- Tarikatların ilk örneği Peygamber zamanındaki (Ashâb-ı Suffa) da görülür ki bu kimseler ilim ile ve batını tasfiye ile meşgul olan birtakım fakir ve iyi huylu kimselerdir.

Tarikatların hepsi, esasta, İmam Ali ve Halifeleri vasıtasıyla yayılmıştır. Hz. Ebu Berk’den de Tarikat teselsül ettirilirse de, bu, ancak, bir ma’nevî inti-

sabtan ve bir teberrükten ibarettir.

Arap çevrelerinde zuhur eden Tarikatlarda def ve heyecanlı, zıkr göze çarpar ve onlar ruhsal heyecanlarını şiddetli hareketler ve na'ra atmalarla ifade ederler.

Acem çevrelerinde zuhur eden, özellikle Nakşî Tarikatında ise heyecaânı gizleme ve sükuneti koruma esastır. Sıf Türklere mahsus olan (Bektaşî) Tarikatında da Tarikat Âyini, sıf müsahabeden ve bir takım nasihatlar dinlemekten ibarettir.

İslâm Tarikatlarının hepsinin gâyesi (Vahdet-i Vücut) olmakla beraber bu görüşü en hâlis şekli ile temsil eden Tarikatlar sadece ikidir: Melâmîlik ve Bektâşîlik.

Melâmîlik : Melâmilere göre fiillerin ve sıfatların hepsi Allah'a râcî ve aittir ve vücut olarak da yalnız Allah'ın vücudu vardır. Gerçek yolunun gâyesi de Allah'ta fânî ve Allah ile bakî olmaktır.

Melâmîlik genellikle üçe ayrılır:

- 1- Kassâriyye Melâmîliği (Tarikat-ı Aliye-i Sıddikiyye). Bu, üçüncü hicrî yüz yılda zuhur etmiştir. Hamdûn Kassâr'a mensubtur.
- 2- Bayramî Melâmîliği (Tarikat-ı Aliye-i Bayramiyye). Bu, dokuzuncu hicrî yüz yılda zuhur etmiştir. Emîr Sikkîni'ye mensubtur.
- 3- Nuriye Melâmîliği (Tarikat-ı Aliye-i Nakşibendiye).

Bu Tarikat, İmam Rabbanî'nin (Müceddidiyye) kolundan bir koldur ve on üçüncü yüz yılda Rumeli'de Üsküp'te zuhur etmiştir ve kurucusu Arap Hoça denmekle ma'rûf Mısırlı Muhammed Nûr Al Arabî'dir.

Muhammed Nûr Al-Arabî (Vahdet-i Vücûd) a kail olanların en büyüklerindedir. Melâmîlik, onunla, belli başlı bir Tasavuf tarikatı olmuş, ir meslek hâline gelmiştir. Kemalettin Harîrî de Nûr Al-Arabî'nin en gözde öğrencilerindedir.

Bektâşîlik: Bektâşîliğin esasî (Aşk) ır, (Vahdet) te bu aşkın visâl noktasını teşkil eder.

Bektâşîliğe göre dünyada hüküm eden şey (Cemâl) dır. Cemâl'dan maksat ta

tam ve Mutlak güzelliştir. Mutlak güzellik te a'za tamlığı ve sıhhatliliği, endam tenasübü ve yüzdeki nûrânî halvet toplamından ibarettir. Dünyanın en güzel insanı da Hz. Ali'dir. Çünkü, Ali, Allah'ın cemâlidir ve bütün kâinatın kendisinde görüldüğü aynadır. Peygamber de bu yüzden Ali'ye âşık olmuş ve bütün hakikatı Ali'nin cemâlinde görmüştür.

Şimdi, Tasavvuf, İslâm Din'inin iç yüzüdür ki (Tarikat), (Ma'rifet) ve (Hakikat) kademelerini ihtiva eder. Bu dinin dış yüzü de (Şeriat'tır. Fakat, Din, bir bütün olmakla ne iç, dıştan; ne de dış iç'ten ayrıdır. Şu hâlde Tasavvuf: Şeriat ve Tarikat, dolayısıyla, Hakikat ilmidir. Bundan ötürü de Cüneyd: "Tasavvufun sonu, başıdır" demiştir.

Daha başka bir deyişle: İslâmın binası (Şeriat) ve (Tarikat) tan ibarettir. Din'in dış ve iç mertebeleri de şunlardır:

Şeriat : Allah'ın, Peygamber vasıtasıyla bildirdikleri ilâhî hükümleri hâvî Ulu ve Mukaddes bir kanundur.

Tarikât : İnsanı gerçeğe götüren ana yol olup, makamlarda bir menzilden diğer menzile geçiş yükselmek ile Allah'a bir kademe daha yaklaşanlara mahsus seyr'dir.

Ma'rifet : Bu da Allah yolunda bir kademe daha ilerlemek demek olup bu kademe Zevk'çe ve Şuhud'ça bir ilim ile Allah'ı bilip tanımak demektir.

Hakikat : Bu mertebe, bütün hakikatları kendinde toplayan (Ahadiyet) merteesidir. Bu mertebede insan, bütün surları geçer, surların sırtına erer, yani, insan, artık, Hakikatların Hakikatını kavrar ve Allah'ı ile birleşir.

Şöyle de diyebiliriz:

Şeriat : Bilmektir.

Tarikat : Bildiği ile amel etmektir.

Ma'rifet ve Hakikat : Bilinen ve amel edilen'in mükâfatını, zevkçe ve şuhutça elde etmektir.

Veya şöyle de diyebiliriz:

Şeriat : Peygamberin sözüdür.

Tarikat : Peygamberin işidir.

Ma'rifet : Peygamberin hâlidir.

Hakikat : Peygamberin sırrıdır.

Ve yine: Şeriat, (Ana)dır. Tarikat, (Baba) dır. Ma'rifet, (Oğul) dur. Hakikat, (Oğlun oğlu) dur.

30- Hallâc'ın künyesi Eb'ul-Mugîs'tir. Büyük babası da bir Zerdüşti'dir. Hallâc, aslında hallac değildir. Fakat, rivayete göre, o, dostu olan bir hallacın dükkânına gitmiş. O arada hallac bir iş için dışarıya çıkmış. Fakat, dükkâna geri döndüğünde dükkândaki bütün pamukların atılmış olduğunu gör-

müş. Ve güya Mansûr'un bir parmak işareti ile bütün pamuklar kendi kendini atmış imiş.

Hallâc, Irak'ta bulundu. Cüneyd ve Nuri ve Şiblî ile suhbet etti, Amr b. Osman Al-Mekkî'den de feyz alarak Tasavvuf yoluna girdi. Kısa bir müddet sonra da seyahatler ederek vaazler vermeğe başladı. Şöhreti İslâm sınırlarını aştı. Şeriata aykırı düşen hâl ve sözleri kendisine olan düşmanlığı arttırdı. Önce sekiz yıl habiste kaldı. Fakat, hicrî 309'da Bağdat'ta Halife Muktedir zamanında dinsizlikle suçlanarak evvelâ iki yüz kamcı vurdular. Bundan etkilenmediği görülünce evvelâ elini sonra ayağını sonra da başını kestiler ve bir ağaca geçirip Dicle köprüsü üzerine diktiler; daha sonra da bedenini yakıp küllerini Dicle'ye üfürdüler. Bütün bunlar yapılırken o, kendisini katil edenlerin afvı için Allah'a şöyle yalvarıyordu: "Ey Allah'ım! Senin dininin gayreti ile ve Senin hoşnutluğunu kazanmak için beni öldürmek üzere toplanan kullarını afv eyle! Ve Merhamet eyle! Çünkü, âşikardır ki eğer bana ilham ettiğini onlara ilham etseydin, onlar, yaptıklarını yapamayacaklardı; ve eğer, Sen, onlardan gizlemiş olduğun şeyi benden gizlemiş olsaydın ben de bu acılarla incinmeyecektim".

Ebu Said Eb'ul-Hayr, Maşrık ve Mağrib'ta Hallâc gibi bir kimse yoktur demiştir. Ebu Abdullah Hafif te ona (İmam Rabbânî) adını vermiştir.

Hallâc asıldığı gün sordular:

"Tasavvuf nedir?" Cevap verdi: "Beni gördüğünüz hâldir".

Hallâc yine demiş ki:

"Bir kimsenin sırnını Hak kaplamış olsa onu bütün sırların sahibi yapar ve o hâli ile o kimseyi sırların ma'naları ile yine kendinden haberdar eder2.

Hallâc nefis hakkında demiştir ki:

"Nefsine dikkat et! Sen onu avutmazsan o seni avutur".

Hallâc bilgi hakkında da demiştir ki:

"Her ne zaman bir kul bilgi makamına erişse o kula ilâhî düşünce ile vahy olunur ve Hak'tan başka hiçbir şeyin ona sânih olmaması sağlanır. Bilginin sonu da dehşet ve hayrettir".

Ve yine bilgi hakkında demiş ki:

"Bilgi, eşyayı ma'nada yok olmuş görmekten ibarettir."

31- Gazâlî'nin künyesi Ebu Hâmid, lakabı da Zeynuddin'dir. Gazâlî, İslâm âleminin kuvvetli bir felsefe tenkitçisi ve septik filozofu; en meşhur sistematik Kelâmcısı, Fakih'i ve gâyede Tasavvufa ulaşan sübjektif bir düşünürüdür. Zihni doğmatizm esaretinden kurtaracak olan tenkitçi fikirlerin başlangıcını onda görüyoruz.

108 İslâm Tasavvufu Tarihi

Fıkıh'ta Şafî mezhebine, Kelâm'da da Eş'arî doktrinine bağlı olan Gazâlî hicri 540 de Tus'ta doğdu. Öğrenimini Nisâbur'da yaptı. Bir çok kimselerden ve özellikle Yusuf Nessâc adlı bir sûfî ile Nisabur'da baş müderris olan İmam al-Haremeyn Al-Cuvaynî (Ziyaeddin) den feyz aldı. Tasavvufta esas intisabı Şeyh Ebu Ali Faremdî'yedir.

İhyâ-ı Ulûmiddin, sistematik kitabıdır. Cevahir'ul-Kur'an ile Al-Munkiz min'ad-Dalâl, şüpheli buhranlarından söz eder. Makasid'ul-Felâsife'sinde filozofların görüşlerini inceler ve Tehafüt'ul-Felâsife'sinde de onları tenkid eder. Bunlardan başka Kimya'us-Saade, Mişkât'ul-Envâr, Al-Maznun... gibi risaleleri de kıymetlidir.

Gazâlî, Nizam Al-Mülk'ün da'vetlisi olarak Bağdad'a gelmiş ve orada (Nizamiye) medresesinde uzun yıllar bizzat ondan fazla ders okutmuştur. Fakat, en sonda kendi isteği ile inzivaya çekildi ve yazı yazmağa başladı. Hicri 505 te de öldü.

Gazâlî, Sünniliği Şiîliğe ve Batınilige karşı şiddetle savunmuş ve hatta Yezîd'e lâ'neti yasaklayan bir de fetva vermiştir. Bu dinî gayretlerinden ötürü de kendisine (Huccet'ul-İslâm) unvanı verilmiştir.

32- Gazâlî'ye göre Tasavvuf, Kitap ve Sünnet'ten elde edilmiş ilâhî bir ilimdir.

33- Şark'ta Gazâlî'nin ve Şehristânî'nin Meşşâî'lere hücumlarına, Garpta da İbn Rüşd'ün itirazlarına İbn Sinâ felsefesindeki noksanların, müşkillerin hâl edilememesi sebep olduğu gibi Eb'ul-Berekât Al-Bağdadî, Şehabettin Sühreverdî ve Fahrettin Râzî gibi üç ayrı ceryanın mümessilleri de aynı sebeple Meşşâî'lere hücum etmişlerdir.

Başlı başına bir mektep kuran ve özellikle (Zaman) hakkındaki orijinal fikirleriyle şöhret bulan Eb'ul-Berekât, Gazâlî'den sonra Meşşâî'lere ikinci büyük darbeyi vurmuştur. Eb'ul-Berekât'ın etkisi altında kalan ve Gazâlî ve Şehristânî'nin yollarından giden Râzî ise Felsefî Kelâm çıkırını zirvesine ulaştıran bir filozoftur.

Şehabettin ise (İşrâk Felsefesi) ile pek büyük bir nam yapmıştır.

Şehabettin'in adı Yahya b. Habeş'tir. Onun hayatının ilk yılları hakkında açık bir bilgi yoktur. Bir süre Sühreverdî'te okuduktan sonra Meraga-ya giderek Mecdüddin Ciyfî'den ilim öğrendi. Sonra İsfahan'a gitti, Fıkıh ve Tasavvuf kollarında çalıştı. Bir ara uzlete girdi. Daha sonra Felsefe ile uğraştı.

Okuma ve inceleme gâyesitle Anadolu ve Suriye'ye çeşitli seyahatlar yaptı. Haleb âlimleri ile yaptığı münakaşalarda onları mağlup etmekle Melik Zahir b. Salâhaddin Eyyubî onu kendi sarayına aldı. Fakat, rakipleri tarafından dinsizlikle suçlanarak Salâhaddin Eyyubî'nin emri ile ölüme çarptırıldı. Ölümü, kendi arzusu ile, aç kalmak suretiyle, Haleb'te vuku buldu. Öldüğünde henüz 35 yaşında idi.

Şeyh şemseddin Tebrîzî onun hakkında şöyle demiş: ^Şahabettinin ilmi akına gâlip idi, gerekir ki akıl ilme gâlip ola, ve ruhlar âleminden edilen zevk Rabbanî âlemden sanılmaya”.

Şahabettin'in Türk olması kuvvetle muhtemeldir.

34- Türkistan'da Ahmed Yesevî'nin; Bağdat'ta Abdulkadir Geylanî (öl. H. 561)nin; Basra civarında Seyyid Ahmed Rufaî'nin; Mısır'da Ahmed Bedevî (öl. H. 675' nin, İbrahim Desukî (öl. H. 676'nin; Tunus'ta Eb'ul-Hasan Al-Şâzelî (öl. H. 656'nin; Fas'ta Abdusselâm Esmer'in; Endülüs'te Ebu Meyden (öl. H. 594)nin tarikatlarını kurdukları altıncı ve yedinci yüz yıllar arasında Muhyiddin de Endülüs'te bir güneş gibi doğdu.

Muhyiddin hicri 560'de Endülüs'te Mursiye'de doğdu. Sekiz yaşında tahsile başlayıp önce Sevilla'da Ebu Bkr b. Haleften yedi okunuş üzerine Kur'an-ı Kerimi okumağı öğrendi. Sonra, İmam Hâfız Eb Muhammed Abdulhak'tan Hadis, İn Beşkivâl ve diğer bazı bsüyüklerden de diğer bir çok ilimler öğrendi. Sonra Şark'a geçerek bir müddet Mekke'de katıldı. Daha sonra da Mısır, Hicaz, Suriye, Irak ile Anadolu'ya geçti. Anadolu'da, özellikle, Konya'da bir müddet kaldı ve Sadreddin Konevî'nin dul anası ile evlendi ve Sadreddin'i de yetiştirip onu (Şeyh Kebîr) lakabına mazhar etti. Ondan sonra da Şam'a gitti ve otuz yıl orada kalarak (Mâte Kutb-i Hümâm) sözünün tarih düşürüldüğü hicri 638de yetmiş sekiz yaşında olduğu hâlde vefat etti. Bugün, (Salihyye) denilen yerde gömülüdür. Daha önce Muhyiddin'in işaret ettiği gibi 1518'de Yavuz Sultan Şam'a girdiğinde Muhyiddin'in, düşmanları tarafından yerle bir edilen mezarını buldurup üzerine bir kubbe, yanına da bir câmi ve imaret yaptırdı.

Muhyiddin bu seyahatlarında, önce, elli dört kadar büyük zattan çeşitli zahîrî ilimleri, sonra da zındıklıkla suçlanan Ebu Meyden Al-Mağribî, Cemaled-din Yunus b. Al-Kassâr, Ebu Abdullah Al-Temîmî Al-Fâsi ve Eb'ul-Hasan b.Câmî'den de Tasavvufu, yani bâtın ilmini elde etti. O adı geçen Yunus vasıtası ile de Abdulkaadir Ceylânî'ye bağlıdır. Ondan sonra da başta üvey öğ-

lu Sadreddin Konevî olmak üzere, kendisi, Tasavvuf alanında bir çok ulular yetiştirdi. O, Yunan Felsefesinin torunu sayılmakla (Al-Hafid' diye adlanmış olan ve Kendisinin çağdaşı bulunan Endülüs'lü İbn Rüş'tü dahi etkiledi ve onun felsefesinde görülen Tasavvufî çeşniye sebep oldu.

Özellikle, Hocası Ebu Meyden tarafından (Âriflerin Sufanı) diye lakablanan ve büyük Kutub Şeyh Sa'dettin Hamevî tarafından da (Uçsuz bucaksız Bilgi Denizi) diye adlanan Muhyiddin Arabî beşyüzü aşan pek kıymetli eserler vermiştir ki bunların pek çoğu Tasavvuf ilminin derinliklerine aittir.

Kısaca, daha on sekiz yaşında iken devrinin büyük mutavvıfları arasında nam alan Muhyiddin daima riyazet ve mücahade üzere yaşamış; kisbî ve Vehbî bütün ilimlerin kendinde toplamış; bütün Din'leri bir saymış; Tasavvuf'ta kemâlin zirvesine ulaşmış ve kendisine nisbetle (Kübreviyye) adı ile bir de Tarikat önderliği yapmıştır. Şiirleri pek güzel, sözleri pek lâtif ve hikmetle doludur. Özellikle Fusûs ve Fütühât adlı eserleri, büyüklüğüne delildir. İbn Fâriz: "Fütühât-ı Mekkiyye benim Kaside-i Tâiye'min şerhi gibidir, demiş. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Fahreddin Irakî'nin (Lemeâtı)ile Molla Câmi'nin (Levâih'i de onun (Fusûs)unun şerhi gibidir. Özellikle (Fusûs) bir çok büyük mutasavvıflar tarafından şerh edilmiştir.

35- Bilgi yolu meselesi hakkında Muhiddin, imam Fahreddin Râzî'ye yazdığı mektubunda şöyle diyor:

"Aklın fikrî tasarruflarda belirli bir sınırdır ki o, sınırı aşmaz. Bununla beraber Rabbanî mevhîbelerin kabûlu hususunda da akıl, özel bir kabiliyete haizdir. Şu hâlde akıllı olan kişi ilâhî vücudun nefhalarına kendini vermeli ve sadece kisb ve nazar'ın kayıtlarıyla esir ve kayıtlı kalmamalıdır. Zira, böyle kaldıkça şüpheden kurtulamaz. Bundan ötürü Peygamber efendimizin teşri, buyurdukları riyazetler ve mükâşefeler yoluna sülûk ediniz. Bu yola girer isen Cenâb-ı Vâcib'ül-Vücud'un, hakkında (kullarımızdan bazısına rahmet verdik ve ledünnümüzdeki ilimden ona ilim öğrettik. "Kehf. 65") buyurmuş olduğ uzatın nâil olduğuna sen de nâil olabilirsiniz.

Bu ciheti dahi bilmelidir ki: hâdis bir sebeple hâdis olan her bir mevcudun iki vechi vardır: biri ile onun sebebine, diğeri ile de onun mu'cidi olan Allah'a nazar edilir. Hakîmler ve Filozoflar dahil, bütün halk işlerin sebepleri yönüne bakarlar. Ancak, Enbiyalar, Evliyalar ve Melekler gibi Allah'ın muhakkik ehli sebepleri bilmekle beraber, diğeri yön ile de o şeyleri icad edene nazar ederler. Bunlardan bazıları (Kalbim bana Rabbimden bildirdi) di-

yerek sebepler yönü ile Hak'ka nazar etmiş ise de hakikaten kâmil olan kişiler (Rabbim bana bildirdi) demişlerdir. Bizim nazaranızda vücudu gayrinden kazanılmış olan her bir şey hiçbir şey mesabesinde. Ârifin, her hâlde Allahü Taalâ Hazretlerinden başka sığınacak bir yeri yurdu yoktur.

Akıllı insan, ilimler arasında ancak nefsini ikmâl ve herhangi âleme gidecek olursa kendisi ile beraber intikal edecek bir ilmi seçmeli ve istemelidir. Bu da iki özel ilimdir: Bunlardan biri Allah'ü Taalâ'yı bilmek, diğeri de âhîret âleminin makamlarını ve menzillerini öğrenmektedir. Akıllı insan şart koşmuş yol üzerine riyazet ve mücahede ve halvet ile bu iki ilmin keşfine çalışmalıdır".

Muhyiddin, yine bu hususta, Fütûhâr'ının 226'ıncı bâbında şöyle diyor: "Keşf ve vücut yolu ve ilim elde edilmesi caiz olmayan bir şey yoktur. Bundan ötürü, fikirle uğraşmak, insan için bir perdedir. Bizden başkaları bunu inkâr ederler, lâkin, yol ehlinde hiç kimse inkâr etmez. Belki inkâr edenler hâllerden zevki olmayan zâhir âlimlerinden istidlâl ve nazar ehli olanlardır. Bunların içinde, hak Hakimlerden, Eflâtun gibi, hallerden zevki olanlar nâdirdir. Eflâtun, keşf ve vücut ehli menzilesinde idi. Müslümanlar içinde ondan nefret edenler, ancak, Felsefe sözünün delâlet ettiği şeyi bilmediklerinden ötürü, kendisinin Felsefeye mensup olmasından dolayı nefret etmişlerdir. Hâlbuki hakikat hâlde Hekimler, Allah'ı ve her şeyi ve bu bilinen şeyin menzillerini bilenlerdir. Allahü Taalâ Alîm ve Hakîmdir ve Kur'anda: "Kendisine Hikmet verilen kimseye şüphesiz pek çok hayır verilmiştir. Bakara 269" denmiştir. Hikmet, Nebîlik ilimdir. Nitekim Allah, Dâvud Aleyhisselâma hikmet verdi ve ona istediği şeylerden bazılarını öğretti".

Muhyiddin'in bu sözlerinin doğruluğuna, ayrıca, şu âyetleri de şahid tutabiliriz:

"Allah'tan korkunuz, Allah size ilim verir. (Bakara, 289)".

"Bizim yolumuzda mücadele edenleri biz elbette yollarımıza götürürüz. (Ankebût. 69)".

"Allah'tan korkarsanız O size hak ile bâtılı ayırd edecek hikmet ve hidayet verir. (Enfâl. 29)."

"Bilmediğin şeye uyma. İyi bil ki kulak ve göz ve kalb, bunların her birisinden sahibinin ameli sorulur? (İsra'. 36)".

36- Vahdet-i Vücûd görüşünde, Yaratılış meselesinin pek büyük bir önemi vardır. Bu sebeple şu kısa açıklamada bulunmamız yerinde olur.

Muhyiddin, yaratılışı, ne Eflâtun ve Aristo'da olduğu gibi Madde ve Süret'in kıdemine; ne de Dinlerin Adem'ine dayandırır; ve Allah'ı, ve Eflâtun ve

112 İslâm Tasavvufu Tarihi

Aristo'daki gibi Mi'mar bir Allah, ne de Dinlerdeki gibi Mübdi', Mu'cid, Muhdis, kısaca, Yoktan Var eden bir Hâlık sayar.

Muhyiddin'e göre yaratılış, Vücudun, görünmezlik (La Taayyün) mertebesinden, görünürlük (Taayyün) mertebesine geçmesinden, yani Allah'ın, isimlerinin ve sıfatlarının bitip tükenmeyecek tecelli ve zuhurundan ibarettir. Başka bir deyişle, Gerçek Vücut Allah'a mahsustur ve eşya, bu Mutlak Vücudun çeşitli görünüşlerde ve suretlerde tecellisinden başka değildir: ve eşya, vücudun kokusunu bile duymamıştır.

Bilinmektedir ki İslâm'da Kelâmcılara göre vücut, vacipte zât'a sonradan katılmıştır. Allah'ın zâtı ve vücudu ayrıdır. Allah'ın zâtı tahakkuk etmemiş bir mahiyetten ibarettir. Meşşâî filozoflarına göre ise vücut, zarurîdir ve vâcipte zât ve mahiyetin aynı olup mümkünde zât ve vücut ayrıdır ve bu ayrılığı yapan da akıl'dır. Filozoflar, Allah'ı illetlerin illeti sayarlar ve Hak'kın vücudunu Küllî Akl'ın tam illeti kabul ederler ki böylelikle İlk Akıl Allah'tan ayrılmaz ve Allah ta İlk Akl'a ifazadan hâlî olmaz. Ancak, bu suretle Filozoflar, Mutlak Vücûdu, mukayyet ve İlk Akla illet saymış olurlar. Fakat, Muhyiddin, Fütûhât'ının ikinci bâbında şöyle der:

"Allah, zâti ile mevcut ve Mutlak Vücut olup gayr ile mukayyet değildir. Ve bir şey ondan illetlenmiş değildir ve o da bir şeye illet olmuş değildir. Belki o Ahadiyet üzre olan Zât, bütün illetlenmişlerin ve illetlerin yaratıcısıdır".

Burada şu noktaya işaret edelim ki Muhyiddin'in Vâcib'ül-Vücud'a yani Allah'a, (Mutlak Vücûd) ta'bir etmesinden (Vücûdiye) yani, (Panteizm) mezhebi anlaşılmalıdır. Muhyiddin'in Vâcib'ül Vücud'a Mutlak Vücûd demekden maksadı, onun illet ve illetlenmiş olmadığına işaret içindir.

Şöyle de diyelim:

Mutlak Vücut demek, Allah'ın Zât'ı ve Vücut'u demektir. Mutasavvıfların İlim ve İrade gibi kadîm sıfatlarla muttasıf olan Mutlak Vücut'u ile Filozofların Mutlak Vücut veya Cevher dedikleri arasında fark büyüktür. Felsefi bir meslek olan (Panteizm) ile Dinî bir mezhep olan Tasavvuf ve onun esas dayanağı olan Vahdet-i Vücûd görüşü birbirinden tamamen ayrıdır.

Vahdet-i Vücûd görüşü ile Panteizm birbirinden ayrı görüşlerdir dedik. Çünkü Panteizm'e göre, Allah, âlemdir; âlemin gayri Allah denilen bir şey yoktur. Hâlbuki Vahdet-i Vücut'a göre, Yalnız Allah kendi nefsi ile kaim, kayıtsız Mutlak Vücuttur. Âlem ise, Allah ile mevcuttur. Âlem, vücut haysiyeti ile Allahın, aynı ise de eşyanın zâtları, hususiyetleri, taayyümleri haysiyeti ile Allah, eşyanın gayridir. Hak'kın vücudu vâcib ve kadîmdir. Bu vücut, mecazen eşyaya nisbet edilip eşyanın vücudu denildiği vakitte ona mümkün

ve hâdis denilir. Çünkü, eşya, bu vücutta, sonra zâhir olmuş ve olmaktadır. Allah, bir an onlara vücut vermese bütün eşya o anda yok olur. Zira, eşyanın aslı hâli sırf yokluktur. Ve Allah, Zât'ı bakımından âlemden müstağnîdir. İlâhî Zât demek olan Mutlak Vücut'un, dışta, Allah'tan başka fertleri yoktur. Tabîî Küllî'nin dışta mevcut sanılan fertleri de bu vücutla kaim geçici ve yok olucu sûretlerden ibarettir. Muhyiddîn, Fütuhât'ının üçyüz yetmiş birinci bâbında: "Allah, Allah'tır; âlemin mevcut olması veya olmaması müsavidir" demiştir.

Kısaca, mutasavvıflara göre vücut birdir ve o da Allah'ın Vücutundan ve Zâtından ibarettir. Buna Mutlak Vücûd veya Vücûd-ı Baht, yani Sıf Vücut denilir. Bu vücut, hakikat hâlde şekil ve suretten, sınır ve kayitten, parçalanma ve bölünmeden münezze olmakla beraber bizim akıl ve hissimize nisbetle bir çok suretlerde görünür. İşte, bütün yaratıklar bu suretlerden ibarettir. Mutlak Vücûd asla değişip başkalaşmadığı hâlde bu suretler bir an bile değişmeden kalmazlar. Mutlak Vücut bakî olduğu hâlde bu suretler geçici ve yok olucudurlar. Şu hâlde, Mutlak Vücut, yaratıkların bâtını; yaratıklar da onun zâhiridir. Hak'kın vücudu yaratıklara, yaratıklar da ilâhî sıfatlara ayna olmuştur. Vücûd, hakikati hâlde birdir. Allah'a nisbet edildikten ona Vâcib ve Kadîm; ve mecazen yaratıklara nisbet edildikte de ona Müm-kün ve Hâdis denilir.

Vahdet-i Vücûd'u inkâr edenler ise: Allah'ın vücudu başka, yaratıkların vücudu başkadır. Allah'ın vücudu vâcib ve kadîm, yaratıkların vücudu ise hâdis ve mümkündür. Allah, yaratıkların vücudunu kendi vücuduna aykırı olarak yaratmıştır. Eğer, yaratıkların vücudu Allah'ın vücudu olsa Hâlik'in mah-lûkâtın aynı olması lâzım gelir, derler. Mutasavvıflar da buna şöylece cevap vermektedirler: Bizce Mutlak Vücûd, sizin bildiğiniz ikinci ma'kullerden olan yani, tahtında mûnderic fertlerine sübûtu yalnız zihinde olup dışta fertleri olmayan Cins ve Nevi küllî kavramları gibi Küllî ve Mücerred ma'nadan ibaret olmayıp, Allah'ın Vâcib ve Kadim olan vücududur. Bütün yaratıklar onun vücudu ile kaaimdir; onların, başkaca kendilerine mahsus müstakil vücutları yoktur. Onlar, Hak'kın vücudunda meydana çıkıp görünmektedirler. Bu vücut, hakikî olan ve tek olan vücuttur. Onda bölünme ve parçalanma yoktur. Yaratıkların çoğalıp, fazlalaşmasından onun da çoğalıp fazlalaşması gerekmez. Yaratıklar, Hak'kın vücudunun taayyünleridir. Lâkin, taayyün edici olan şey, yani Mutlak Vücut, taayyün etmiş olan şey, yani yaratıklar değildir. Yaratıklar, yaratık olmak bakımından Allah'ın gayridir. Vücûb ve Mutlak Gınâ, Allah'ın Zâtî iktizasıdır. Yaratıkların zatlarının iktizaları ise ihtiyaç ve zarurettir. Onların ilâhî vücuda olan bu ihtiyaç ve zarureti kendilerinden hiçbir vakitte ayrılmaz. Allah, vücut bakımından yaratıkların aynı ise de taayyün

bakımından gayridir ve bu taayyün, bizim akıl ve hissimizdedir. Vücûdun hakikati, bu taayyünden ötürü, asla değişip başkalaşmaz.

Görülüyor ki mutasavvıflar, her şeyin Allah olduğunu söylemiyorlar. Dolayısıyla, bütün kâinatın ulûhiyetine kail olmuyorlar; dolayısıyla de Göklerin ve Yerlerin yaratıcısı olan Allah'ın vücudun inkâr etmiyorlar. Tersine, Vücut'u müstakillen ona hasr ederek yarattıkları onun, vücudu ile kaim sayıyorlar. Mutlak Vücuttan murad, Allah'ın Vücut ve Zât'ı olunca, onun, bir eşya gibi bilinemeceği ve hatta akıl ile de idrâk edilemeyeceği gayet açıktır.

Yaratılış meselesinde Vahdet-i Vücûd görüşü ile, özellikle, Plotin'in Sudur ve İndimac'a dayanan Panteist görüşünü karşılaştırmak ve aradaki büyük farkı meydana çıkarmak ta pek yerinde olacaktır:

Plotin Panteizminde yaratılış, Aristo ile Eflâton'un birleşimi olan Fiilî kuvve (Puissance Active) nazariyesine bağlıdır. Plotin'in fiilî kuvve nazariyesi bir kabiliyetler topluluğunun feyezânından ibarettir. Hâlbuki Muhyiddin'in Vahdet-i Vücûd felsefesinde feyezânın yeri yoktur. Zira, Vahdet-i Vücûd görüşüne göre, vücûd, vâcipde de mümkünde de, zât ve mâhiyetin aynidir. Varlık, Mutlak Vücuttur; nisbetler hâlinde alınınca Tabiat; nisbetleri kuşatan Mutlak Ezeliflik olarak alınınca Allah'tır; mâhiyet olarak alınınca, Zât'tır; mâhiyeti tahakkukâhiyeti tahakkukâhiyeti tahakkukâhiyeti tahakkukâhiyeti tahakkuk etmiş fiil olarak alınınca da Vücut'tur. Mâhiyet ve fiil, aynidir. Böyle olunca da Zât, sıfatlarının; sıfatlar da tecellîleri ve şunları olan âlemin kendisidir. Vahdet-i Vücûd'a göre her şey ezelden mevcut olup ancak bâttından zâhire çıkar ki bu çıkış, bir kuvveden fiile çıkış değildir. Şu hâlde gerçekte bir tek vücut vardır, o da Allah'tır. O'ndan başka hiçbir şey yoktur. Hatta, eşya, vücudun kokusunu bile duymamıştır. Bundan ötürü de vücutta (Hulûl) ve İttihad) hiçbir suretle söz konusu olamaz.

Kısaca, Muhyiddin'in Vahdet-i Vücûd görüşü, Plotin'in Sudur ve İndimaca dayanan Panteizminden pek ayrı ve pak üstündür.

37- Muhyiddin, İnsanca ve huzur içinde yaşamak için şu nasihatlarda bulunmaktadır:

- 1-Acıkmadıkça yeme. Uyku basmadıkça uyuma. Az yemek ve az uyumak kalbe ferah verir.
- 2-Vaktini boşa geçirme, daima ibâdet ve hayırlı işlerle uğraş.
- 3-Herkes başka başka olduğundan herkesin hâl ve şânına göre güzel huylardan biri ile muamele et. Genellikle, herkesi sıkıntıdan kurtarmağa

ve rahatlandırmağa çalış ki Allah senden râzı olsun.

4-Kimseye ağırlık verme.

5-Allah'ın yarattıklarına şefkat ile muamele et.

6-Suçları afv et.

7-Fenalığa karşı fenalıkla karşı koyma.

8-Kimseye öfke ve hiddet göstermemeğe çalış. Eğer böyle yaparsan nef-sini terbiye ve islâh etmiş Şeytanı azâba sokmuş, Allah'ı da kendinden râzı etmiş olursun.

9-İnsanın kendi değil, fiili kötülenir.

10-Hâinlikten sakın. Zirâ, hâinlik Allah'a karşıdır. Hâinlerden herkes ka-
çar.

11-Emrinde bulunanlara esir muamelesi yapma.

12-Yalnız kendi canları için uğraşıp didişenlerle düşüp kalkma ve onla-
ra, dinlerlse, nasihat et.

13-Lokmanı helâl ara. Zira, Müslümanlığın esası, Dinin direği, helâl lok-
ma üzerinde durmaktadır.

14-Dünya saltanatından yüz çevir. Zira, helâl mal israfa müsait değildir.

15-Cimri olma, fakirlikten ve yoksulluktan korkma.

16-Varlığında ve yokluğunda, sevinçli ve kederli zamanında, daima yok-
sulları doyur. Eğer böyle yaparsan hakikî rızık verici olan Allah'ta dünyâ-
da ve âhirette seni doyurur.

17-Gönülleri gaflet ölümü ile ölmüş olanlardan ne kendi nefsin için de
ne de başkaları için lütuf ve ihsan kabul etme.

18-Vatandaşlarının hepsini bir gözler gör ve muamelede hepsini bir tut.
Herkesi kendi hakkını ver. Ancak, Âlim'in hakkı, kendisine saygı gös-
termek; Câhil'in hakkı, kendisine nasihat etmek; Gâfil'in hakkı, kendisi-
ni uyarmak; Çocuk'un hakkı da kendisine mülâyemet ve şefkat göster-
mektir.

19-Allah'ın sana nasıl muamele yapmasını istiyorsan sen de insanlara
öylece muamele et.

20-Nefsinizden daima hesap sorunuz. Çünkü, nefsinden dünyada hesap
sormazsan Hesap gününde de Allah'a hesap veremezsin.

21-Kötü işlerinizden ötürü daima Allah'a sığının ve O'ndan afv dileyin.
Kötü işler yapmamak için de şu üç şeyden kaçının:

a- Gafletten.

b- Nefsin vesveselerinden lezzet almaktan.

c- Alışkanlığınıza esir olmaktan.

22- Tâat ve ibâdet, şevk ve gayreti artırır.

23- Çocuğuna Allah'ın Kitab'ını öğret; Din'i ve Allah'ı korumasını sağla;
küçüklüğünden Riyazete alıştır; kalbine dünyâ şehvetlerini sokma.

24- Allah'ı zikirden, Kur'ân-ı Kerim'i okumaktan, Hak yolundan sapmış

olanları doğru yola iletmekten, Emr-i bilma'ruf ve Nehy-i anilmünkerden, dargınları barıştırmaktan, sadakaya teşvikten geri durma. Hâsılı, dilin, hep hayırlı sözler söylesin.

25- Doğru yolda git ve doğru arkadaş ve önder ara. Eğrilerden kaçın. Daima Allah'ı bilip tanıyanlarla düşüp kalk.

26- Seninle aynı itikad ve amelde olmayanlarla konuşma, fakat, aleyhlerinde de bir şey söyleme.

27- Ailenizle daima iyi geçinin.

28- Kadınları seviniz ve onları hoş tutunuz.

29- Herkes kendi vücudunun dış ve iç kuvvetleriyle bir topluluk gibidir. İnsan, dışı ve içi ile bir işe himmet ederse o işi başarabilir. Fakat, dışı başka içi başka olursa başaramaz.

30- Ve en nihayet, her gün, bulunduğun hâlden daha iyi bir hâle seni ulaştırması için daima Allah'a dua ve niyazdan geri kalma. Ve oturmanda ve kalkmanda daima Allah ile ol.

31- Sırâdan insan, hayvanın bir üstü; fakat, Kâmil İnsân, yaratıkların en üstünüdür.

38- İmam Rabbâni (1563-1626) nin adı ve sanı Ahmed Farukî Al-Sirhindî'dir. Sirhind'te doğup yaşamıştır. Yaşadığı devir, Hindistan'da Ekber Şah'ın saltanat sürdüğü devirdir.

Bu zât, kendisinin Hz. Ömer'in soyundan geldiğini iddia etmiş ve Peygamberin bir hadisine dayanarak kendisinin İkinci Bin Yılın Din Yenileyicisi (Müceddid-i Elf-i Sâni) olduğunu bildirmiş ve İmam Rabbâni adını takınmıştır. Bâkî Billâh Muhammed adında birine intisab ile Nakşebendiye Tarikatına girmiş ve sonra kendisi de bu Tarikatın (Müceddidiyye) kolunu kurmuştur. Eserleri arasında, özellikle, Muhyiddin'in Vahdet-i Vücut'una itiraz olarak yayınladığı (Mektûbât) adlı eseri müntesibleri arasında yaygındır. Ancak, hakikat açısından burada da bir teşbihle diyelim ki: Muhyiddin'in (Fusûs)u, Mutlak Vücûd'u ilân eden Hazerât-ı Hams'ı müş'ir evrâk-ı Çinâriyye ise; Râbbânî'nin gölge varlıkları gerçek varlıklar sayan (Mektûbât'ı da bu evrâk-ı Çinâriyenin kaldırım hâşiyeleri gibidir.

Bu zat, Mevlânâ'nın felsefi görüşünü de anlayamamıştır.

39- Cavit Sunar; (Vahdet-i Şuhud-Vahdet-i Vücut Meselesi); Ankara, 1960. Cavit Sunar; İmam Rabbâni'nin Tevhid Görüşüne Genel Bir Bakış; İlahiyat Fakültesi Dergisi; cilt: 1-4; s. 136-143; Ankara, 1956. Ayrıca bk. Cavit Sunar; Mistisizmin Ana Hatları; s. 139-140 ve oradaki ek not: Ankara, 1966.

40- Bedreddin Simâvî, pek büyük bir Din âlimi olmakla beraber büyük bir

ihtilâlcidir de.

Bedreddin, bir çok büyüklerden ilim elde ettikten sonra bir ara Tebriz'e giderek Timûr'un huzurunda yapılan ilim tartışmalarına katılmış ve orada büyük bir nam da yapmıştır. O, bir süre de Mısır Memlûklarının sarayında öğretmenlikte de bulunmuştur. Daha sonra Rumeli'ye geçerek Dinî-Siyâsî bir hayata başlamış, Edirne'de saltanat süren Yıldırım Bayazıt'ın oğlu Mûsâ Çelebî'nin Kadıaskerliğini yapmıştır. Daha sonra da dinî alandaki büyük nam ve şânından ötürü kendini zamanın biricik (Kâmil İnsan)ı veya (Kutb)u saymış ve Din yolundaki bu Şah'lık, onda, dünya Padişahlığı ihtirasını da alevlendirmiş ve başına bir Mürîd'ler ordusu toplamıştır. Fakat, onun bu mürîdler ordusu, özellikle, Yahudiler, Hıristiyanlar ve maddî dünyanın servetine ve rahatına düşkün olanlardan kurulmuştu. En önemli çömezlerinden Börklüce Mustafa ile Torlak Kemâl de onun bu ordularını gerektiği gibi harekete geçiren iki büyük propagandacısı idi. Bedrettin taraftarları Saltanatı bir hayli tehdit etmekle beraber nihayet Çelebi Sultan Mehmet, Bedreddin taraftarlarını dağıtmağı başardı ve Bedreddin'i de tutuklayarak huzurunda yargıladı. Bedreddin, bu yargılanmada ölüme çarptırılarak 1420'de Serez'de asıldı. Fakat, Bedreddin'den sonra ona bağlı olan ve kendilerine (Bedreddinî'ler diyen kişiler yine de siyâsî faaliyetlerini sürdürdüler.

Bedreddin'in kemikleri 1924'te İstanbul nakl edildi.

41- Abdulkadir Geylânî (H. 471-561) Kaadîrî Tarikatının Kurucusu olup baba tarafından İmam Hasan'a, ana tarafından da İmam Hüseyin'e bağlıdır. İmam Şa'ranî'nin (Tabakat)ında dediğine göre anneleri de Tasavvuf yolunda ulu bir kadın imiş. Nisbeti, Cüneyd'e dayanır.

Geylânî'nin kerâmetleri pek çoktur. Ma'nevî keşifleri ve ilmi verileri pek büyüktür. Her ilimden söz ederler ve özellikle Hanbelî ve Şafîî mezhebi üzere fetva verirlermiş. O, kalbi dünya ile meşgûl etmemeye tavsiye edermiş. Elbisesi üzerine sinek konmazmış. Bunun sebebini soranlara da: "Sinekler bana neye konsunlar ki bende ne dünyanın pekmezi, ne âhiretin balı vardır" demiş. Ve yine, kendisinin irşad güneşinin kıyâmete kadar süreceğini iddia edermiş. Muhyiddin bile onu Fütûhat'ında pek yüceltmıştır.

Bursalı Şeyh İsmail Hakkı da (Ruh'ül-Beyân)ında Yâsîn Sûresinin tefsirinde, evliya kerametlerinin maddî varlığa ve kalbe ait olmak üzere iki kısım olduğunu ve bunların ikisinin de Garb'ta Şeyh Ebu Meyden ile Şark'ta Abdulkadir'da toplandığını söylemiştir.

Geylânî, hicrî 471'de doğdu, 488'te Bağdad'a gelip yerleşti ve orada öldü.

Türbesi önemli ziyaret yerlerinden biridir.

O Behçet'ül-Esrar ve Ma'den'ül-Envâr hâşiyesinde (s. 13-Mısır, h. 1304) şöyle der: "Mutasavvıf, uzuvları sâkin, kalbi mut'main, gönlü ferahla açılmış, yüzü nurlu, içi âbâd, Hak'ka bağlılığından ötürü bütün eşyadan ilgisini kesmiş bulunan kimsedir".

O, yine şöyle demiş: "Ey misli olmayan Zât-ı Esell ve A'lâ! Seni müşahede etmekteğim ve Senden başka bir şey görmemekliğim için benden Senin gayrin olan her şeyi yok et! Ey vücudun Vücuda! Senden gayri mevcût ve maksûd yoktur!".

O, Yine şöyle demiş: "Ey misli olmayan Zât-ı Esell ve A'lâ! Seni müşahede etmekteğim ve Senden başka bir şey görmemekliğim için benden Senin gayrin olan her şeyi yok et! Ey vücudun Vücuda! Senden gayri mevcût ve maksûd yoktur!".

42- Ahmed Al-Rufâi (ölüm. H. 578) İmam Mûsa Kâzım'ın evlâtlarındandır. Hırka nisbeti de beş vasıta ile Şiblî'ye ulaşır. Kendisinden ateşlere girmek, yılanlarla oynaşmak gibi bir çok hârikalar zuhur etmiştir.

O, şöyle demiş "Bütünlüğü ile bu olaylar âleminde yüz çevirip ilâhî aşkıta vücutlarını yok etmeyenler, iman halâvetinden, bilgi şarabı zevkünden dimağları yoksun kalır".

43- Mevlâna Celâleddin-i Rûmî hicrî 604'te Bilh'te doğmuş ve 672 de de 21 yaşında ikin ailece Konya'ya gelmiş ve orada ölmüştür. Mevlâna, Belhten hicret edip Nisâbur'a uğradıkları vakitte Feriduddin. Atâr ile de tanışıp konuşmuştur ki o zaman Atâr pek yaşlı imiş. Ve rivayete göre, Atâr, (Esrarname) adlı kitabını Mevlâna'ya hediye etmiş ve Mevlânâ da ondan pek faydalanmış.

Feriduddin Atâr, Nisâbur'lu olup Mecdudînin Bağdadî'nin mürididir. Gençliğinde atarlık yaparak hayatını kazanıyormuş. Sonra, Tasavvuf yoluna girmiş ve Tevhid'in bütün sırlarına ve hakikatına vâkıf olmuş. O, şöyle demiş:

"Ma'nanın sırrı sensin ve geri kalan bir isimdir.

Gizli hazine sensin ve âlem bir tılsımdır

Ve âşıklar, kendi vehimleri ile ma'suktan uzak düşmüşler

Ve bilmezler ki âşık kimdir ve gönüllerini kaptırdıkları dilber nedir?"

Ve yine: "Karanlıkta âvâre dolaşan güneş ışıkları Döndüler tekrar senin güneşinin dibine çöktüler."

Ve yine:

“Ey Şah! Tâ ebede kadar bütün âlemin meyli sanadır; O hâli gerek anlasın, gerekse anlamasın”.

Atâr, hicrî 627'de düşmanlar tarafından öldürüldü ki o zaman 124 yaşında olduğu söylenir. Kabri Nisâbü'r'dadır.

Büyük bir Türk âlimi, Mutasavvıfı ve Şair'i olan Mevlâna bilgisini, önce, babasından, sonra babasının halifesi Tirmizli Seyyid Burhaneddin Muhakkik'ten almış; Haleb'te de tahsil görmüş ve çağında, zâhiri ilim yolunda, bütün hocalarını aşarak, babası gibi büyük bir i'tibara mazhar olmuştur. Selçuklu İmparatorluğunda yüksek bir fikir adamı olarak parlayan Mevlâna almış iki yaşında iken Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelmesi ve onun fikir ve duygu dünyasını kökünden değiştirmesi ile büyük bir gönül adamı oldu ve ölünceye kadar da ilâhî aşk yolunda gözü Şems'ten başkasını görmedi ve gönlünde Şems'ten başkasını bulmadı.

Mevlâna diyor ki:

“Allah'ın velîleri ile dizdize oturmak gerekir ve bu yakınlığın büyük eserleri vardır”.

“Gönül darlığı, bu âleme gönül bağlamaktır; âzâd olmak istersen, bu âlemde kendini yok bil”.

“Benim ölümünden ötürü gamlanmayınız. Zira, Attâr'ın nuru, 150 yıl sonra Mansûr'un ruhuna tecellî eyledi ve onun mürşidi oldu. Siz de her hâlette benimle olunuz.”

44- Şems-i Tebrizî, bir çok ulularla düşüp kalkmış ve Hak yolunda durmadan seyahatlar yapmış bir mutasavvıftır. O (Makalât) adlı kitabında belirttiğine göre, başlangıçta Tebriz'li Ebu Bekr adında birinin müridi imiş, fakat, bu zat, onun kemâle ulaştıramamış ve o da bu sebeple ve Şeyh aramak üzere yollara düşmüş ve en sonda da Konya'da Mevlâna'yı bulmuş. Şems, bu seyahatlarında Şahabeddin Sühreverdi-i Maktûl; ve İbn Arabî ile tanışmıştır.

Şems, kendi aşk hâllerinden söz eden (Makalât, adlı eseri ile tanınır ki bu eseri onun kendinden başka kimse anlayıp tefsir edemez.

Rivâyete göre, Şems-i Tebrizî, hicrî 642 de Konya'ya gelmiş ve akşam üstü öğrencileri ile Medreseden evine dönen Mevlânâ'nın atının dizginini tutarak ona: “Ey Müslümanların atası, Bayezid-i Bistâmî'ni büyüktür yoksa Peygamber Muhammed Mustafa mı? Diye sormuş. Mevlâna da: Peygamber bü-

120 İslâm Tasavvufu Tarihi

yüktür diye cevap vermiş. Fakat, bu kere de Şems demiş ki: nasıl olur? Çünkü, Peygamber diyor ki: (Ya Allah, Seni sana has olan bilgi ile bilemedik). Fakat, Bâyezid diyor ki: (Benim şânım ne büyüktür ve ben Sultanların Sultanıyım). Bunun üzerine de Mevlânâ şöyle cevap veriyor: Bâyezid'in susuzluğu bir katradan giderildi, ve onun kavuştuğu nur onun evinin penceresine göredir. Fakat, Peygamberde susuzluk üstüne idi ve sînesi (Göğsünü şerh etmedikmi?) âyet üze Allah tarafından pek genişletilmişti. Onun için o hiçbir zaman suya doyamadı, içtikçe susuzluğu arttı ve her gün Allah'a biraz daha yaklaşmak diledi. Bu cevap üzerine Şems bir na'ra attı ve düşüp bayıldı.”

İşte, bu olaydan sonra da Mevlâna ile Şems arasındaki meşhur halvetler başladı, ve Şems, Mevlânâ'ya (Zevk) ve (Hâl)î aşladı. Ancak, bu ilâhî halvetin ma'nasını kavrayamayan sözde dervişler, Mevlânâ'yı baştan çıkardı diye, hicri 645'te bir akşam karanlığı vakti Şems'i bıçaklayıp katl ettiler ki bsu katil çetesi içinde Mevlânâ'nın ortanca oğlu Âlâeddin'in de bulunduğu söylenir. Ve bu katiller, kısa fasıllarla. Allah tarafından birer bahane ile ölüp gittiler.

Şems'e sormuşlar: “Makbûl mürid kimdir? Cevap vermiş: “Şeyhinden başka yabancı bir kimse ile asla sohbet etmeyendir”.

Burada Şems dolayısıyla şuna da dokunalım ki bir görüşe göre Mevlevilikte iki kol vardır: biri Veled kolu, diğeri de Şems kolu.

Veled kolu, zahittir, Ehl-i Sünnete bağlıdır ve Gülbanklarının sonunda sadece (Dem-i Hazret-i Mevlâna) derler ve Şems ile İmam Ali'yi anmazlar.

Şems kolu ise rinttir, Hazret-i Ali'ye ve Ehl-i Bety'e bağlıdır ve Gülbanklarının sonunda, mutlaka (Dem-i Hazret-i Mevlânâ, Sırr-ı Şems-ı Tebrîzî, Kerem-i İmam Ali) derler.

Fakat, başka bir görüşe göre de Mevlevilikte iki kol değil, ancak, iki neş'e vardır.

45- (Lâ ilâhe illallah) tevhid kelimesi, şu üç tevhidi içermektedir:

a- (Lâ Ma'bûde illallah) ki bu tevhid halka mahsus tevhittir.

b- (Lâ Maksûde illallah) ki bu tevhid okumuşlara, âlimlere mahsus tevhittir.

c- (La Mevcûde illallah) ki bu tevhid te hem zâhir hem bâtın ilmini kendinde toplamış olan âriflere mahsus tevhittir.

İşte, asıl Tevhid, bu üçüncü şekil Tevhittir. Çünkü, (Lâ ma'bûde illallah) tevhidinde nefse ve arzuya ait şirk vardır. (Lâ maksûde illallah) tevhidinde de vücuda ait şirk vardır. Fakat, vücutta çokluk tevehhüm ederek başka bir şeye ve özellikle, insanın kendi nefesine vücut vermesi büyük bir yanlıştır. Zira, bütün hayr ve kemâlnın başı Vücuttur; bütün hayr ve kemâl da Allah'a ait olmakla demek ki vücut, yalnız, Allah için sâbit olabilir, insan için değil. Nasıl ki bütün şerrin ve noksanlığın başı da Adem'dir. Zira, Adem, mümkünlerle ilgilidir, dolayısıyla de şerler ve noksanlıklar ona aittir.

İşte, bu yukarıdaki sözlerimiz de Vahdet-i Vücûd görüşünün kısaca bir açıklanmasıdır ki Tasavvuf ta bundan başka değildir.

Tasavvufta yol, insanın kendi gönlüdür; bu yolun yolcusu da insanın kendisidir; yola gitmekte insanın kendiliğinden gitmek ve gelmekte insanın kendisi olmaksızın yine insanadır. Bilmekten maksat ta hakikatı anlamak; Bulmak'tan maksat ta şuhud ve ayân ile Hak'kı görmektir. Olmak ta ikilik, birleşme ve ayrılma olmadan Birliğe ermektir. İttisâl, İnfisâl ve Hulûl gibi kelimeler, bir dış, bir iç ve gayriliği gerektirir. Hâlbuki Allah, kendinden başka bir şeyle birleşmek (İttihad'ten münezzehtir. Çünkü, Allah'tan gayri ne vardır ki o olsun? Ve Allah nenin gayridir ki o, onunla birleşsin? Şu hâlde, Bir tek Allah vardır ve onun birliği de ikiliksiz birliktir.

46- Bursalı Şeyh İsmail Hakkî'nin Allah'a şu yakanışı ne kadar yerindedir:

Ya ilâhi, sırât üzere duranlardan eyle bizi.
Doğru yürüyüp Cennete girenlerden eyle bizi.
Sakla ateşten tenimiz, yakma öde harmanımız
Havz-ı Kevser başına erenlerden eyle bizi.
Ente'l-Hayy, Ente'l-Bâkî, sürme kapından müştâkı
Varıp cemalini yarı görenlerden eyle bizi.
Pervâz eyleyip dünyadan, güzer edecek fenâ'dan
Baka bahçesinde gülün derenlerden eyle bizi.
Ağlayıp, inleyip der Hakkı Ya Rab! Zât'ın hakkı
Bezm-i Vahdette zevki sürenlerden eyle bizi.

Ve yine:

Ya ilâhi! Cennet-i didâr kıl me'vamızı.
Bezm-i hâssından şuhud-ı zât'a ver sevdamızı.
Âşık ü Zâhid meyanında yeter bahs ü cedel
Vasl-ı didârın hakkı fasl eyle da'vamızı.

47- İsrâ' Sure-i; Âyet: 72-73.

BAKILAN KİTAPLARDAN BAZILARI

- Abu Al-Atâ Al-Bekrî; İ'tirafât Al-Gazalî; Beyrut.
- Abu Al-Mugîs Al-Huseyn b. Mansûr Al-Hallâc Al-Beyzâvî Al-Bağdadî; Kitab Al-Tavâsîn (Yayımlayan, L. Massignon), Paris, 1913.
- Abu Bekr Abdurrezzak; Hucuat Al-Gazalî; Mısır.
- Abu Bekr Muhammed Al-Kelâbazî; Al-Taarruf li-Mezheb-i Ehl Al-Tasavvuf; Mısır 1932.
- Abu Nuaym Al-İsfahanî; Hilyat Al-Evliya; Mısır, 1932.
- Abu Talib Al-Mekkî; Kût Al-Kulûb; Mısır, 1932.
- Abdulaziz Al-Deyrîmî; Taharât Al Kulûb; Mısır, 1296 (H).
- Abdülbaki Gölpinarlı; Mevlâna Celâleddin; İstanbul, 1951.
- Abdülkadir Al-Geylânî; Min Kitab Al-Guniye; Mısır, 1359 (H'.
- Abdülkadir Al-Geylânî; Fütûh Al-Gayb (Behçet Al-Esrar kitabı kenarında); Mısır, 1304 (H'.
- Abdükerim Al-Osman; Al-Dirasât Al-Felsefiyye İnd Al-Müslimîn v'al-Gazâlî; Kahire, 1963.
- Abdükerim b. Hevazın Al-Kuşeyrî; Risale; Mısır, 1940.
- Abdüllâtîf Al-Taybâvî; Al-Tasavvuf Al-İslâmî Al-Arabî; Beyrut, 1928.
- Abdurrahman Al-Saffurî Al-Şâfîî; Nüzhet Al-Mecalis ve Müntahab Al-Nefâis; mısır, 1370 (H).
- Abdurrahman Câmî; (Türkçe çev.) Lâmîî; Nefahat Al-Üns; İstanbul, 1270 (H).
- Abdurrahman Câmî; Al-Durrat Al-Fâhire; Mısır, 1328 (H).
- Abdurrahman Al-Sülemî; Tabakat Al-Sûfiyye; Mısır, 1953.
- Abdülvehhab Al-Şa'rânî; Tabakat Al-Kübrâ; Mısır, 1358 (H).
- Abdülvehhab Al-Şa'ranî; Al-Yevâkit V'al-Cevâhir; Mısır, 1305 (H'.
- Abdülvehhab Al-Şa'rânî; Letâif Al-Minen v'al-Ahlâk; Mısır 1311 (H'.
- Ahmet Avni Konuk; Vahdet-i Şuhud ve Vahdet-i Vücut Münakaşaları; Yazma, (Osman Ergin'den istinsah).
- Ahmet Avni Konuk; İmam Rabbâni ve Mektubâtı; Yazma, (Osman Ergin'den istinsah)
- Ahmet Hilmi Hocasade; Hadîkatülevliya; İstanbul, 1318 (H'.
- Ahmet Hilmi (Şehbenderzade); Tarih-i İslâm; İstanbul, 1326 (H).
- Ahmet Rifat; Mir'âtülmakasıt; İstanbul, 1293 (H).
- Ahmet Ziyaettîn; Câmî'ul-Usûl bî beyan'it-Turûk; İstanbul, 1313 (H).

124 İslâm Tasavvufu Tarihi

- Aziz b. Muhammed Al-Neseîî (Türkçe çev.) Hâfız Mehmet; Zübdet Al-Hakayik (Gâyet'üd-Dekayik adı ile); Mısır, 1291 (H).
- A.J. Arberry; The Legacy of Persia; Oxford. Uni. 1953
- A.J. Arberry; Sufism; London, 1950.
- A.J. Winsinck; La Pensée de Ghazalî; Paris, 1924.
- Bedrettin Sîmâvî; (Türkçe çev.) Mustafa Rahmi Balaban; Vâridât; İstanbul, 1947.
- Cavit Sunar; Vahdet-i Şuhud-Vahdet-i Vücut Meselesi; Ankara, 1960.
- Cavit Sunar; Mistisizmin Ana Hatları; Ankara, 1966.
- Cavit Sunar; Tasavvuf Tarihi; Ankara, 1975.
- Cavit Sunar; Melâmîlik ve Bektâşîlik; Ankara, 1975.
- Cavit Sunar; Varlık Hakkında Ana Düşünceler; Ankara, 1977.
- Cemalettin Eb'il-Ferec Al-Cevzi; Safvet Al-Safve; Haydarabâd, 1355 (H).
- Claud Field; The Confessions of Ghazalî; London, 1909.
- Dwight M. Donadlson; Studies in Muslim Ethics; London, 1953.
- Edwvard G. Brown; A Literary History of Persia; Cambridge Uni. 1951.
- Evelyn Underhill; Mysticism; Uni, Paperbacks, 1960.
- Etienne Gilson; God And Philosophy; Yale Uni. 1957.
- E. George Godwin; The Great Mystics; London, 1945.
- Fahrettin Irâkî; (Türkçe çev.) Safvet Yetkin; Parîltılar; İstanbul, 1948
- Feridüddîn Atâr; (Türkçe çev.) M.Z.K.; Tezkeret'ül-Evliya; İstanbul, 1964.
- Feridüddin Atâr; (Türkçe çev.) Abdülbakî Gölpınarlı; Mantık'ut-Tayr; İstanbul, 1963.
- Ferid Kam; Vahdet-i Vücut; İstanbul, 1331 (H).
- F.G. Happold; Mysticism; Penguin Boks, 1963.
- Gazâlî; Al-İhya Al-Ulûm Al-Din; Mısır, 1934.
- Gazâlî; Al-Cevâhir Al-Gavâlî (Kimyâussaâde, Mişkâtülenvar ve Risaletülledünniyye ile birlikte); Mısır, 1934.
- Gazâlî; (Türkçe çev.) Said ve Zihni Efendiler; Al Munkiz min Al-Dalâl; İstanbul, 1289 (H).
- Gazâlî; (Türkçe çev.) Mustafa Rahmi Balaban; Kimyâussaâde; İstanbul, 1953.
- H.A.R. Gibb; Muhammedanism; Mentor Boks, 1955.
- H.A.R. Gibb ve J.H. Kramers; Shorter enyclopedia of İslâm; Leiden, 1953.
- Homer Smith; Man And His Gods; New York, 1956. Hujvîrî; (İng. Çev.) R.A. Nicholson; Kashf'al-Mahjub; Leiden, 1911.
- İbn Al- Arîf; Muhasin Al- Mecâlis; Mısır.
- İbn Haldûn; (Türkçe çev.) Ahmet Cevdet; Mukaddeme; İstanbul, 1277 (H).
- İbn Saad; Al-Tabakat Al-Kebîr; Mısır, 1359 (H).
- İbn Teymiyye; Mecmuât Al-Resâil; Mısır, 1341-1349 (H).

- İbrahim Hakkı Erzurumlu; Ma'rifetnâme; İstanbul, 1330 (H).
- İmam Rabbânî; (Türkçe çev.) Müstakim Zade Süleyman; Mektûbât; İstanbul, 1270-77 (H).
- İsmail Ankaravî; Minhâc Al-Fukarâ; İstanbul, 1286 (H).
- İslâm Ansiklopedisi. (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından).
- İsmail Fennî; Vahdet-i Ücud ve Muhyiddin Arabî; İstanbul, 1928.
- İsmail Hakkı Bursalı; Ruh'ül-Beyan; İstanbul, 1285 (H).
- İsmail Hakkı Bursalı; Kitab Al-Necât; İstanbul, 1298 (H).
- İsmail Hakkı Bursalı; Lübbüllüb ve Sırrı; İstanbul, 1328 (H).
- İsmail Hakkı İzmirli; Yeni İlm-i Kelâm; İstanbul, 1939-1941.
- İsrael I. Mattuck; The Thought of The Prophets; 1953.
- John Ferguson; Encyclopedia of Myticism; London, 1976.
- John Kingsly Brige; The Bektashi Order of Dervishes; London, 1939.
- Kemalettin Harîrî, Tıbyan Al-Vesail Al-Hakayık fî Beyan Al-Selâsil Al-Tarâik; Yazma; Fatih Kitaplığı, No: 1430-1432.
- L. Massignon; Quatres Textes; Paris, 1914.
- Margaret Smith; Readings From The Mystics of Islâm; London, 1950.
- Margaret Smith, Al-Ghazali, The Mystic; London, 1944.
- Margaret Smith; Rabia, The Mystic; Cambridge Uni. 1928.
- Mehmet Ali Aynî; Tasavvuf Tarihi (Cilt. I); İstanbul, 1340 (H).
- Mehmet Ali Aynî; Tasavvuf Tarihi (Cilt. II); Taş Basma; İstanbul.
- Mehmet Ali Aynî; Huccat'ül-İslâm Gazâlî; İstanbul, 1327 (H).
- Mehmet Nâil; Rişte-i Cevâhir; İstanbul, 1257 (H).
- Mehmet Said; Gülşen-i Maârif; İstanbul, 1252 (H).
- Muhyiddin Arabî; Futûhât Al-Mekkiyye; Mısır, 1299 (H).
- Muhyiddin Atrabi; (Türkçe çev.) Nuri Gencosman; Fusûs Al-Hikem; İstanbul, 1952.
- Muhyiddin Arabî; Zahâir Al-A'lâk fî Şerh Terceman al-Aşvâk; Beyrut, 1312 (H).
- Muhyiddin Arabi; Tedbirât, Al-İlâhiyye fî Memleket Al-İnsaniyye; Yazma.
- Mevlâna Celâleddin Rûmî; (Türkçe çev.) Abdülbakî Gölpinarlı; Dîvân-ı Ke-bîr; İstanbul, 1957-1960.
- Mevlâna Celâleddin Rûmî; (Türkçe çev.) Veled İzbudak; Mesnevî; İstanbul 1966.
- Mevlâna Celâleddin Rûmî; (Türkçe çev.) Abdülbakî Gölpinarlı; Fih-i Mâ Fih; İstanbul, 1972.
- Mevlâna Celâleddin Rûmî; (Türkçe çev.) Nuri Gencosman; Mevlânâ'dan seçme Rubâiler; Ankara, 1964.
- M. Reşit Rıza; Medâric Al-Sâlikîn; Mısır; 1331 (H).
- Mes'udî; Murûc Al-Zeheb; Mısır, 1948.

126 İslâm Tasavvufu Tarihi

- M.M. Sharif; A. History of Muslim Philosophy; Wiesbaden, 1963.
Ömer Rıza Doğrul; Tasavvuf; İstanbul, 1942.
R.A. Nicholson; The Mystics of Islâm; London, 1914.
R.A. Nicholson; A Literary History of Arabs; London, 1950.
R.A. Nicholson; Rûmî Poet And Mystic; Cambridge Uni. 1953.
R.A. Nicholson; Studies in Islâmîc Mysticism; Cambridge Uni., 1921.
Sâdık Vicdânî; Tomâr-ı Turuk-ı Aliye; İstanbul, 1338-1340 (H).
Seyyid Ali Al-Hâlidî; Câmi Al-Usûl; Şam, 1938.
Seyyid Şerif Cürçânî; Ta'rifât; Mısır, 1938.
Süleyman Dünya; Al-Hakika fil-Gazâlî; Mısır, 1947.
S. Spencer; Mysticism in World Religion; Penguin Boks, 1963.
S. Triton; Muslim Theology; London, 1947.
Şehabettin Sührevedî; Avârif Al-Maârif (Gazâlî'nin İhyâ'sının hâşiyesinde); Mısır, 1292 (H).
Şahabettin Sühreverdî; (Türkçe çev.) Safvet Yetkin; Nur Heykelleri; İstanbul, 1949.
Şehristânî; Al-Milel va'l-Nihal; Mısır, 1949.
Şerefeddin Yaltkaya; Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin; İstanbul.
Şems-i Tebrîzî; (Türkçe çev.) Nuri Gencosman; Makalât; İstanbul, 1974.
Şeyh Hüseyin Sa'dettin; İlm-i Tasavvuf; İstanbul, 1341 (H).
Vergilius Ferm; Encyclopedia of Religion; New York. 1945.
W. Bartold; (Türkçe çev). Fuad Köprülü; İslam Medeniyeti Tarihi; İstanbul, 1940.
Walter T. Staece; The Teachings of The Mystics; Mentor Boks, 1960
W.M. Gomery Watt; Muslim Intellectual; Ed. Uni., 1963.
W.R. Inge; Mysticism in Religion; London, 1947.
Yâkût Al-Hamevî Al-Rûmî; Mu'cem Al-Udebâ; Mısır, 1938.

ANADOLU AYDINLANMA VAKFI YAYINLARI

PROF. DR. CAVİT SUNAR'IN TOPLU ESERLERİNE DOĞRU
TASAVVUF TARİHİ
MELÂMİLİK ve BEKTAŞİLİK
TASAVVUF FELSEFESİ veya GERÇEK FELSEFE
İSLÂM'DA FELSEFE ve FARABİ CİLT 1
İSLÂM'DA FELSEFE ve FARABİ CİLT 2
MİSTİSİZMİN ANA HATLARI
ANA HATLARIYLA İSLÂM TASAVVUFU TARİHİ
VARLIK HAKKINDA ANA DÜŞÜNCELER (HAZIRLANIYOR)
İSLÂM FELSEFESİ DERSLERİ (HAZIRLANIYOR)
İSLÂM FELSEFESİNİN YUNAN KAYNAKLARI ve
KOZALİTE MESELESİ (HAZIRLANIYOR)
VAHDET'İ ŞUHÛD - VAHDET'İ VÜCÛD MESELESİ
(HAZIRLANIYOR)

US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 1
Aydınlanma Sorunu (TÜKENDİ)
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 2
Eğitim Sorunu (TÜKENDİ)
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 3
Dil Sorunu (TÜKENDİ)
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 4
Yöntem Sorunu
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 5
Kültür Sorunu
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 6
Değerler Sorunu
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 7
İletişim Sorunu
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 8
Tarih Bilinci ve Kimlik Sorunu
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 9
Estetik Sorunu
US DÜŞÜN ve ÖTESİ DERGİSİ / SAYI 10
(HAZIRLANIYOR)

ANADOLU AYDINLANMA VAKFI YAYINLARI

BURHAN OĞUZ'UN TOPLU ESERLERİNE DOĞRU

TÜRKİYE HALKININ KÜLTÜR KÖKENLERİ 1. CİLT
(Giriş Beslenme Teknikleri)

TÜRKİYE HALKININ KÜLTÜR KÖKENLERİ 2A CİLT
(Tarım, Hayvancılık, Meteoroloji)

İnançlar

TÜRKİYE HALKININ KÜLTÜR KÖKENLERİ 2B CİLT
(Tarım, Hayvancılık, Meteoroloji)

Müesseseler

TÜRKİYE HALKININ KÜLTÜR KÖKENLERİ 2C CİLT
(Tarım, Hayvancılık, Meteoroloji)

Teknikler, Üretim Aile İlişkileri

TÜRKİYE HALKININ KÜLTÜR KÖKENLERİ 3. CİLT
(İnşa, Isıtma ve Aydınlatma Teknikleri)

TÜRKİYE HALKININ KÜLTÜR KÖKENLERİ 4. CİLT
(Dokuma ve Giyim Teknikleri)

TÜRKİYE HALKININ KÜLTÜR KÖKENLERİ 5. CİLT
(Halk Eczacılık ve Sağaltma Teknikleri)

TÜRKİYE HALKININ KÜLTÜR KÖKENLERİ 6. CİLT
(Ulaştırma-İletişim, Mübadele, Ölçü ve Metalürji Teknikleri)

HAZIRLANIYOR

DÜŞÜNDÜKLERİM YAZDIKLARIM

Siyasî ve Toplumsal Makale ve Bildiriler

MEZARTAŞINDA SİMGELEŞEN İNANÇLAR

**ANA HATLARIYLA
İSLÂM TASAVVUFU TARİHİ**

Tasavvuf, (Yokluk)ta yok olmamaktır.
Tasavvuf, (Varlık)ta var olmamaktır.
Ne göklerde (Tanrı) ne yerde (İnsan)
Nefsinde (Tek) durup (Ek) olmamaktır.
Cavit SUNAR

İnsan ile Allah'ı birbirlerine kavuşturan tek bir yol vardır, o da:

Akıl'da (Bilgi),
Kalb'de (Sezgi),
Gönül' de (Sevgi),
olan yoldan başka değildir.
Cavit Sunar

Tasavvuf, en son varlığın ilmidir;
konusu da insanın kendi nefsini bilmesi, dolayısıyla,
Rabb'ını bilmesidir.

Nitekim, Peygamberimiz: “Nefsini bilen Rabbını bilir ” buyurmuştur.
Zira, bu ilmin gâyesi Allah'a kavuşmaktır.
Bu gâye bakımından da Tasavvuf,
diğer bütün ilimlerin en üstünü ve en şerefliisidir.

Gerçek mutasavvıf da, sâdece, Allah'tan,
Mutlak Varlık'tan söz eden değil,
Allah'a,
Mutlak Varlığa kavuşandır; kavuşmanın delili de, sâdece,
“Bilmek” değil, fakat bilerek “Olmak”tır.

ANADOLU AYDINLANMA VAKFI
YAYINLARI

ISBN 975-8586-20-3

9 789758 586202

